

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İDEOLOJİ OLARAK DİN

Kalpsiz Bir Dünyanın Kalbi



aykırı
ANAYUSMA

SCOTT MANN

İDEOLOJİ OLARAK DİN

Kalpsiz Bir Dünyanın Kalbi

SCOTT MANN

Türkçesi

Hülya Osmanağaoğlu

aykırı
ARAŞTIRMA

© PEGASUS AJANS
İDEOLOJİ OLARAK DİN
Kalpsiz Bir Dünyanın Kalbi
Scott Mann

KİTABIN ÖZGÜN ADI
Religion as Ideology

TÜRKÇESİ
Hülya Osmanağaoğlu

YAYIN YÖNETMENİ
Saim Koç

EDİTÖR
Seyfi Öngider

YAYINA HAZIRLAYAN
Selma Sürücü

KAPAK VE SAYFA DÜZENİ
Mahmut Hakan Güngör

İstanbul, Aralık 2004
ISBN 975-8337-98-X

Kitap Matbaası'nda basılmıştır

ARAŞTIRMA DİZİSİ-23
AYKIRI YAYINCILIK

Caferağa Mah. Sakız Sok. 6/7 34710 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0216. 449 98 05 Faks: 0216. 348 00 69
email: aykiri@aykiri.net
www.aykiri.net

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
GİRİŞ	13
1. BÖLÜM	
MATERYALİZM, PSİKANALİZ VE DİN	31
2. BÖLÜM	
AVCI-TOPLAYICI TOPLUMLARDA ANİMİZM VE BÜYÜ	51
3. BÖLÜM	
AVCI-TOPLAYICI TOPLUMLARA devam	77
4. BÖLÜM	
TANRIÇALARA DÖNÜŞ	123
5. BÖLÜM	
TANRIÇALARA devam	151
6. BÖLÜM	
SINIF, DEVLET VE DİN	179
7. BÖLÜM	
ESKİ MİSİR'DA DEVLET VE DİN	197
SONUÇ	219

ÖNSÖZ

Doğayla dini düşünce, ya daha açık söylersek mitsel-dini düşünce ve davranışların ayrıntılı tanımının yapılmaya çalışıldığı tartışmaların arasında kaybolmak pek de zor değil. Din kavramını, insanların yeryüzündeki yaşamıyla bağlantısı olduğu düşünülen ruhani güçlerin, tanrıların, şeytanların, meleklerin koruyucu ruhların, cennetin, cehennemin ve “cennetle yeryüzü” arasındaki ilişkiyi kurduğu varsayılan davranışların ifadesi olan inanç sistemlerini anlatmak için kullanıyorum. İnsanların ve hayvanların, bedensel ölümünden sonra bile var olmaya devam eden, farazi ruhlarına odaklanan inanç sistemleri de inceleme alanımın bir parçası. Maddi nesnelerin, örneğin doğa güçlerinin, yerkürenin, bütün evrenin ruhu olduğuna ilişkin görüşler de dahil. Hatta, “başka dünyalara” ait yaptırımların dünyadaki inanış ve değer yargılarıyla ilişkisi bile...

Tüm bu inanç türlerinin en dikkat çeken yönü hiçbirinin deneysel kanıtlara dayanmıyor oluşudur. İlahi güçlerin, varlıkların ya da süreçlerin varlığını ispat edebilecek nitelikte ayrıntılı değerlendirmelerden de söz etmek mümkün görünmüyor. Zaten artık bu tür görüşlerin taraftarlarının

deneyssel veya mantıki açıklamalar yapmaya çalıştıklarına da rastlanmıyor. Dini görüşlere sadece inanır ve güvenirsiniz, test etmeye ya da doğrulatmaya çalışmazsınız.

Bu sorun din olgusunun taş devrinden bugüne nasıl ulaştığını, insan yaşamının tüm yönlerini -özel veya kamusal, hasta veya sağlıklı, savaşta veya barışta, politikada, iş yaşamında veya kültürel alanda- nasıl derinden etkilediğini ortaya koyuyor.

Politik görüşlerde, ekonomik örgütlenmelerde, sanatta ve felsefede yaşanan değişimlerle birileri gelip birileri giderken önemli dini gelenekler daima kendilerini korumayı başardılar. Yayıldılar, geliştiler, uyum sağladılar, kararlılık ve azimle otoritelerini kabul ettirdiler. Bugün eğitim düzeyi yüksek, sözüm ona seküler toplumlarda dahi, bilinen dini geleneklerin dışında belirsiz inançlar, yardımsever ilahlar, koruyucu ruhlar, reenkarnasyon, ölümden sonra yaşam yaygın olarak inanılan değerler olmayı sürdürüyor. Bu kitleler radikal köktendinci akımların etkisinde, insan zekasının, yüzlerce yıllık geçmişe sahip bilimsel, ahlaki ve politik aydınlanmanın kazanımlarını hiçe saymakta sakınca görmüyor.

Bu kazanımların ortaya çıkış koşullarına ilişkin mantıki açıklamalar yapabilmek için hayali ve doğaüstü güçlerden çok fiziksel, psikolojik ve toplumsal güçlerin durumunu değerlendirmek gerekiyor. Böylesi açıklamaların nerede ve ne zaman ortaya çıktığını bulmak için çok da geriye gitmek gerekmiyor.

İnsanların toplumsal koşulların ürünü olduğunu biliyoruz. Dünyaya bakış açıları ve ilişki kurma biçimleri içinde yaşadıkları toplumun inanç ve davranış normlarıyla şekilleniyor. Bu inanç ve davranışlar dini olgulara dayanıyorsa kendilerini ve dünyayı dini terimlerle açıklamaya başlarlar.

Kuşkusuz bu değerlendirme tek başına dinin ilk olarak nasıl ortaya çıktığını ve insanların hangi kriterlere dayanarak farklı seçenekler arasından seçim yaptığını açıklamıyor. Toplumsal koşullar ve gelenekler asla homojen olmadıkları gibi insanın mantıklı düşünme ve davranma yetisini de tümüyle inkar etmezler. Her zaman farklı seçenekler mevcuttur. Kaldı ki, kişilerin veya grupların geçmiş yaşam deneyimlerinden oldukça uzak görünen yeni dini düşünce ve hareketlere hararetle sarılmalarının da nedeni belirsiz. İnsanların hayatta karşılaştıkları sorunlarla başa çıkabilmek için hayaller dünyasına sığındıklarını biliyoruz. Kimi zaman bu fanteziler gerçeklikle iç içe geçer. Çocukken büyük, güçlü ve zeki yetişkinler tarafından bakılır, gözetiliriz. Büyüyünce düşmanlıklarla dolu, karmaşık dünyada kendi yaşamlarımızın sorumluluğunu almak zor gelir ve hala bizi bakıp gözetecek, sıradan insanlardan daha büyük, güçlü ve zeki bir güç- yeni bir ebeveyn figürü- olduğuna inanmak isteriz.

Ölümün kaçınılmazlığı gerçeğiyle başa çıkmak da güçtür. Bu yüzden bedenle zihnin ayrışmasıyla duygusal bağların kopması bir arada yaşanır. Kendimizden ya da sevdiklerimizden bir parçanın yaşamaya devam ettiğini düşünmek cazip gelir. Bazı ruhların ve yıldızların yeni boyutlara yükselip sevgi bağlarını ilelebet koruyacağını düşünmek güzeldir.

Dünyanın zulüm ve adaletsizliğini, erdemleri de en az bencillik, suç ve kötülük kadar (hatta daha fazla) cezalandırdığını, karşılığını hastalık, zulüm ve sömürü olarak verdiğini kabul etmek zordur. Bütün yanlışların düzeltileceği, kötülüklerin cezalandırılacağı, erdemin ödüllendirileceği daha büyük bir düzenin olduğunu tahayyül etmek çekicidir.

Ancak bütün bu saydıklarımız hayal kurmayı sevmek yüzündense, bu hayallerin bu kadar uzun sürmesini nasıl açıklayabiliriz? Hayallerin, gerçekten okumuş ve aydın kişiler tarafından bile bu kadar içtenlikle ciddiye alınır olması nedendir? Kaçıp sığındığımız hayal dünyasını yaratan önemli güçler olmalı.

Bir başka yaklaşım, insan bilincinin dışavurumunun, yukarıda saydığımız yaratıcı hayallerin dışında farklı şekillerde de gerçekleşebileceğini iddia ediyor. Bütün insanlar geceleri rüya görür ve rüyalar uyanıkken kurulan hayallerin uzantısıdır.

Herkesin, manevi ruhların, meleklerin, cennetin ve cehennemin varlığını ispatlayacak, “ölümün kıyısından dönme” veya “ruhun bedenden ayrılması” olarak ifade edilen deneyimler yaşamış olması mümkün değildir. Ancak böyle birileri vardır. Çevrelerindeki insanlar da onların yaşadıkları deneyimlerden veya ortaya çıkan değişimlerden etkilenirler. “Ruhun bedenden ayrılmasına” ilişkin deneyimler son yılların en çok ilgi gören araştırma konuları arasındadır. Bu tartışma, dini inançları destekler nitelikteki tezlere de örnek oluşturmaya devam ediyor.

Ancak buraya kadar saydığımız gerekçelerin hiçbiri dini inançların bu kadar yoğun ilgi görmeye devam etmesinin nedenini açıklamıyor. Sonuçta, rüyalar, ruhun bedenden ayrıldığı sanısı veya doğaüstü güçlerle ilişkiye geçilebileceği varsayımının nedenleri üzerine farklı açıklamalar da mevcut. Hatta ölümün kıyısından dönmeye veya bedeni terk eden beyne ve ruha ilişkin çok daha makul açıklamalar da bulunabilir. Birilerinin ruhu bedenden ayrılıyormuş “gibi” hissetmesinden daha fazlasına ihtiyacımız var. Ayrıca, “dikkate alabileceğimiz, bedenden ayrılmaya ilişkin güvenilir algıların var olduğu bir olayla karşılaştık bile bu,

birinin bedeninin terk edildiğinden emin olabileceğimiz anlamına gelmiyor.” (Smith ve Johns, 1986, sf. 23). Benzer yargılar telepati ve diğer “paranormal” olaylar için de geçerlidir. Ortaya çıkan görüngüler manevi ruhların, meleklerin ya da tanrıların varlığını ispatlamaz.

Kuşkusuz din sadece bir inançtan ibaret değildir. Bu inananların bir araya gelişlerinin toplumsal boyutunu da dikkate almak gerekiyor. Dini değerler çevresinde ortaya çıkan bir topluluk içinde konumlanmak, bir toplumsal kimlikle birlikte somut mali, politik ve duygusal ilişkiler ve destekler de kazandırır. Ancak hala açıklamamız gerekenler var; insanların neden bu tür desteklere ihtiyaç duyduğu, bir grup insanın neden dini inançlar çerçevesinde kendilerini tanımladığı ve ortak dini kimliklerin üyelerine neden maddi kazançlar sağladığı açıklanmaya muhtaçtır.

Dini inançların sürekliliğini açıklayabilmek için daha doğru yerlere bakmak gerekiyor. Toplumsallaşma koşullarını, yerleşik geleneklerin ataletin nedenlerini, tatminkar fantezilerin neler olduğunu, bilinçaltının durumunu ya da toplumsal desteğin ne olduğundan önce, gerçek toplumsal ve psikolojik güçleri incelemeli, diğer saydıklarımız üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmalıyız.

İnsan bilimleri içinde son saydığımız iki gücü ve çok daha fazlasını inceleyenler tarihsel materyalizm ve psikanalitik teoridir. Birincisi, ekonominin toplumsal iktidar ilişkileri üzerindeki etkilerine, ikincisi ise, kişilerin bilinçaltı dinamiklerinin, dini inanç ve davranışların ortaya çıkışındaki etkilerine odaklanmaktadır.

Her ikisi de tutarlı, üretken, doğru tespit edilmiş çerçevelerle inanç sistemlerinin, özellikle de dini inançların ortaya çıkış nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin araştırmalar

yapmıştır. Bu konuda verimli araştırma gelenekleri yarattılar. Pek çok kişi, her iki geleneğe karşı da herhangi bir sorumluluk duymadan, dini inanışların “gerçek” doğasına ışık tutan çalışmalarından alıntılar yapmıştır.

Burada önemli olan, bir yanıltıcı fikirler sistemi olmasına rağmen değişik nedenlerle doğru ve cazip görünen, tek tek insanların veya grupların kendilerine ve dünyaya ilişkin algılarını belirleyen, gerçek tarihsel güç olarak ideolojinin sorgulanmasıdır. İdeolojiler, geçmişteki inanışların değişen toplumsal ve psikolojik koşullarla girdiği etkileşimin ürünleridir. İdeolojiler, toplumsal ilişkilerin gerçek yüzünü sistematik olarak saklayan, insanların algılarıyla davranışlarını aynı anda hem sınırlayan, hem de zorlayan ihtiyaçların baskısı altında ortaya çıkan cevaplar ya da karşılıklar bütünüdür.

Bu kitap dini inanışların gelenekler açısından analizini yapmaktadır. Dinin ideoloji olarak analizine giriş niteliğindedir. Materyalist toplumsal bilimler ve bireyin kişilik oluşumuna ilişkin psikanalitik teori aracılığıyla din ve ideolojinin buluşma noktalarını göstermeye çalışacağım. Kimi özel dini inanç ve davranışları açıklarken her iki yaklaşımın birbirini tamamladığına inanıyorum.

Kitap boyunca, bu alandaki “klasik” materyalist ve psikanalitik metinler bana rehberlik ettiler: Marks ve Engels’in din ve ideoloji üzerine öncü niteliğindeki metinleri, Siegel’in yeni sentezi *The Meek and the Militant* (Uysal ve Saldırgan), ve psikanalitik alandan Freud’un din üzerine yazıları, Melanie Klein’in Freud’un yaklaşımlarına ilişkin verimli açılımları, Roheim’in psikolojik antropolojisi, Bettelheim’in *Sacred Wounds* (Kutsal Yaralar) isimli çalışması ve Melfrod Spiro’nun psikanalitik teori ve kültür üzerine örneklem çalışmaları.

Ayrıca her iki geleneğin dışında kalan pek çok çalışmadan yararlandım; Gimbutas, Downing ve Eisler'in din ve tanrıçalar üzerine metinleri; Henry Frankfort'un eski Mısır ve Mezopotamya dinleri üzerine çalışmaları.

Materyalist ve psikanalitik teorilerin bilimsel statülerinin değerlendirildiği kısa bir Giriş'in ardından Birinci Bölümde, bu teorilerin ışığında dini inanışların doğasına ve kökenine ilişkin sorulara cevap arıyoruz. Ardından eldeki materyalleri kronolojik bir sıraya sokup Paleolitik Çağ insanlarıyla başladım. İkinci ve Üçüncü Bölümler tarımsal kabile toplumlarındaki dini görüşleri, Dördüncü ve Beşinci Bölümler ise Neolitik Tanrıçalardan başlayıp Patriarkal Hint-Avrupa dinlerine oradan da Roma İmparatorluğuna varıyor. Altıncı ve Yedinci Bölümler ilk sınıflı toplumların, devletin ve devlet dininin ortaya çıkışını eski Mısır toplumunu referans göstererek anlatıyor.

Bu kitap, kapsamlı bir dinler tarihi çalışmasını ya da belli başlı dini geleneklerin kapsamlı incelemesini hedeflemiyor. Esas amaç, ortaya çıkışlarındaki toplumsal ve psikanalitik bağlamları dikkate alarak, çoğunlukla Batılı olmak üzere, kimi özel dini geleneklerin yapısal özelliklerine ışık tutmaktır.

Tarihsel sürekliliğe önem verme nedenim tarihsel güçlerin uzun erimli etkilerini dikkate alabilmektir.

Burada açıklanan görüş ve ilkelerin, esas olarak Avrupa ve Ortadoğu merkezli tespitlerde yer aldığı düşünülse de, diğer Doğu dinleri için de geçerli olduğuna kuşku yok. Melford Spiro'nun Birmanya dini hakkındaki parlak psikanalitik çalışması buna bir örnektir.

Her bölüm, ya da birbirinin devamı bölümler, belirli dini gelenekler üzerine yaklaşımları içeren bağımsız birer

deneme niteliğindedir. Başlıklar ifade edilmeye çalışılan görüş ve ilkelerin tamamını içerebilecek şekilde seçildi. Kitap karşılaştırmalı din veya din tarihine giriş niteliği taşımıyorsa da din üzerine toplumsal ve psikolojik bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyıl sonunda, yirminci yüzyıl başında insan doğasına ve toplumsal yaşama ilişkin ortaya konan devrimci görüşler söz konusu olduğunda üç isim öne çıkıyor; İngiliz jeolog, gezgin ve biyolog Charles Darwin (1809-1882); Alman filozof, ekonomist ve devrimci Karl Marks (1818-1883); Avusturyalı tıp araştırmacısı, doktor ve psikoterapist Sigmund Freud (1856-1939).

Üçünün de seçtiği çalışma alanlarının ortak özelliği, hatırı sayılır miktarda verinin toplanmış olmasına, ilgili pek çok araştırmaya ve bazı tezlerin şekillenmesine rağmen, karmaşa ve çelişkilerin varlığını sürdürmesiydi. Onca bilgiyi değerlendirebilecek nitelikte teorilerin mevcut olduğu söylenemezdi. Yaptıkları teorik açılım süreç içinde bir dizi yeni disiplinin ortaya çıkışına zemin hazırladı. Böylece insan olmanın ne anlama geldiği konusunda radikal değişikliklere neden oldular.

Üçünün de yaklaşımları özünde materyalistti. Doğanın, canlı sistemlerinin ortaya çıkışının ve gelişiminin, insan toplumlarının ve psikolojisinin materyalist analizlerini gerçekleştirdiler. Darwin, Marks ve Freud'dan önce, canlılar-

dan yaratılan ilahi güçler, canlıları canlı olmayanlardan ayıran ilahi güçler, insanların ölümlü bedenlerle ölümsüz ilahi ruhların bileşiminden oluşması, ruhun özgür iradesi ve ruhani gerçekliklere bakış neredeyse tüm dünyada entelektüel olarak kabul görmüş olgulardı.

Darwin, Marks ve Freud'dan sonra ise bu tür görüşlerin entelektüel hiçbir değeri kalmadı. Konuyla ilgili somut, tutarlı ve kapsamlı alternatifler ortaya çıkınca, tanrılardan ve ruhlardan ciddi olarak söz etmeyi sürdürmenin koşulları da ortadan kalktı.

DARWIN

Darwin, ölümsüz ruhlara, kutsal araçlara ya da düşüncelere yer vermeyen canlılara ilişkin yeni bir bilimin temellerini attı. Canlı organizmaların fiziksel sisteminin, fiziksel süreçlerin sonucu olduğunu gösteren bir canlı organizma yaratılış modeli oluşturdu. Aynı zamanda bu özel fiziki sistemi diğerlerinden ayıran başlıca özellikleri tanımladı.

Canlı sistemler, çoğalma, kalıtım ve çeşitlilik gibi üç karakteristik özelliğe sahip parçalardan (sistemler ve alt sistemler) oluşan maddi düzenin özel bir türüdür. Çoğalma, sistemin kendisi gibi bir ya da iki sistemin daha ortaya çıkmasına neden olmak, kendini yeniden üretmek anlamına gelir. Kalıtım, babası olmak gibi, yeniden üretim sürecinin temelde bir "kopyalama" olmasıdır. Ancak her zaman mükemmel bir "kopya" çıkmayabilir. Çeşitlilik bütün varlıkların özdeş olmaması anlamına gelir. Tüm canlılar kendilerini içinde buldukları özgün koşullarda yeniden üremeye ya da hayatta kalmalarını sağlayacak güce sahip olmayabilirler.

Bu özellikleri, maddi olmayan güçlerin değil, sözü geçen varlıkların maddi bileşimlerinin ortaya çıkardığı yapısal düzenin ürünüdür. Darwin'den bugüne yıllar geçtikçe tartışılan fiziksel düzenin kavranmasına ilişkin önemli gelişmeler kaydedildi. Özellikle genotip ve fenotipler, genetik şifre, mayoz ve mitoz bölünme süreçleri, protein sentezi ve mutasyon muazzam ilerlemelerin görüldüğü alanlar oldu.

Yeterli güce sahip olmayan çok sayıda varlık olduğu düşünülürse, doğal seleksiyonun evrim sürecinde kaçınılmaz olduğu anlaşılır. Zaman içinde canlı nüfusunu hayatta kalmayı ve yeniden üremeyi mümkün kılan özelliklere sahip olan varlıklar oluştu.

Organizmaların farklı yaşama ve üreme yetenekleri kalıtsal olarak yeni döllere geçtiği için zaman içinde nüfustaki “uygun” kişiliklerin oranı artan bir seyir gösterecektir.

Bir kanguru sürüsünü örnek alırsak, farklılıkları da zıplama hızlarıysa, hızlı zıplayan kanguruların avcılardan kaçma olasılıkları daha yüksek olduğu için yaşama şansları da daha fazla olur. Eğer zıplama hızı kalıtsalsa sürünün zıplama hızı ortalaması yükselecektir. Doğal seleksiyon yavaşlara karşı hızlılardan yanaysa, hayatta kalan kanguruların soyu devam edecektir.

Evrimci güçlerin işleyiş mekanizması, uzun vadede kalıtsallık kadar çeşitliliği de etkileyecektir. Maynard Smith'in dediği gibi, “Kalıtsallık sabit olsaydı evrimsel dönüşüm yavaşlamalı sonra da bitmeliydi. Sürekli evrim kalıtsallığın değişken olmasına bağlıdır. Böylece zaman zaman yeni türler ortaya çıkabilir.”

Darwin, evrim sürecine ilişkin tezlerinin yeryüzünde aynı hayat ağacının dalları olarak varolan geçmişin ve bu-

günün türlerinin arasındaki farklılığı açıkladığını düşünüyordu. Ona göre bugün yeryüzünde bulunan türlerin hepsinin ataları aynıydı. Örneğin insanlar ile şempanzelerin atası ortaktı. Ancak daha önemlisi karasal hayat ağacı bugün var olan herhangi iki türün atalarının da ortak olduğuna işaret eder. Yani insanlar sadece şempanzelerle ve gorillerle değil bütün hayvanlarla ve bitkilerle ortak atalara sahiptirler.

Zaman zaman Darwin'in evrim teorisinin sınanmadığı için bilimsel olamayacağı öne sürüldü. İddiaya göre, Darwin'in yaşam tanımı, kurduğu gelişme şablonuna uydu rulmaya çalışılıyor ve hiçbir deneysel araştırmaya gönderme yapmıyordu. Ayrıca uygunluk kavramının bağımsız bir referans oluşturmadığı da söyleniyordu. Sober'in dediği gibi; "Kimler hayatta kalır? En uygunlar. Kimler en uygun? Hayatta kalanlar. Bu tanıma göre şu anda gözlemlediğimiz organizmaların en uygun oldukları için hayatta kaldıklarını doğrulayamayız." Aslında sınanmamışlık iddiaları tümüyle çarpıtmadan ibaret. En uygunların hayatta kaldığı iddiasının özünde farklı niteliklere sahip organizmaların atalarının ortak olduğu görüşü vardır. Böyle bir görüş kolaylıkla tahrif edilebilir. Aynı kaygı çok daha büyük boyutlarda tek bir hayat ağacı fikri için de geçerli. Maynard Smith'in dikkat çektiği gibi, "Kambriyen kayalıklarındaki tek bir tavşan fosili bile yeterli, zira ilk memeli fosillerinin kayalarda bulunması Kambriyen'den 400 milyon yıl sonra gerçekleşti." Hatta farklı genetik şifreye sahip tek bir yaratık bile ortak köken fikrinin rafa kalkmasına neden olacaktır.

Bir başka yaklaşım ise doğal seleksiyonun, genetik yönelim, mutasyon ve göçle birlikte canlı nüfusunun bugün gözlemlenebilen özelliklerinin ortaya çıkış nedeni olabileceğidir. Bu durumda uygunluk hayatta kalabilme gerçeği

üzerindeki en anlamlı etken haline geliyor. En önemlisi bütün teörinin yaslandığı orijinal yaşam modelinin kendisi sınınanabilir niteliktedir. Dünyada Darwin'in modelinde tarif edilen yaşam özelliklerini gösteren herhangi bir canlı olup olmadığını daima sorabiliriz. Buna Darwin'den önce canlı olarak tanımlanan varlıklar da dahil.

Yıllar geçtikçe Darwin'in görüşlerinin doğruluğu jeolojik, paleontolojik, mikrobiyolojik, biyokimyasal ve çok sayıda farklı araştırmaya bağlı olarak onaylandı. Bu onaylar biyolojik olaylara ilişkin, alternatif gibi gözükenden mitseldini açıklamaların rafa kaldırılmasına neden oldu.

Biyolojik teleolojiye, canlı organizma fonksiyonlarının uzmanlaşmasına ve bütünleşmesine, saf materyalist bir açıklama getirmek yaratıcı bir Tanrının varlığına ilişkin "doğal teolojiyi" de gereksiz kılmak anlamına gelecektir. Maynard Smith'in dediği gibi "Doğal seleksiyonla evrim geçiren organizmaların yaşamalarını ve üremelerini sağlayacak organları olmalıdır. Fonksiyonu olan parçalardan kastımız da budur." Darwin'in görüşleri insan ve hayvan yaşamları arasındaki köklü sürekliliğe işaret ederken insana özgü "ölümsüz ruh" ya da cin, peri gibi şeyleri de tümüyle ortadan kaldırmıştır.

MARKS

Karl Marks, büyük bir Darwin hayranı olarak "maddileştirme" sürecini bir adım ileri götürmeye çalıştı. Kimi yönlerden Darwin'in biyoloji biliminde yaptıklarına benzer biçimde tarih ve toplum bilimlerin temellerini yeniden attı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Darwin, biyolojik sistemlerin tamamen doğal olduğunu, fiziksel sistemlerin ye-

ni ortaya çıkan özelliklerinin maddi ögelerinin düzenleniş biçiminden kaynaklandığını göstermişti. Aynı şekilde Marks da, toplumsal sistemlerde yeni ortaya çıkan özelliklerin maddi ve biyolojik sistemler gibi maddi ögelerinin düzenleniş biçiminden kaynaklandığını gösteriyordu.

Darwin yüce ruhani gerçekliklerin varlığına ilişkin görüşleri boşa çıkarırken, Marks bir adım ileri gidip, bu tür görüşlerin ilk nasıl ortaya çıktığını ve herhangi bir kanıtı ihtiyaç duymaksızın, Darwin devriminden sonra bile varlığını inatla nasıl koruyabildiğini açıklıyordu.

Marks'a göre, toplumsal sistemlerin niteliğini üç temel özellik ya da fonksiyon belirler: Maddi-ekonomik, ideolojik ve politik. Maddi fonksiyon, maddi malların üretimi ve dağılımı aracılığıyla insan yaşamının yeniden üretimiyle ilgilenir. Mevcut maddi yeniden üretimin devamını sağlayan kurum ve uygulamalara toplumun ekonomik altyapısı denir.

Üretim ve dağılımın iki yanı vardır. Birincisi teknolojik yan. Marks'ın deyişiyle, “maddi üretim güçleri”, yani gelişen insan bilgisi, kuvvet, yetenek, aletler, makineler, altyapı ve üretimde kullanılan hammaddeler. İkincisi, toplumsal yan. Yine Marks'ın deyişiyle toplumsal üretim ilişkileri; maddi üretimin ve dağılımın örgütlenmesini sağlayan özel mülkiyet yapıları, üretici güçlerin denetimi ve toplumsal işbölümü.

Belirli türden üretici güçler kendilerine özgü üretim ilişkilerini de yaratıyordu. Bu bağlamda sözü geçen üretim ilişkileri ancak sınırlı çeşitlilikte üretim teknolojisini bünyesinde barındırabilir. İstikrarlı ve kendini yeniden üreten ilişkiler bütünü ve maddi üretim güçleri “üretim tarzı” olarak tanımlanır.

İdeoloji, üretim ve dağılıma ilişkin görüşler çerçevesinde zihinsel yeniden üretimle ilgilidir. Bunlar –Marksist teori- eskimiş fikirler değil. Tersine, içinde yaşadıkları dünyaya verdikleri önemi gösterirken kendilerini tanımladıkları en köklü fikirler bütünüdür. Algıladıkları dünyaya anlam kazandırma çabasıdır. Öncelikle dünyada neyin var olduğuna ilişkin önemli sorunlara yanıt verirler. Toplum, doğa ve aidiyet konularındaki gerçek bilgi ve inançları açıklarlar. İnsanlar için neyin iyi, neyin kötü olduğuna ve insanlığın yapabileceklerinin sınırının ne olduğuna yanıt üretirler. İnsanlar belirli fikirlere sahip olarak doğmazlar. Fikirler de kimi özel toplumsal kurumlar ve uygulamalar aracılığıyla üretilir ve dağıtılırlar.

Politika, nihai olarak baskı ve zorla da olsa, uygulanan tartışma düzeni, karar alma süreci, hukuk ve savunma gibi toplumsal bütünleşmeyi sağlayan işlevlere verilen addır. Bazı toplumlarda politik işlevlerin hepsi devletin elinde toplanır. Zor kullanma tekeli elinde bulunduran devlet, varlığını sürdürebilmek için gerektiğinde bunu kullanır. İdeolojik ve politik işlevlerle bağlantılı tüm kurumlar ve uygulamalar bir araya geldiğinde Marks'ın deyimiyle “üst-yapı”yı ya da “üstyapıları” meydana getirirler.

Marks'ın tarihsel materyalizm teorisinin temel tezi, ekonomik altyapının üstyapı kurumlarının işleyişini “belirlediğidir.” Ekonomik altyapı kendini yeniden üretmek konusunda, ideolojik ve politik işlevlerin şekillendirdiği kurumlar ve uygulamalara oranla daha fazla özerkliğe sahiptir.

Maddi üretim ilişkileri ve üretici güçler, uyumlu ve dengede olduklarında ideolojik-politik uygulamaların da kendileriyle aynı uyumu gösterebilmesini sağlarlar. Ancak üretici güçler ve üretim ilişkileri çelişkiye düşünce ideolo-

ji ve politikada da istikrarsızlık baş gösterir. Çelişkiler bir dizi nedenden kaynaklanabilir. Teknolojik koşullar açısından baktığımızda, yeni buluşların mevcut üretim ilişkilerinin denetim gücünü aşabileceğini veya kullanılan teknolojilerin ekolojik krize neden olacağını ve üretimin azalmasıyla birlikte toplumsal parçalanmanın yaşanacağını düşünebiliriz. Böylesi gelişmeler üretim ilişkilerinden kaynaklanan mevcut toplumsal çelişkilerin katlanarak artmasına neden olur.

Belli bir toplumsal kesim, maddi üretimin denetimini tekeline aldığı anda elde ettiği gücünü nüfusun geri kalanı üzerinde egemenlik kurmak ve sömürmek için kullanır. Bu yüzden farklı sınıfsal kesimler arasında daimi çelişkiler ortaya çıkar. “Normal” koşullarda ekonomik güç tekele egemenlere işgücünü tek başına ekonomik yaptırımlarla değil ideolojik ve politik manipölasyonlar aracılığıyla da denetim altında tutabilme imkanı verir. Ancak kimi ekonomik kriz dönemlerinde egemen gücün etkinliğini yitirmesiyle, bir toplumsal devrimin ve yeni niteliklere sahip toplumsal formasyonların ortaya çıkışı mümkün hale gelir.

Biz burada Marks’ın dini inanışların ortaya çıkışına ve ısrarla ayakta kalabilmesine ilişkin görüşlerini inceleyeceğiz. Öncelikle, dini inanışlar baskı ve denetim araçlarıdır. Ortaya çıkış ve yayılışları, egemenlerin sömürülen emekçileri sindirip, korkuyla itaate zorlamalarına dayanmaktadır. Diğer yandan dini inançlar bizzat emekçilerin, sömürü ve sefalet içinde yaşamaya zorlanırken kurdukları başka bir dünyada yeni bir hayat hayalinin ürünleridir.

Bu noktada materyalist teoriyi sınamaya çalışacağız. Verili ekonomik ilişkiler ideolojik ve politik ilişkilerin du-

rumunu da yansıtır -ya da tersi. Ekonomik ilişkilerden kopuk politik düzenlemeler ve düşünceler ya da ekonomik niteliklerin değişimine öngelen ve neden olan yeni radikal düzenlemeler teori açısından ciddi problemler içerir. Ekonomik değişikliklerin politik düzeni değiştirmesi için aynı kaygı söz konusu değildir.

Altyapı işleyişinin birincil önemde olması Marks ve yoldaşı Friedrich Engels'in belirli toplumları belirli üretim tarzlarıyla tanımlamalarına neden oldu. Yaklaşık olarak Darwin'in "türlerle" ilişkin -melezleşen nüfus- teorisi gibi. Böylece toplumların temel özellikleri sıralanırken, kabile toplumlarında akrabalık bağı ve avcılık teknolojileri üzerindeki ortak denetim, toplayıcı bahçıvan toplumlarda ataerkil aile üretim birimleri, Asyatik toplumlarda da merkezi devlet denetimindeki tarım teknolojileri öne çıkmıştı. Köleci, feodal ve kapitalist toplumlarda farklı ölçeklerde ve türlerde özel mülkiyet, temel üretim ilişkilerinin ifadesi olarak ortaya çıkıyor ve kendine özgü sömürü biçimleriyle sınıf çelişkilerini yaratıyordu.

Üretim tarzları da biyolojik nüfus ve türler gibi evrim geçirir. Şu ana kadar değişimleri yaratan teknoloji, ekoloji, sınıf çelişkisi gibi içsel itici güçlere değindik. Oysa içsel çelişkiler farklı toplumların dış güçleriyle -ticaret, kaynakları ele geçirme yarışı, korsanlık, savaş, emperyalizm vs.- etkileşime girerek tamamlanır.

Bu noktada, Marksist teorinin gelişmenin, farklı toplumsal formasyonlarda farklı seyirler izlediğine ilişkin tezini ampirik sınamaya tabi tutma şansına sahibiz. Örneğin Marks ve Engels'in sanayi kapitalizminin geleceğine ilişkin çok sayıdaki öngörüsünü ölümlerinden sonraki gelişmelerin ışığında değerlendirebiliriz.

FREUD

Sigmund Freud, tıp araştırmacısı, doktor ve psikoterapist, yirminci yüzyılın başlarında Viyana'da çalışmalarını sürdürüyordu. O da, Marks gibi, Darwin hayranıydı ve materyalizm savunucusuydu. Freud'un insan kişiliğine ilişkin yeni biliminde ölümsüz ruhlara, cinlere ya da kutsal araçlara yer yoktu. Tam tersine zihinsel olguları doğrudan beynin psiko-kimyasal durumu ve algısal sistemlerle ilişkilendirmişti. Kişiliğin doğası ve meydana çıkışını kalıtsal -biyolojik temelli- ve dış toplumsal güçlerin etki-leşimiyle açıklıyordu.

Ayrıca Marks gibi Freud da Darwin'in dini yanılsamalara karşı başlattığı saldırıda, yanılsamanın sürmesine neden olan örtüyü gerçeklerin üzerinden kaldırmak gerektiğine ilişkin yaklaşımını, bir adım ileri taşımaya çalışıyordu. Sadece, din konusunda toplumsal yapıdan çok bireysel ve psikanalitik yaklaşımlar üzerine odaklanmıştı. Bilinçsiz zihinsel güçlerin ve bebeklik bağımlılıklarının dini olguların ortaya çıkış sürecinde belirleyici olduğunu iddia ediyordu.

Freud, temellerini attığı yeni bilimsel yaklaşımında ortaya çıkan özelliklerde ve işlevlerde üçlü bir düzen kurmuştu. İnsan zihninin ve kişiliğini oluşturan özelliklerin meydana çıkışı üç işlevin bir araya gelmesiyle gerçekleşiyordu. Birincisi mantıklı düşünce ve karar, ikincisi vicdan, ego-savunmaları, ki buna bastırma da dahil, üçüncüsü ise içgüdüsel arzu.

Böylece ego (benlik), mantıklı muhakemeye ve doğru algıya dayalı gerçeklikle ilişki içindeki, bilinçli-rasyonel kişilik olarak tanımlanıyordu. Ego, rasyonel düşünce ile davranışın aracıdır. İnançlar ve arzularla kurduğu bilinçli iletişim olağan muhakeme ve hafızanın ürünüdür.

Süper-ego (üst benlik) vicdanın temsilcisi olarak düşünce ve davranışları “yansıtırken” kimi ahlaki değerleri, normları ve kuralları uygulamak için psikolojik ödüller (övgü) veya cezalar (suç) kullanmaktadır. Çok sayıda, bilinen deyişle savunma mekanizması (bilinçsiz), egoyu içsel ve dışsal tehlikelerden korumak için tahrifata ya da bilinçli farkındalığı dönüştürmeye yönelir.

“İd” içgüdüsel arzuların kaynağı, bastırılmış olguların deposudur. İçgüdüsel arzuların verdiği güçle bastırılmış olgular bilince çıkmanın yollarını bulurlar. Bilinçli eylemi denetim altına alır, rüyalarda belirir, küçük hatalarla, nevrotik semptomlarla ve bir dizi inanç ya da davranışla kendilerini dışa vururlar.

Bu ve benzeri yaklaşımlar insan kişiliğinde ortaya çıkan arızaların kökenini açıklar. Takıntılı-zorlayıcı, bastırılmış, histerik, psikopat, şizoid ya da başka türden arızaların nedenini bulur. Freud’a göre doğa ve bastırılmış fikirlerin boyutu, süper egonun gücü ve bilinçli rasyonel egoyla birlikte kişilik oluşumunda temel belirleyici haline geliyordu.

Freud kişilik bileşenlerinin gelişim seyrini izlerken bir dizi aşamadan geçti. Bebekliğin ilk günlerinden yetişkinliğe, yapısal özelliklerden toplumsal olgulara ve özellikle de aile yaşamının ilk günlerini evre evre inceledi. Farklı çocukluk deneyimlerinin, ki bunlar travmatik deneyimler arzuların aşırı ya da yetersiz tatmini olabilir, “bağımlılık” adını verdiği özel gelişim evresine yol açabileceğini öne sürdü. Bağımlılık yetişkin kişiliğinin oluşumunda temel belirleyicidir.

Biz de burada, tanımlanan farklı kişilik özelliklerinin gerçekten de çocuk yetiştirme deneyimlerinin yetişkin kişilik oluşumlarını belirlemesiyle ilişkili olup olmadığını sınınamaya çalışacağız.

Freud'un teorileri Marks ve Darwin'in, ruhlara ilişkin dini inançların, cinlerin ya da tanrısallığın varlığına ilişkin açıklamaları anlamsızlaştıran çalışmalarına yeni katkılarda bulunmuştur. Kişiliğin -ve ahlakın- oluşumuna ilişkin açıklamalarında dini görüşleri referans almak bir yana bizzat dini inanışların nasıl ortaya çıktığını ve hangi ruhsal nevrozların ya da psikozların semptomları kabul edilmele-ri gerektiğini açıklamıştı. Dini inançların, bilinçli rasyonel düşüncenin değil kendini tatmine yönelik fantezilerin veya bilinçsiz savunma mekanizmalarının bir ürünü olduğunu ifade etmişti.

Freud, kutsallıktan arındırma sürecini Tanrı olgusuyla somut bir bağ kurmadan ileri götürmüştü. Süper ego veya vicdan çocuğun ebeveyn otoritesine -fantezi aile figürü, terk edilme korkusu, bedensel engel toplumsal kabul gör-meyen düşüncelerin cezalandırılması gibi- özellikle de cin-sel düşüncelere yaklaşımını yansıtıyordu. Din, sonsuz ve evrensel gerçekleri değil, "tarihsel koşulları" ifade eden, çağın önyargılarını yansıtan bir olguydu.

DEĞERLENDİRMELER

Darwin'in görüşleri ilk ortaya çıktığında muazzam bir nefretle ve itirazla karşılandı. Zira yerleşik dini doktrinleri açıkça tehdit ediyordu. Ancak kanıtlar ve rasyonel iddialar üstün gelecekti, en azında bilim dünyasında. Bugün, kök-tendincilerin saldırılarına rağmen Darwin modern biyoloji-nin kurucusu olma özelliğini taşımaya devam ediyor. Kalı-tımın doğasına ilişkin kimi görüşleri kenara atılmış olsa da bütün ciddi bilim insanları teorisinin temel öğelerini pay-laşmaya devam ediyor.

Darwin teorisi dünyanın her yerindeki okullarda öğretilmeye devam ediyor. Teorinin kimi önemli noktaları tartışılıyor olsa da çağdaş biyoloji biliminin geleneksel çizgisi olmayı da koruyor. Doğal seleksiyon, geçici bir teori değil tartışılmaz bir gerçeklik olarak görülüyor.

Marks ve Freud'un görüşlerine ilişkin ise aynı şeyleri söylemek mümkün değil. Toplumsal ve psikanalitik teorisinin uzmanı kabul edilen kesimlerin büyük bir bölümü, Marks ve Freud'un teorilerini açıkça eleştirirken, ispatlanmadıklarını ve dolayısıyla bilimsel sayılamayacaklarını söylüyor veya ampirik deneylere dayanarak tümüyle reddediyorlar. Bazen her iki yöntem de kullanılıyor. Her iki teorisinin de saldırıya uğramadığı bir gün bile yoktur desek yalan olmaz. Herkes cenazeyi kaldırmak için sıraya girmiş durumda.

Üniversitelerdeki toplum bilimleri ve psikoloji kürsülerinin Marks'ın ve Freud'un görüşlerine ilişkin araştırma süreleri ciddiyetten uzaktır. Adları geçtiğinde, teorik yaklaşımları genellikle tarihi ve felsefi önemleriyle değerlendirilmiyor. Kendi zamanları için önemli açıklamalar yaptıkları, çığı başlatan küçük kartopu oldukları ancak çağdaş gerçeklik ve çağdaş bilimler açısından önemsiz kaldıkları söyleniyor. Somut gerçeklerin açıklaması olarak algılanmak bir yana en iyi ihtimalle muğlak bir "dünya görüşü", ahlaka ve yaşama yönelik rehber olarak değerlendiriliyorlar.

Öğrenciler çalışmalarında Marks ve Freud'dan alıntı yaptıklarında kendi tezlerine dayanak oluşturmayı değil mevcut tartışmaları örneklemeyi amaçlıyorlar. Üst düzey akademik kariyer yapmayı düşünen öğrencilere "kendi çıkarları için" Mark ve Freud'un görüşlerinden açıkça söz etmemeleri tavsiye ediliyor.

Bu yargılara bakınca vazgeçip daha kolay işlerle uğraşmak düşünülebilir. İnsan yirminci yüzyılın sonunda materyalizm ve psikanalitik teoriyle neden ilgilenir?

En geçerli neden, Marks'dan sonra ekonomi, politika, sosyoloji ve antropolojiye ilişkin tüm dikkate değer teorik çalışmaların kendini ya Marks'ı eleştirerek karşısında ya da onun fikirlerini geliştirerek yanında konumlandırmış olmasıdır. Bilerek veya bilmeyerek... Aynı zamanda görüşleri veya başkalarının onların görüşlerine ilişkin düşünceleri, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılda ortaya çıkan politik uygulamaları ve ekonomik hayatı başka kimseyle kıyaslanmayacak kadar derinden etkiledi.

Freud'dan sonra psikolojik teoride kaydedilen bütün gelişmeler de ya Freud'a yanıt üretiyordu ya da onu destekliyordu. Yine bilmeden... Freud'un görüşleri, çocuk bakımına ilişkin yaklaşımları ve uygulamaları, daha da önemlisi uygulamalı psikoterapiyi ve yirminci yüzyıl boyunca tüm sanat dallarıyla -resim, roman, şiir, sinema vs.- birlikte sanat eleştirmenliğini de derinden etkiledi.

'Uzmanlar' pek çok alanda Marks ile Freud'un görüşlerini teorik ve pratik çalışmalarında kullanırken referans göstermediler, hatta çoğu zaman onların görüşlerinden yararlandıklarının farkına bile varmadılar.

Marks ve Freud'un katkılarını göz ardı ederek insan bilimlerine ilişkin gelişmeleri doğru kavramak mümkün değildir.

Bir başka sorun ise Marks ile Freud'un temsil ettiği görüşlerin eğitim sisteminde, medyada yanlış yorumlarla ifade edilmesidir. Konuşmaların çoğunda temel metinler (psikoloji, ekonomi ve antropolojiye ilişkin) ve başlıca otoriteler konusundaki cehalet ortaya çıkıyor.

Bu durumun nedenlerini anlamak çok zor değil. Darwin'in görüşleri artık sanayi kapitalizmine dayalı ekonomik düzene, liberal politika ve ilişkilere yönelik bir tehdit niteliği taşımiyor. Hatta bazı yorumlar, örneğin "bencil gen" fikri veya sosyo-biyolojinin kimi değerlendirmeleri, mevcut sistemin kurumlarına ve uygulamalarına somut dayanaklar oluşturmak amacıyla kullanılıyor. Egemenlerin, kahredici uygulamaları, ahlaki suçları, sömürüye dayanan sistemleri, krizleri derinleştirip faşist totalitarizme yönelmeleri, yozlaşmış statüko yandaşlarının Marks'ın görüşlerini tedirgin edici bulmalarını oldukça mantıklı hale getiriyor.

Freud'un bebek cinselliğine, baskılanma ve nevroza ilişkin görüşleri bilimin uzun yürüyüşü boyunca gelişerek daha dengeli bir yaklaşım yarattı. Kimi yaklaşımları, bugün yetmiş yıl önce ortaya çıktığı g nk ne oranla daha sorunlu ve tehlikeli görünüyor. Pek çok kişi için aileyi psikolojik ve cinsel bir savaş alanı olarak görmek, yaygın  ocuk suiistimalinin, küçük çocukların saldırgan ve cinsel fantezilerinin varlığının, kimi insan davranış ve düşünceleriyle bilinçli farkındalık halinin kendi dışındaki g  lerden kaynaklandığının, öldürme heyecanının, sevginin, homoseksüel duyguların, çocukluk bağımlılığının ya da pislik içinde yüzme arzusunun doğruluğunu kabullenmek olanaksız görünüyor.

Kuşkusuz bu tür politik ve duygusal yaklaşımlar söz konusu görüşlerin içinden yol alarak rasyonel değerlendirmeler ortaya koyabilirler. Aynı dini önyargıların pek çok kişinin Darwin'in evrim teorisinin lehinde veya aleyhinde yorum yapmasına engel olması gibi.

Sanırım son saydıklarımız materyalist ve psikanalitik teorilerin ciddi biçimde çalışmalarını sürdürmesi için ge-

rekli nedenleri yeterince açıklıyor. Marks ve Freud'un sözü geçen konulara ilişkin detaylı çalışmaları düşünüldüğünde böylesi görüşlerde ısrar etmenin küçük çapta entelektüel bir skandal olduğunu kabul etmek gerekiyor. Ancak çalışmaları sürdürmek için daha iyi nedenler de var.

Öncelikle, eğer Marks'ın ve Freud'un başlıca görüşleri yanlış idiyse bile, bu yanlışların dikkat çekici bir biçimde önemini koruyor olması ilginç. Teorileri, toplumsal yaşamdaki farklılıkları en kapsamlı bir şekilde açıklamaya devam ediyor. İkisi de olguyu farklı prizmalardan gözlemleyip, farklı açılardan aydınlatırken, farklı bağlantılar ve ölçütler kullanıyor. İkisinden birinin çalışmasının, doğaya ve insan yaşamının anlamına ilişkin verdiği yanıtların daha öne çıktığını söylemek de mümkün değil.

İkinci olarak, bu iki farklı açıklama düzleminde çelişkiler varmış gibi görünse de, her iki görüşün büyük oranda doğrulandığı ortadadır. Teorilerden yola çıkılarak yapılan öngörülere ve açıklamalara dayanarak, insanların toplumsal yaşamlarının ve kişiliklerinin belirli alanlarına ilişkin ortalama modeller oluşturabilmek her zaman mümkündür.

Materyalist ve psikanalitik teorilere sık sık atfedilen sınanmamışlık iddiasını hangi nedenlerle reddettiğimi daha önce belirtmiştim. Bu noktada durumun Darwin'in evrim teorisiyle benzerlikler gösterdiğini düşünüyorum. Evrim teorisine yönelik tahrifat çabalarının benzerlerinin Marks ve Freud'un teorik çalışmalarına yöneldiği de görülmektedir.

Her iki teorinin de oldukça sağlıklı ve ilerici araştırma gelenekleri yarattığını söylemek için ise yeterince neden vardır. Marks ve Freud'un bir dizi öngörü ve yaklaşımı uzun yıllar boyunca yeni araştırmaların ışığı altında doğru-

lanırken, başka teorilere ilişkin çalışmalar ise bir yandan gelişirken diğer yandan ise çeşitli sapmalara uğradı.

Ayrıca Marksist materyalizm ve Freudyen psikanalitiklik ayrı ayrı değerlendirilmek yerine bir araya getirildiğinde, niteliksel olarak yeni yaklaşımların meydana çıkması da sağlanabilir.

Örneğin biyoloji, Darwin'in evrim teorisiyle Mendel genetiğinin modern sentezinden oluşan kullanışlı analogiler yapıyor.

Ayrı ayrı geliştirilip, ardından birbirlerini tamamladıklarının, aydınlattıklarının ve yaygınlaştırdıklarının görülmesiyle yeryüzündeki yaşamın doğasına ilişkin kapsamlı bir resim ortaya koydular.

Bence, pek çok heyecan verici verimli düşünce Marks ve Freud'un fikirlerinin sentezlenmesi çabasıyla ortaya çıktı. Reich'in, Marcuse'un, Althusser'in ve başkalarının bu yöndeki çalışmaları ortada. Ben de bu kitapla bu geleceği sürdürmeye çalışıyorum. Marksist materyalizmle Freudyen psikanalitik teorisinin yöntemlerini bir araya getirerek dinin sosyolojik ve psikolojik sonuçlarına ışık tutmayı amaçlıyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

MATERYALİZM, PSİKANALİZ VE DİN

İDEOLOJİ OLARAK DİN

Karl Marks'ın din üzerine söylediği özlü sözler hemen herkes tarafından bilinir; “Din, kitlelerin afyonudur” ve “Din, kalpsiz bir dünyanın kalbidir.” (Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı-1844) Ancak Marks ile Engels'in bu sözlerin arka planını oluşturan, dini inanç ve davranışlara ilişkin görüşlerinin aynı oranda kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir.

Genellikle, dini inançların ve bunlara dayalı davranış biçimlerinin tarihsel rolüne ilişkin olarak, tarihsel materyalizmin kurucularının ve çağdaş savunucularının yaptıkları değerlendirmelerin tümüyle yanlış olduğu iddia edilmektedir. Din, doğaüstü, özellikle de değişik türden ilahi güçlerle ilişkilendirilir. Güya din, insanın ve toplumun doğaüstü güçlerle etkileşimini açıklamaktadır. Materyalist teori ise doğaüstü güçlerin varlığını tümüyle reddeder.

Gerçekte dini görüş ve davranışların (ritüeller, ibadet biçimleri vb.), ona inananların atfettiklerinden oldukça farklı bir anlamı ve işlevi vardır. Kendilerini sosyalist olarak da adlandıran materyalistler, öncelikle dini inanışların etkisi altındaki düşünce yapısının toplumsal eşitsizlikler ve sömürü karşısındaki nesnel konumunu belirlemeye çalışırlar ve nihai olarak sosyalist devrim sürecine destek mi, yoksa köstek mi olduğuyla ilgilenirler.

Klasik materyalist yaklaşım, ekonomik altyapı ile ideolojik ve politik üstyapının oluşturduğu toplumsal modelde, dini, üstyapının bir parçası olarak kabul eder. Diğer üstyapı öğeleri gibi dini düşünce sistemleri de kendi iç dinamiklerine ve tarihsel kökenlerine uygun bir gelişim seyri izler. Ancak yaşanan değişimlerin etkisi, hem ekonomik altyapıda hem de ideolojik üstyapıda kolayca gözlemlenebilmesine rağmen, din diğer üstyapı öğelerine oranla özerk ve bağımsız varoluşunu korumaya devam eder.

Bütün üstyapı öğeleri “ürünü oldukları toplumsal gelişim süreçlerinden bağımsızlaşarak varlıklarını sürdürürler.” (Siegel) Toplumsal değişime/dönüşüme yön veren temel “etken” ekonomik dalgalanmalar, hatta bir bütün olarak ekonomik altyapının kendisidir.

“Etkenlerin niteliği” iki temel ilke çerçevesinde değerlendirilir. Birincisi, kişilerin ya da grupların düşünce sistematiğini, hayat karşısındaki tepkilerini, içinde yaşadıkları ekonomik koşulların -emekle sermaye arasındaki saflaşmanın yarattığı toplumsal ayrışma gibi- belirlediğidir. Örneğin, zengin ve ayrıcalıklı sınıfların mensupları, dünyayı yoksulluk ve sömürü altında inleyenlerden çok daha farklı algırlarlar.

Mevcut statükonun zenginlerce onaylanmasının yarattığı etki yoksullarınkiyle kıyas kabul etmez. İkinci grup genellikle varolan eşitsizliklere ve sömürü düzenine muhalif

yaklaşımların üreticisi veya destekçisi konumundadır. Tüm bu hoşnutsuzluklar, iktidar gücünü elinde tutan yöneticiler için sürekli bir tehdit niteliği taşır.

Diğer yandan egemen ideolojinin işleyiş tarzı daima, mevcut statükoyu tehdit edebilecek güçteki “karşıtını” da alttan alta üretir.

Maddi üretim güçlerini (toprak, hammadde, araç gereç ve emek) kontrol edenler, ideolojik (üstyapısal) üretim ve dağılımın niteliğini de belirlerler. Egemen dini yaklaşımların sınırları da, çağın maddi üretim güçlerini elinde tutan sınıflarca çizilir. Ekonomik ilişkilerin katmerli sömürü ve devasa eşitsizlikler üzerine şekillendiği durumlarda, dinin mevcut durumu kutsallaştırıp meşrulaştırma işlevi üstlendiğini görürüz.

Sistemin sınırlarını belirleyen unsur, daima ekonomik (maddi) artık üründür. Üretilen maddi değerler, üretici güçlerin (işçiler, araç gereçler, toprağın verimliliği gibi) varlığını sürdürmesini ve yeniden üretilmesini olanaklı kılar. Artık ürünün devamlılığını sağlamak için, ideolojik üretimin temel aldığı geleneksel değerlere ve bunları yaygınlaştıracak ibadethane, kilise, din okulu, üniversite, gazete, televizyon gibi sivil/bürokratik hizmetler veren kurumlara ihtiyaç duyulur. Egemenler, üretim araçları üzerindeki tekel konumlarının onlara sağladığı güçle, üretici güçlerin sahip olduğu artık ürüne rant, vergi ya da başka bir isim altında el koymayı başarırlar. El değiştiren artık ürünün bir kısmıyla yine egemenlerin çıkarlarını koruyan ve yansıtan düşünsel üretim finanse edilir.

Diğer yandan sınıfsal gücün istikrarı, egemenleri ortak hareket etmeye yöneltir, iktidarlarını korumayı ve geliştirmeyi sağlayacak düşünsel üretimin gerçekleştirilmesine

bağlıdır. Bunu sağlayacak fikirlerin, kısmen de olsa, mevcut koşulları gerçekçi bir yaklaşımla yansıtmaları beklenir. Düşünsel zeminde yansımaları bulan gerçeklik, egemenlerin yaşam koşullarının dayandığı temelleri de gösterir. Bu düşünsel zemin, genellikle egemenlerin iç çelişkilerinin çözümünü kolaylaştırmakla kalmayıp, sömürünün kurbanlarına karşı hissettikleri suçluluk duygusundan kurtulmalarına da olanak verir. Sahip oldukları yaşam tarzlarının ve hedeflerinin meşrulaştırılmasıyla, ortak oldukları suçların gerçekte olduklarından daha hafif gösterilip, insani kaygılarının giderilmesi sağlanmış olur.

Yaratılan yanılsama dünyası, dini inançların gerçek içeriğini de göz önüne seriyor. İlahi kural ve yaptırımların oluşturduğu dini çerçevenin esas amacı, mevcut düzene ilişkin tartışmaları kontrol altında tutmaktır. Yüce manevi değerlerin altını kazıdığınızda egemenlik ilişkilerini, ayrıcalıkları koruma çabasını ve sömürüyü bulursunuz. Tanrı adına işlenen bütün suçlar meşru kabul edilirken, inananlar başlarına gelenlere rağmen Tanrının korumasının ve desteğinin arkalarında olduğunu düşünürler.

Diğer yandan sınıflı toplumun istikrarının temelinde, mevcut düzenin işçi sınıfının çoğunluğu tarafından hararetle savunulması ve/veya uysalca bu düzene boyun eğmesi olduğunu biliyoruz. Bu durumda bile dini değerlerin sisteme en uygun biçimde uyarlanması söz konusudur.

Egemen sınıf veya onun kilisedeki temsilcileri statüko-ya yönelik her başkaldırıyı ilahi adalete yönelik bir tehdit olarak yorumlarken, sömürülen kitlelerin mevcut koşulları itiraz etmeden kabul etmeleri halinde manevi huzura kavuşacaklarını veya sonraki hayatlarında (hatta gelecekte yeniden dünyaya geldiklerinde) ödüllendirileceklerini söylerler. Tanrının herkesi “ebediyen”, “doğası gereği” en “mü-

kemmel” biçimde kutsayacağı düşünülür. Egemenlerin kanunlarına başkaldırmak Tanrıya karşı günah işlemek anlamına gelir.

Uzaktan bakıldığında (ebediyet ve ahret kavramları bağlamında) eşitsizlikten ya da adaletsizlikten söz etmek mümkün görünmüyor. Her şey dengeleniyor, suçlar cezalandırılırken çekilen acıların mükafatı alınıyor. Esas olarak eşitsizlik değil, “farklı” ama birbirini tamamlayan toplumsal roller ve sorumluluklar söz konusudur. Herkes Tanrının yaptığı muhteşem planda üstüne düşen görevi yerine getirmekle yükümlüdür.

Sömürülenlerin yaşadığı eşitsizlik ve acının varlığının kabulüne rağmen, yaşadıkları doğal bir olgu olarak sunulduğu için, mevcut olanaklar koşulları değiştirmek amacıyla kullanılmamaktadır. Bazıları, gizemli ama acımasız ilahi gerekçelerle acı çekmek için “doğmuştur.” Sömürülen ve ezilen insanların belki de gerçekten olumlu bir görev üstlendikleri düşünülebilir. Kölelerin günah işleme olanağının daha az olması ruhlarının ebediyen korunmasını (ilk Hristiyan din adamlarının tezi buydu), günahlarının cezalandırılmasının ise itaatin sürekliliğini sağladığı varsayılır.

Bazı durumlarda dini söylemler, bir yandan egemenleri harekete geçirirken diğer yandan ezilenlerin zihinlerini köleleştirebilir. Yine de her söylemin aynı anda iki tarafı da etkilemesi şart değildir. Farklı ihtiyaçları ortaklaştırmak için bile olsa, dini söylemler gizli-açık, büyük veya küçük hikayelerle herkese yanıt üretebilirler.

İnsanların bireysel gelişim süreçlerinde çarpıcı değişimler yaşanmasının hemen öncesinde dini görüşler de yeni neslin ihtiyaçlarına göre yeniden “programlanır.” Sömürülen kitlelerin yaşam biçimleri de bu yeni programın yay-

gınlaşan uygulamalarına uyum sağlar. Eleştirel bir değerlendirme sürecinin, koşulları sorgulamanın ya da başkaldırının olanakları ortadan kalkmıştır artık.

Maurice Godelier'in dediği gibi, "toplumun bir kısmının -erkeğin, feodal beylerin ya da bir sınıfın- diğerleri üzerinde hegemonya kurması söz konusu olduğunda, karşılıklı bağımlılık yaratmak baskı yapmaktan, zihinleri bulandırmak psikolojik veya fiziksel şiddet uygulamaktan çok daha kolay boyun eğilmesini ve itaat edilmesini sağlar; egemenlerle işbirliği yapmamak konusundaki bütün kararlılığa rağmen."

Üretimin azalması -egemenlerce el konulan artı değer azalması- sonucu ortaya çıkan ekonomik krizler, egemenlerin ideolojik hegemonyasını da zayıflatır. Bir üstyapı ögesi olan dinin etki alanı da bu zayıflamaya paralel olarak daralır. Egemenler açısından, özellikle karlarının azaldığı dönemlerde, maddi ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak ya da kontrolleri altındaki silahlı güçlerin muhafazası için kaynak ayırmak, düşünsel üretime bütçe ayırmaktan daha önemlidir. Bu yüzden ekonomik kriz dönemleri, egemenlerin sömürülen çoğunluk üzerindeki ideolojik hegemonyasının zayıflamasına neden olur. Tabii beraberinde egemenler arası uyum da bozulur.

Ezilenlerin maddi yaşam koşulları dünya görüşlerinin şekillenmesinde giderek daha belirleyici hale geliyor. Eskiden hor görülen, yok sayılan ya da alay edilen radikal "muhalif" ideolojiler, toplumun çeperinden çıkıp daha geniş kesimlere hitap edebiliyor. Eşitsizlik ve sömürünün ortaya çıkardığı gerçeklik, mağdurlarınca daha net görülebiliyor. Dini yanılsamaların örtüsü kalktığında maddi yaşamın gerçekleri de ortaya dökülüyor.

Kuşkusuz bu gelişmeler giderek artan sömürü ve yoksulluktan kaynaklandı. Egemenler, yaşanan ekonomik krizlerin faturasını çalışanların sırtına yükledikçe, özellikle ücretlerin azalması gibi konularda emekçilerin talepleri de duyulmaya başlandı. Artık işçilerin dayanıklı tüketim malları, iş güvenliği ya da tatminkar sosyal yardımlarla kandırılabilmesi mümkün değil.

Godelier, Marksist teorinin “iç mantığındaki” tutarlılığa dikkat çekiyor. Dini inanç ve davranışlar, doğal ve doğaüstü güçler arasındaki ilişkiyi sağladığı düşünülen ekonomik altyapının onaylanıp, meşrulaştırılarak yansıtılmasının aracı olmanın ötesinde, bizzat üretim ilişkilerinin belirleyici bileşeni haline de gelebilir.

Pek çok toplumda, değişik türden “kutsal/dini” kurumların (maddi) üretici güçlerin başlıca sahibi ya da yöneticisi olduklarını görürüz. Mülkiyet ilişkileri ve maddi kaynakların dağılımı -ki buna nüfusun büyük bölümünün artık emeği de dahil- dini inanç veya davranışlara uygunluğun denetlenmesi bahanesiyle kontrol altında tutulur. Örneğin toprak, Tanrının mülkü sayıldığı için köylüler işledikleri toprağın verimliliğini sağlamak amacıyla, Tanrının yeryüzündeki temsilcileri olduğunu varsaydıkları kiliseye, ruhban sınıfına vergi vererek Tanrıya ibadet ettiklerini düşünürler.

Ancak değişmeyen temel prensip, dini görüşlerin her koşulda eşitsizlik ve sömürüyü meşrulaştırmak ve işçi sınıfının bin bir güçlkle yarattığı değerlere, asalak egemenler tarafından karşılığı ödenmeksizin el konulmasını sağlamak amacıyla varolmaya devam eder.

Godelier’in dediği gibi, “Egemenlerin bizim adımıza üstlendiklerini iddia ettikleri önemli görevler, her nedense

genellikle evrenin varlığını sürdürmesini sağlayan görünmez (ilahi) güçlerle (yağmur tanrısı vs.) ilgili oluyor. Üstlenilen görevlerin sonuçlarını karşılaştırdığımızda, egemenlerin ortaya çıkardığı ürünlerin en temel ihtiyaçları karşılamak bir yana tümüyle soyut kaldıklarını, ezilenlerin önemsiz addedilen görevlerinin ise insanlığın varlığını sürdürmesini sağlayan maddi üretimi gerçekleştirdiğini görüyoruz.”

DİNİN İLERİCİ ROLÜ

Marks ve Engels’in konu üzerine yaptıkları yorumları dikkatle incelediğimizde, dinle bilinenden çok daha fazla ilgilendiklerini görebiliriz. Yaptıkları analizlerin din olgusuna cepheden bir karşı duruş içermediği de kesin.

Öncelikle, Marks ve Engels’in “ilkel komünizm”e ilişkin görüşlerinin, avcı-toplayıcı ve ilkel tarımla (bahçecilik) uğraşan kabilelerle sınırlı olduğunu dikkate almalıyız. Marks ve Engels, Amerikalı etnograf Lewis Morgan’ın “gens” olarak adlandırdığı toplulukları, hatta anasoylu grupları (klanları) “ilkel” kabile örgütlenmesinin temel birimi olarak kabul ettiler. En önemlisi ise, kabileleri maddi kaynakların kontrol ve dağılımının ortaklaşa mülkiyet çerçevesinde gerçekleştirildiği ilk temel toplumsal birimler olarak tanımlamış olmalarıdır. Kabile toplumlarında kaynaklar herkese ihtiyacı oranında paylaştırılmaktadır.

Kuşkusuz Marks da Engels de “ilkel” komünizmin, modern bilimlerin, kültürün, eğitimin ve teknolojinin şekillendirdiği toplumların komünizminden çok farklı olduğunun bilincindeydiler. İlkel komünizmin sınırları, maddi üretim güçlerinin ve zihinsel kapasitenin gelişmişlik düzeyince çi-

zilmişti. Ancak ilkel komünizm, geleceğin komünist toplumunda ortak mülkiyetin, malların yeniden dağılımının ve kontrolünün “gens”in içinde nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin temel prensipleri ortaya çıkarmıştır.

Farklı dini inanışların “gens” yapılanmasının temel taşlarından biri olduğu düşünüldüğünde, dinin aynı zamanda ortak mülkiyet ve ihtiyaca yönelik planlı üretim sürecinin de bir parçası olarak kabulü gerekmektedir. Bugün toplumun tüm üyelerinin akrabalık ilişkileri, görev ve sorumlulukları hayali atalarımızın görüşlerine dayanarak belirleniyor. Kutsal kabul edilen yargılar, farklı toplumlar arasındaki dayanışma ve saygının çerçevesini de çiziyor.

Güncel algılama biçimlerimizin açıklayamadığı doğaüstü olayları, genellikle dini inanışların öngördüğü şekilde açıklamaya çalıştığımızı da unutmamak gerek. “Yaradılış miti” gibi iç tutarlılığı olan söylenceler, dünyanın, insan ve hayvan türlerinin oluşumuna, hatta bir takım toplumsal yapıların ve davranışların ortaya çıkış nedenlerine ilişkin bütünlüklü değerlendirmeler içermektedir. Böylece, insanın çağdaş bilimsel araştırmalar için gereksinim duyduğu “anlam ihtiyacı” da giderilmektedir.

Modern bilimlerin ilerlemesiyle, kabile toplumlarının ortaya çıkışına ilişkin animist (canlıcılık) teoriler de çürütüldü. Yine de bu tür teoriler bilimsel olarak, zamanlarına göre oldukça ileri kabul edilebilirler. Özellikle de teknolojik gelişim düzeyinin daha iyi önermelerde bulunabilmek için gereken deneylerin yapılmasına olanak vermediği düşünüldüğünde.

Günümüzde, kabile toplumlarındaki dini inanç ve davranışların, insanların zihinsel ve fiziksel sağlıklarıyla birlikte, üretimin ekolojik dengenin korunarak sürdürülmesi

üzerinde de olumlu “etkileri” olduğunu gösteren sağlam kanıtlar mevcut. Hatta kimi güncel teorilerin -İroki Kızılderililerinin yaşam tarzına ilişkin teorilerde olduğu gibi- köklerinin dini inanışlarda veya animizmde olduğunu görmek de mümkün.

Tabii, hiçbir materyalistin son moda New Age akımı gibi “Antik çağlarda yaşayan insanların bilgeliği” üzerine kafa yoracak kadar ileri gitmesi beklenemez. Modern fiziğe ilişkin paleolitik tahminlere dayanan önermeler ise bugün oldukça komik kalmaktadır. Ancak endüstri devrimi öncesindeki teknolojik gerilik, ekoloji, etik, basit farmakoloji ve psikoloji gibi alanlarda sağlanan gelişmelere engel teşkil etmiyordu. Hatta bu alanlarda kaydedilen bilimsel gelişmenin, karmaşık teknolojik süreçlerin henüz ortaya çıkmamış olmasıyla yakından bağlantısı vardı. Kimse Watson ve Skinner’ın davranışçılık üzerine söylediklerinin eski Yunan mitolojilerindeki psikolojik tahlillerden daha gerçekçi olduğunu iddia edemez.

Sınıflı toplumların ortaya çıkışıyla birlikte, Siegel’in de dikkat çektiği gibi, Marks ve Engels dinin esas toplumsal işlevinin “baskı ve sömürü aygıtlarını kutsallaştırmak” haline geldiğini söylerler. Yine de durum karmaşıklığını koruyor...

Tarihin “doğrusal” gelişiminin gelecekte varacağı noktanın, gerçek proletarya sosyalizmi olacağına ilişkin klasik materyalist yaklaşımın doğruluğu hala tartışmalı. “Gelişmiş” bir komünizmin (bolluk düzeninin) ancak ileri sanayi kapitalizmi evresini tamamlamış bir dünya ekonomisinde hayata geçebileceğini söylüyorsak, geçmişte kısa bir dönem için bile olsa maddi ve zihinsel üretim güçlerinin gelişimine öncülük etmiş, bugünün sömürücü din adamlarının rolünü nasıl değerlendirmek gerekiyor, Marks ve Engels’in, geçmişin kıt kaynaklarıyla daha adil bir bölüşü-

mün mümkün olmadığına ilişkin düşüncelerini de unutmadan. Muhtemelen tarımsal ve mimari gelişim, yeni pazarların ortaya çıkması, okuryazarlığın ve matematiğin kullanımının artması, toplumu denetim altında tutan seçkin ruhban sınıfı sayesinde gerçekleşti, özellikle ilk Sümer, Mısır, Hint, Çin, Peru ve Orta Amerika devletlerinde. Bazı “reform” uygulamaları tarihsel olarak gerekli olmalarına rağmen, içinden geçilen dönemin koşullarına bağlı olarak, ezilen sınıfların verdiği radikal toplumsal mücadeleler (uygarlıktan uzaklaşıp barbarlığa yaklaşan taleplerle) ilerlemeye engel teşkil edebilmiştir.

İlk bakışta önyargılı gibi görünse de bu iddianın güncel tartışmalarla bağlantı noktalarını tespit etmek gerekiyor. Örneğin, Yeşillerin ekoloji üzerine yaptığı çalışmaların sonunda gelişmiş ülkelerin daha az üretim yapmasına ve daha basit teknolojiler kullanılmasına ilişkin talepleri bu iddianın günümüze yansıyan hali. Marks ve Engels, Sümer, Mısır, Çin gibi antik teokrasilerin, merkezi devlet otoritesine dayanarak üretimi ve paylaşımı yönetip kontrol altında tuttuklarını düşünüyorlardı. Böylece sağlıklı, sürekli bir nüfusa sahip devletlerin barış ve güvenlik içinde bir arada yaşamaları olanaklı hale geliyordu. Merkezi otoritenin -Asya despotizminin- yıkıldığı noktada, insanları bekleyen komünist ütopyaya uygun bir düzen değil, toplumsal kargaşa, şiddet, açlık, sefalet, ilkel feodal tecrit koşulları ve sürekli istikrarsızlık olacaktı. Bu görüşü kanıtlayan pek çok olay tarihte mevcut. Çin’den Mısır’a kadar çok sayıda örnek verilebilir.

Aynı şeyi dünyanın bugünkü koşulları için de söylemek mümkün. Gelişmiş kapitalist devletler, dünya ekonomisine yaptıkları planlı müdahalelerle, sahip oldukları maddi ve zihinsel kaynakları dünya nüfusunu korumak, politik, dü-

şünsel ve maddi özgürlükleri geliştirmek amacıyla kullanıyorlar. Gelişen teknolojinin sunduğu olanaklardan yararlanılmadığı koşullarda tüm dünyayı gerçek bir tehlike bekliyor. Feodal dönemin yoksulluğuna geri dönüş, karmaşa ve sefalet ilk akla gelen ihtimaller.

Şimdi, yaşadığı ezilmişlik karşısında kendiliğinden devrimci bilinç geliştiren bir sınıftan bahsetmek gerekiyor. Siegel'in dediği gibi, doğaüstü güçlerin insan yaşamındaki belirleyici etkisiyle -eski çağlarda- toplumların dünyayı kavrayış biçimleri, isyankar ruhları, ezilenlerin verdikleri mücadeleler dini motiflere bürünerek muhalif karakterlerini dışa vuruyorlardı. Toplumsal mücadelenin hedefleri ve kazanımları, hareketin önderleri tarafından geleneksel dini inançlarla harmanlanarak isyancı kitlelerin talepleri haline getiriliyordu.

Hala pek çok “radikal” fikir ve davranış, tarihsel olarak anlamını yitirmiş düşünce kalıplarınca “belirlenip yönlendiriliyor.” Tarih öncesinde kalmış olması gereken dini değerler, radikal eğilimleri destekleyip yönlendirmek konusundaki etkinliklerini sürdürüyor. Sömürü, baskı ve eşitsizlik temelinde varolan sistem, toplumsal başkaldırı için gerekli karşıt tepkileri de kendi bünyesinde üretmekte gecikmiyor. Yine de din, çoğu kez değişim sürecinin rehberliğini üstlenip daha iyi bir dünya hedefiyle örgütlenen mücadelenin kıvılcımını ateşleyen faktör oluyor.

Dini görüşler, devrimci mücadele dönemlerinde bir araya gelen grupların, uyum içinde bütünleşmelerini sağlamak için kritik öneme sahip olan ortak kimlik ve toplumsal hedeflerin çerçevesini çizme görevini üstleniyor. Özellikle emperyalist yayılcılığa karşı verilen ulusal kurtuluş mücadelelerinde dini inançlar ve ulusal kimlik, toplumun sıkıca kenetlenmesini sağlıyor.

Dini ve ulusal bağlar, devrimci mücadelenin çoğu za-

man ölümü de göze almayı gerektiren ağır bedellerine rağmen, kadere boyun eğmemek için gerekli güven duygusunu kazandırıyor. Özellikle Roma İmparatorluğu'na direnen Yahudi Zealotların ve Augustine'in Romalı askerlerine karşı savaştan "Circumcellion"ların¹ öldüklerinde şehit olacakları için doğrudan cennete gideceklerini vaaz eden dini görüşler tarihteki önemli örneklerdir.

Siegel, Engels'in *Almanya'da Köylü Savaşları*'nda köylülerin Luther'in İncil yorumuna dayanarak feodal egemenliğe karşı başlattıkları isyanın etkileri üzerine söylediklerini örnek gösterir: "Luther, Kutsal Kitap'ta çağın feodalleşmiş Hristiyanlığının karşısına, ilk yüzyılların gösterişsiz Hristiyanlığını; ayrışma durumundaki feodal toplumun karşısına, geniş ve ustalıkla, feodal hiyerarşiyi bilmeyen bir toplum tablosunu çıkarmıştır."²

Alman Anabaptistleri de istisna oluşturmuyordu. Engels şöyle diyordu: "Ortaçağ boyunca Hristiyanlığın *chilastique* düşleri -Tanrının bin yıllık krallığının beklenişi; İsa'nın yeryüzüne geri dönüşü- bunun için elverişli bir hareket noktası oluşturmuyordu... Yoksulların ve ezilenlerin devrimci mücadelesi için." Gerçekten de Ortaçağ sonrasında, ilk büyük devrimci mücadeleler döneminde, komünist teori ve pratik, özellikle İngiliz Devrimi'ndeki radikal Protestan grupların etkisi altında kaldı.

Siegel'e göre, "Bu durum Marks'ın ünlü sözüne bir başka gözle yeniden bakmayı gerektiriyor. 'Din halkın afyonudur.' Bu cümlede dinin, kitlelerin yaşadıkları sefaletle boyun eğip isyan etmelerini engellemek için hayallere daldıran bir uyuşturucu olduğunun, anlatıldığı varsayılır. Marks'ın söylemek istediği kuşkusuz buna yakın bir şeydi,

¹ Hristiyanlığın Donatist öğretisini yaymak amacıyla şiddet kullanan, gerilla savaşçıları..

² *Almanya'da Köylü Savaşları* - (Din Üzerine'de) Sol Yay, Çev: Kaya Güvenç.

ancak sadece bu değildi. ‘Dinsel açlık, bir yandan gerçek açlığın dışı vurumu, bir yandan da gerçek açlığa karşı protestodur.’ Afyonun neden olduğu hayallerin sadece uyuşturucu değil uyarıcı etkileri de olabilir, başkaldırıyı ve mücadeleyi tetikleyebilir.”

Ancak Siegel, Marks’ın önemli koşulunu unutmadığını da belirtir. “Afyon gerçekçi bir algılamaya olanak vermez, çünkü komünizm bugünden kurulamaz, çünkü komünizm için mücadele ancak geleceğe ilişkin bir tahayyüldür. Onu hedeflemek de bir tür fantezidir.”

Bu sözler pek çok soru işareti yaratıyor. Dini, karmaşık inanç sistemi olarak kabul ettiğimizde, bugüne kadar savunduklarımızın hepsinin yanlış olduğunu da kabullenmek gerekebilir.

TANRI VE CENNET

Dini ideolojilerin tarihsel önemine ilişkin tartışmalar, ortaya çıkan farklı yaklaşımlarla daha da karmaşılaşıyor. Erken dönem “ortodoks” Marksist kavrayışa göre, üretimin azalmasıyla ortaya çıkan ekonomik krizlerde, el konulan artık ürünlerin de azalmasıyla, özelleştirilmiş ideolojik üretici güçlere (kilise, devlet, kitle iletişim araçları vs.) ayrılan bütçede kesintiye gidileceği için “egemen ideolojinin” hegemonyası da zayıflayacaktır. Dini değerlerden uzaklaşan halkın arasında devrimci potansiyeller taşıyan fikirler -ezilen çoğunluğun yaşam koşullarının neden olduğu tepkiyle- hızla yaygınlaşabilir.

Kriz koşullarında, dini değerler kisvesi altında gizlenerek de olsa, devrimci sınıf bilincinin kolayca yükseleceği tartışma götürmez. Ancak tarihten çıkardığımız derslerden biri de artan sınıf bilincinin genellikle ihtiyaç duyulanan çok

altında kalacağıdır. Sosyalist dönüşüm için gerekli olan maddi altyapının uygun olduğu dönemlerde de gerekli kitleselliğin yakalandığını söylemek mümkün değil. Kriz koşullarının yeni, ancak egemen sınıflarca kolayca elimine edilebilen radikal ideolojik yaklaşımların habercisi olduğuna ilişkin pek çok kanıt da bulunuyor. Hoşnutsuz kitlelerin de desteğiyle yeni egemenlik biçimlerinin temeli atılır. Krizlerin bir başka sonucu ise kişisel ve toplumsal olarak eskisinden çok daha gerici -kökten dinci veya faşist- yaklaşımların yaygınlık kazanmasıdır. İşçi sınıfı arasında nefreti, önyargıyı, soykırımı, günah keçisi yaratmayı, kitlesel yıkımı körükleyen ideolojiler güçlenir. Amaçları yeni sömürücülerin ve egemenlerin önünü açmak, eski iktidarların kaybettikleri gücü telafi etmek ya da sadece toplumu geriletmek ve çöküşü hızlandırmak olabilir.

Bu tür gelişmeler karşısında Reich, Fromm, Marcuse, Althusser gibi sosyalistler başarısızlığın nedenlerini psikolojik teorilere dayanarak açıklamaya çalıştılar. Freud'un psikanalitik teorisi ile "irrasyonel" bilinçdışı güçlerin, tek tek kişilerin ya da grupların yaşadıkları koşulları, sınıfsal çıkarlarını ve olanaklarını doğru algılayamamalarına neden olan izolasyonla yabancılaşmayı nasıl sürekli kıldıklarını bulmayı amaçlıyorlardı. Özellikle de yönetici sınıfların ideolojik ve ekonomik olarak güç kaybettiği dönemleri incelediler.

Mevcut ideolojik, politik ve ekonomik koşulların yanında önceki neslin çocuk yetiştirme deneyimleri de toplumsal kararlılık denkleminin çözülmesinde kritik öneme sahip olmuştur. Psikanalitik teoriye göre, her neslin kişilik özellikleri çocukken aileleriyle yaşadıkları deneyimlerle şekillenir. Çocuklukta yaşanan paylaşımlar, bağımlılıklar, ezilmişliklerle kurulan hayallerin yarattığı "ego savunma

mekanizmaları” hayatı algılama biçimlerini ve sonucunda ortaya çıkan davranışları belirliyor. Geçmişten gelen “gerici” eğilimler, ezilen kitlelerin akıllarını, devrimci sınıf bilincini geliştirmeye ve sınıfsal çıkarlarını korumaya yönelik olarak çalıştırmasına engel oluyor.

Psikanalitik bakış açısına göre, kriz dönemlerinde ekonomik istikrarın bozulması ve buna bağlı olarak yönetici sınıfın egemenliğinin zayıflaması, radikal düşüncelerin uzun bir dönem için etkinlik kazanmasına neden olur. Düşünce dünyası, toplumsal algılar ve davranışlar radikallerin kontrolüne girer. Bu noktada materyalist yaklaşımın dönüştürmeyi başaramadığı dini inanç ve duyguları tanımlamak gerekli.

Materyalizm, cennetin sunduğu mükemmelliğe veya cehennemde yaşanacak sonsuz azaba ilişkin inançların nedenlerini açıklamak konusunda daima yetersiz kaldı. İnsanüstü ilahi güçlere duyulan sevgiye, şeytan korkusuna, umutsuz acıların ibadetle dindirilmesine, dualara, koruyucu meleklerle, mistik güçlere ilişkin değerlendirmeleri ise yok denecek kadar az. Psikanalitik teori ise tam tersine, tüm bu inançların erken çocukluk döneminde evrensel olarak yaşanan deneyimlerin sonucunda ortaya çıktığını iddia eder. Buna göre, dini eğilimlerin ortaya çıkıp benimsenmesi kesinlikle çocukluk döneminde gerçekleşmiştir.

Freudyen teoriye baktığımızda iki önemli tez görürüz: Gelişmenin oral evresi ve Oidipus kompleksi. Birincisi, çocuğun dölyatağı dışındaki ilk fiziki evresini açıklar. Çocuğun duygusal ve kavramsal dünyası oral yoldan kurduğu ilişkilerle şekillenmektedir. Ağzı aracılığıyla ilk arzularını tatmin ederken ebeveynleriyle iletişim kurmaya da başlamıştır.

İkinci tez ise duygusal gelişimin sonraki evrelerini açıklamaktadır. Altı-yedi yaşlarındaki çocuklar ebeveynlerine

ilişkin kurdukları cinsellik ve şiddet fantezileriyle vakit geçirirler. Ancak süreç içerisinde bu fanteziler cezalandırılma korkusuyla bastırılmaya başlanır. Oral evrenin bebeklerin bir yaşına kadar süren ilk döneminde -ki bu dönemde hayatla kurdukları ilişkinin mükemmelliği, her türlü engelden, acıdan ve kısıtlamadan ne kadar uzak oldukları düşünüldüğünde daha iyi anlaşılır- çocuklar “ilk narsisizm”den bireysel varoluşlarının farkına vardıkları -sınırlarla ve acıyla tanıştıkları- yaşamlarını sürdürebilmek için yetişkinlerin sevgisine bağımlı olduklarını anladıkları döneme geçiş yaparlar. Ebeveynler ya da bakıcılar ilk narsis dönemdeki mutlulukların (sevgi, yemek, korunma, güç) yaratıcısı haline gelirler. Çocuklar farklı isteklerinin yarattığı ikilemler karşısında tereddüde düşerler. Meme emdikleri anlarda anne karnındaki mükemmelliği özlerken, diğer zamanlarda varlıklarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları dışsal güçlerden bağımsızlaşıp saygın bireyler olmaya çalışırlar. Birincisi ebeveynlerin vücudu aracılığıyla oral, ana rahmine dönme fantezisini ifade ederken, ikincisi dış dünyayı keşfedip ona hükmetmeyi sağlayan tehlikeli girişimleri anlatmaktadır.

Çocukların olgunlaşmasını, azalan bağımlılık ve artan özerklikle eşzamanlı süreçler olarak değerlendirmek gerekiyor. Ancak tek tek bireylerin diğer insanların sınırlarını ne kadar aşabilecekleri tartışma konusu. Sınırsız özerklik ve bağımsızlık herkes için “gerçekdışı” bir hedef olma özelliğini koruyor. Kişinin ana rahmine geri dönmesi veya diğer insanlara ihtiyaç duymayacak kadar bağımsızlaşması, ne duygusal ne de maddi olarak mümkün. Normal gelişim ve olgunlaşmanın göstergesi, kişinin sorunların gerçek nedenini kavrayabilme yetisinin artmasıdır.

Ancak oral gelişim evresi aşılamadığında kişi hayatı bo-

yunca “aşırı” veya “yetersiz” tatmin duygusuyla ya da erişkin travmasıyla karşı karşıya kalır. Zaman içinde, oral evredeki algılarına, önceliklerine ve sorunlarına geri dönüşü yaşamaya başlar. Sürekli olarak kendi dışındaki güçlerin desteğine, özellikle de bir tür aile figürüne ihtiyaç duyar. Kişi daima destek kaynaklarını hazır tutarak ya da onları kaybetme korkusuyla yaşamaya başlar. Ortaya çıkan bu korkulara arzu nesnelere yönelik oral saldırganlık fantezileriyle tepki verirken “ihtiyaç duyulan kişilerin” koyduğu sınırlamalara ve hakimiyetine boyun eğiş de gerçekleşir. Bir ihtimal de tümüyle içe kapanıp dölyatağına dönüş fantezisine sığınmaktır. Psikolojik gelişimin sonraki aşamalarında çocuğun büyük oranda içe dönerek kendini otoriteyle, yani ebeveynlerin değerleri ve talepleriyle özdeşleştirmeye başlaması, Oidipus kompleksi çözümlemesinin dikkat çektiği noktadır. Ergenlikteki Oidipal çözümü sonlandırmaya çalışan pek çok kültürde, bağımlılık duygularının radikal yöntemlerle bastırılması ya da geriletilmesi gerektiği düşünülür.

Özellikle ergenlik çağındaki erkek çocuklardan annelerine ve kadınların dünyasına sırt çevirerek korkusuz, bağımsız savaşçılar haline gelmeleri beklenir. Ergenlik öncesinde anne bedeniyle girdikleri mahrem ilişkinin yoğunluğu bağımlılık duygusunun bastırılmasını güçleştirmektedir. Dönüşüm ancak dini öğretiler aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Böylece çocukların annelerine duydukları bağımlılık hissi yerini değişik türden ilahi güçlere -koruyucu melekler, Meryem Ana vs.- duyulan bağlılığa bırakır. Din, dünyevi annelerin yerini almaya başlar.

Maço erkek kimliği, çocuksu bağımlılığın derinlerde kalmış yüzünü saklamayı başarır. Modern Batı dünyasında erkeklerin annelerine duydukları ihtiyaç, özellikle boşan-

ma ve ölüm gibi büyük problemlerle baş etmeye çalıştıkları dönemlerde su yüzüne çıkar. Kız çocuklarından bağımlılık duygularını erkekler kadar bastırmaları beklenmez. Erkek egemen sistemin çıkarları, kadınların aileleri, kocaları, çocukları ve toplumla kurdukları bağımlılık ilişkilerinin sürdürülmesini gerektirir. Pratikte ise kadınlar bağımlılık ilişkilerini baskı altında kalarak terk etmek zorunda olmadıkları için koşullara daha hızlı ve kolay uyum sağlayabiliyorlar.

Ancak her iki cinsiyet de, insan sevgisini sonsuzluktaki ilahi ruhlara ve insanüstü güçlere ilişkin kurdukları fantazilerin yerine ikame etmeyerek -zira yaşayan sevgi nesneleri “oral” talepleri karşılamakta yetersiz kalıyor- hayal kırıklığı yaratıyor. Gerçek hayatta kendilerine adanmış bir sevgi ve kollamayla karşılaşmıyorlar.

Psikanalitik gelenek, Marksist teorinin şimdiye kadar yaptığı ideoloji tanımlarının tam tersine, “ideoloji” kavramını çocukluk saplantılarını güçlendiren inanışlara gönderme yapmak amacıyla kullandı. Ana rahmine dönüşün mümkün olduğunu varsayan “ilk narsisizm” yanılsamasını anlatmak için ideoloji kavramından yararlandı. “Mükemmel”, güçlü ve sevgi dolu aile yanılsaması, herkesin ihtiyaç duyduğu güven duygusunu veya aile dışından kimseye ihtiyaç duymayacak kadar özgürleşmeyi, “mutlak” bağımsızlığı ifade etmektedir. Böylece dini inançlar da, Nietzsche’nin “din karşıtı” deliliği ve radikal liberal bireycilikle birlikte, yeniden en ön sıradaki yerini alabilir.

İlişkiler, dini inanç ve davranışların oral yönelimleriyle bütünleştikçe güç kazanmaya devam eder. Yiyeceklerin Tanrıyı “beslemek” için sunulması (ki buna insanların kurban edilmesi de dahildir), yamyamlaşan kutsal atalar, İsa adına Tanrıya verilen kurbanlar ve Katolik açları doyur-

mak amacıyla düzenlenen yortular tarihten örnekleri oluşturuyor.

Oral evrenin aşılamadığı durumlarda kişinin dinin aldatmacalarına, şantajına ve baskısına açık hale geleceğı açıkça görölmektedir. Hayatı boyunca aile sevgisinin sonsuzluğuna çocuksu bir güvenle inanan ve ihtiyaç duyan, özsaygısı eksik, yani oral saplantılı bireyler, gerici ideolojilerin etkilerine karşı savunmasızdır. Sorgulama gereğı dahi duymadan inandıkları bağışlayan ve kurtarıcı uğruna yüksek bedeller ödemeye hazır olurlar.

İKİNCİ BÖLÜM

AVCI-TOPLAYICI TOPLUMLARDA ANİMİZM VE BÜYÜ

SOSYAL BİLİMLER

Önceki bölümde, dini inanç ve davranışların gelişiminde etkili iki temel faktörü incelemeye çalıştık. Önce maddi üretimin, sınıf çelişkilerinin ve eşitsizliklerin toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerini ele aldık. Ardından bebeklikteki duygusal deneyimlere, ruhsal takıntılara, gerici ve bilinçsiz zihinlere ilişkin değerlendirmelerde bulunduk.

Bu ve sonraki bölümlerde farklı özelliklere sahip toplumların inanç sistemlerini, önceki bölümde geliştirdiğimiz önermeler doğrultusunda incelemeye çalışacağız. Farklı güçlerin, tarihte bilinen düşünce sistemlerinin ve ideolojilerin ortaya çıkışındaki etkilerini göstereceğiz.

Sık sık belirtildiği gibi, toplumsal örgütlenmeler laboratuvar ortamında deneylere tabi tutularak incelenemez. Bir toplumu dünyadan tecrit edip, sınıfsal ilişkileri sabitleye-

rek, farklı çocuk yetiştirme deneylerinin sonuçlarını gözlemleyip, ideolojik değişimleri açıklamak mümkün değil.

Kuşkusuz bu tespit doğal sistemlerin tümü için geçerli, hiçbirini yalıtılarak kontrol altında tutulamaz. Ancak doğal sistemler üzerine bilimsel teori üretilemeyeceği ya da ampirik deneyler yapmanın mümkün olmadığı da iddia edilemez.

Dünyadan doğal olarak yalıtılmış toplumsal yapıların, az ya da çok durağanlaştığı, farklılar arası egemenlik ilişkilerinin açıkça hissedildiği toplumsal sistemler hala mevcut. Zaman zaman sabit güçlere karşı harekete geçen güç odaklarının neden olduğu nitel ve nicel değişimlerden söz etmek de mümkün. Belli topluluklar ve devletler üzerine yapılan incelemeler, benzer toplumların ve devletlerin geleceği üzerine öngörülerde bulunmayı mümkün kılıyor. Nispeten yalıtılmış koşullarda yaşayan küçük toplulukların özelliklerinin kavranması, karmaşık doğa sistemlerinin çözümlenmesinin önünü açıyor. Bir başka deyişle küçük toplulukları gözlemleyerek test edilmiş, güvenli bulgular elde etmek mümkündür.

Aynı yaklaşım toplumsal yaşama ilişkin araştırmalarda da uygulanabilir. Çağdaş sanayi toplumlarının, hatta tam sanayileşmemiş olanların, dünyadan yalıtılmaları mümkün değil. Kapitalist pazar, tüm dünyaya yayılan bilgisayar teknolojileri, kültürel ve sınıfsal kamplaşmalar, alt kültürler, aileler, okullar, dini cemaatler ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla dünyadaki herkes bir bütünün parçası haline geldi. Ancak tarih bize eski toplumların kapalı, yalıtık yaşam koşullarına ilişkin kanıtlar sunmaya devam ediyor.

Arkeolojik veriler, insanların 45 bin yıl önce, dünyanın yaşanabilir hale gelmesiyle, modern insanın vücut yapısı-

na (homo sapiens) ulaştığını ve ilk toplumsal formları oluşturduğunu gösteriyor. Yarı göçebe avcı-toplayıcı gruplar paleolitik ağa (Eski Taş ağı) zg teknolojiyle yaşamlarını sürdürüyorlardı. Küçük ubuklarla toprağı kazıyor, ağaç mızraklar, mallarını taşıyacak çantalar yapıyor, ateşi ve ateş yakma malzemelerini, taş yontarak elde ettikleri aletleri kullanıyorlardı.

İlk ağ aletlerine ilişkin arkeolojik kanıtlar, toplumsal örgütlenmelerin gelişim süreçlerini açıklıyor. İlk insan gruplarının kamp/yerleşim yerleri, yaşam koşullarını ve dolaylı olarak teknolojinin yetersizliğinin toplumu nasıl sınırlandırdığını gösteriyor. Çok yakın zamana dek dünyanın bazı bölgelerinde, kısmen gönüllü tecrit koşullarında yaşayan insan toplulukları, avcı-toplayıcı olarak bin yıllar önce kökten değişime uğramış paleolitik teknolojiyi kullanmaya devam ediyordu. Bu tür toplulukların yaşam biçimlerinin, ilk çağın avcı-toplayıcı toplumlarının koşullarıyla benzeşen yönleri, arkeolojik verilerin değerlendirilmesinde rehber niteliği taşıyor.

Aynı paleolitik teknolojiyi kullanarak varlığını sürdüren topluluklarda, farklı toplumsal formların ve inançların ortaya çıkabileceği de görüldü. Değişik avcı-toplayıcı toplumlarda, maddi üretim süreçlerindeki cinsiyete dayalı işbölümünün, ocuk bakımının, toplumsal hiyerarşının ve eşiitsizliklerin farklı düzey ve biçimlerle yaşandığını görüyoruz. Ancak toplumsal yapılara ilişkin temel özelliklerin tarihteki bütün avcı-toplayıcı topluluklar için geçerli olduğuna ilişkin kanıtlar, tarih öncesi (45 bin yıl öncesi) insan grupları için de geçerlidir.

Bu erveden baktığımızda, tarihte bilinen avcı-toplayıcı toplulukların, ilk bölümde altını çizdiğimiz farklı dini ideolojilerin ortaya çıkışına ilişkin fikirlere kaynaklık ede-

bileceğini de görürüz. İlkel toplumlarda görünen çeşitliliğin, psikanalitik ve materyalist analizlerin ortaya koyduğu yaklaşımlarla bağlarını göz ardı etmemek gerekiyor. Çocuk yetiştirme deneyimlerinde, maddi üretim ilişkilerinde yaşanan eşitsizlik ve çelişkilerde gözlemlenen farklılıkların, yetişkinlere ait kimlik ve ideolojilerin oluşumunu da belirlediği ortaya çıkıyor.

İlkel toplumlar arasındaki farklılıklardan yola çıkarak ideolojik ayrımların nedenlerine ilişkin materyalist ve psikanalitik teorilerle bağlantılı sonuçlar elde edebiliriz. Günümüzde varlığını sürdüren avcı-toplayıcı grupların inanç sistemlerini incelediğimizde geçmişe yönelik tahminlerimizin doğruluğunu test edebiliriz.

Kuşkusuz bu yaklaşımın sınırları bellidir. Ancak geçmişte psikanalitik teorinin önermelerinin aynı yöntemle test edildiğinde ulaşılan başarılı sonuçları da unutmamak gerekir. Stephens'in menstural tabu, Slater'in annelik çelişkileri ve narsisizm (Slater, 1968), Beatrice Whiting, J.W.M. Whiting ve I.L. Child'in benzer çalışmaları psikanalitik teorinin önemli ayaklarının oluşumuna katkıda bulundu.

Yukarıda sözü geçen tüm çalışmalar, mevcut verilerin istatistiksel analizlerine dayanarak gerçekleştirilmiştir. Veriler, farklı avcı-toplayıcı gruplar arasında yapılan sınıflandırmalara göre değerlendirilmiştir. Bu kitapta ileri sürülen fikirlerin altyapısını da esas olarak bu çalışmalar oluşturdu.

Kuşkusuz amaç, yeni istatistiksel değerlendirmeler yapmakla sınırlı değil. Materyalist ve psikanalitik teorilerin deney örneklemelerini oluşturan farklı avcı-toplayıcı grupların toplumsal yapılarına ve davranış biçimlerine ilişkin açıklamaların dayandığı paradigmalara yoğunlaşmaya çalışacağız.

AVCI-TOPLAYICI TOPLULUKLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Avcı-toplayıcı toplumların yaşam biçimlerinde göze çarpan ilk önemli benzerlik, bu toplulukların 2 ila 50 kişiden oluşan küçük gruplar halinde yaşamalarıdır. Her grup, 10 ila 100 kilometre karelik bir alanda, yaklaşık 500 kişiden oluşan büyük kabilelerin parçası olarak akrabalık ve dayanışma ilişkileri içinde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Kabile üyeleri genellikle dünyanın ortaya çıktığı “rüya zamanı”nda (*dreamtime*) ortak atalarının soyundan geldiklerini düşünerek yaşıyorlardı.

Kimi durumlarda kabile ile grup arasında çarpıcı toplumsal farklılıklar gözlemlemek de mümkün olabiliyordu. Örneğin, Avustralya kabilelerindeki bölgesel farklılıklar ayrı devletleri çağırıştırır. Dış evlilikler, babasoylu yerleşim, ortak mülkiyete dayalı politik birimler ve kontrol mekanizmaları kabilelerin temel örgütlenme özelliklerini oluşturuyordu.

Kabilelerin alt örgütü konumundaki gruplar, kız ve erkeklerin bir gruptan diğerine geçmesine dayanan evlilikler, yardımlaşma, yiyecek alışverişi aracılığıyla ilişkilerini sürdürmekteydiler. Akrabalık bağları, yaşamlarını sürdürmeleri için gereken kaynak dağılımının dengesini kuruyordu.

Ekonominin aşırı sıkıntıya girdiği dönemlerde, gruplar küçük ailelerden -anne, baba, çocuklar ve bazen büyükanne ile büyükbabadan- oluşan birimlere bölünmeye başladı. Her birim, paylaşılan yiyecek kaynaklarını mümkün olduğunca kullanma (sömürme) çabası içindeydi. Bazen bütün kabile -hatta birkaç kabile- dini ayinler veya verimli bir mevsimin ardından yiyeceklerini tüketmek için belirli bir

süre birlikte yaşıyorlardı. Küçük gruplar ekolojik dengeyi koruyarak yaşamlarını sürdürecektir yeterliliğe sahip olmadıkları için, doğa koşullarının yiyecekleri saklamaya imkan tanıdığı zamanlar dışında sık sık yer değiştirirken bileşimlerinin sürekliliğini koruyamıyorlardı. Ekolojik koşullara bağlı olarak gruplar arasında insan değişimi yaşanıyordu.

Her grubun sahip olduğu toprak üzerinde kolektif mülkiyeti söz konusuydu. Herhangi bir kişiye ait özel mülkiyetin varlığına ilişkin bir verinin olmaması, tarihsel materyalizmin ilkel kabile toplumlarını bir tür komünizm olarak değerlendirmesinin gerekçesini oluşturuyor.

Topraktan elde edilen ürünler, topluluğun her üyesi arasında eşit paylaştırılırken benzer şartlar aynı bölgede yaşayan diğer topluluklarla ilişkilerde de geçerliydi. Kaynaklar gerektiğinde aynı kabiledaki başka topluluklarla ortak kullanılıyordu. Ortak mülkiyet kimi zaman Avustralyalı Aborjinlerde olduğu gibi, cinsiyete dayalı soy grupları arasında geçerliliğini korurdu. Erkeklerle ya da kadınlara ayrılmış alanlar, kutsal bölgeler ve sınırlar bulunuyordu.

İlkel kabilelerde kurumsallaşmış önderlikten veya hiyerarşik bir güçten bahsetmek mümkün değildi. Yaşlıların, bilgi ve deneyimlerine ya da sahip oldukları düşünülen büyüclük yeteneklerine duyulan saygı ile korkunun ötesinde bir ayrıcalıkları yoktu.

Tarihin sonraki aşamalarında ortaya çıkan toplumsal formlarla karşılaştırıldığında, avcı-toplayıcı toplumların maddi üretim, bölüşüm ve yeniden üretim (buna çocuk bakımı da dahil) süreçlerine ilişkin en belirgin özelliği, sınırlı işbölümüne dayalı ortak çalışma düzeniydi.

Kadınların bir yandan yiyecek bulmaya çalışırken diğer

yandan birden fazla çocuğa bakmasının imkansızlığı düşünlüğünde çocuk bakımının ortaklaşmasından ne kastettiğimiz daha kolay anlaşılır. Bu tür toplumların varlığını sürdürebilmesi, ihtiyaç duyulan nüfusun korunması düzenli yeni doğumlara bağlıydı. Emzirme dönemlerine ve çalışma koşullarına ilişkin kurallar, gebelik dönemi boyunca kadınla erkeğin ayrı kalmasını sağlayan tabular olağan hayatın bir parçasıydı.

İlkel topluluklar, çocukların sağlıklı büyümeleri için “anne” bakımına azami önem verdiklerini gösteren düzenlemeler yapıyorlardı. Göçler sırasında küçük çocukların taşınması, yetişkinlere yakın yerlerde uyumaları, emzirme dönemlerinin günler ya da aylarla sınırlı kalmayıp yıllarca sürmesi, tuvalet eğitiminin geciktirilmesi çocukların ne kadar uzun süre bakım gördüğünü ispatlıyor.

Psikanalitik teorinin ortodoks takipçileri, ilkel toplumlardaki çocuk yetiştirme kurallarının erotik takıntılara ve oral bağımlılığa sahip kişiliklerin oluşumunda önemli etkileri olduğunu ileri sürerler. Borneman’a göre, “Emzirme dönemini sorunsuz ve dengeli geçiren bebeklerin sonraki yıllarda karşı karşıya kaldıkları sorunların çözüleceğine dair inançları kuvvetli olur. Gerçek hayatla yüzleştiklerinde sahip oldukları iyimserlik, sorunlar ve yenilgilerle azimle mücadele etmelerini sağlar.”

Böyle yetişen çocuklar “dünyanın annelerinden ibaret olduğu yanılsamasıyla büyüdükları” için sadece zorunlu kaldıklarında çalışır, başarılı olmak için hırsla mücadele etme ihtiyacı duymazlar. “Anne göğsü her zaman sığınabilmeleri için onları beklerken, mal mülk sahibi olmakla ilgilenmezler. Yaşamlarının başladığı anne sıcaklığından başka hiçbir şeye ihtiyaçları olmadığını düşünürler.”

Yukarıda sıraladığımız değerlendirmeleri onaylarken akla gelen başka sorulara da cevap aramak gerekiyor kuşkusuz. Ailelerin çocuklara yönelik güçlü sevgi ve koruma duyguları -ki bu duygular kişinin kendine güvenini ve öz saygısını artırıyor- kişinin kendine güvenini yıkan ve öz saygısını yitirmesine sebep olan zora ve şiddete nasıl dönüşüyordu? Küçük çocukların, nüfus artışını kontrol etmek amacıyla kardeşlerinin ebeveynlerince öldürüldüğünü görmeleri bütün hayatlarını etkileyecek travmalara neden olmuyor muydu? Bunlar, özel vakaları açıklayabilmek için cevaplanması gereken can alıcı nitelikte sorular.

Avcı-toplayıcı toplumlarda yetişkinler arasındaki işbölümünün en belirgin özelliği, ilk cinsiyete dayalı işbölümünün bu dönemde başlamış olmasıdır. Erkekler büyük hayvanların avlanmasını, okyanus balıkçılığını, tehlikeler içeren uzun yolculukları ve bu çalışmaları karşılığında ele geçirdikleri hammaddelerin dağılımını gerçekleştiriyorlardı. Kadınlar ise topluluğun yaşadığı kamp alanının yakın çevresinde, öncelikle küçük çocuklara bakmak, sebze yetiştirmek ve kümes hayvanlarının bakımıyla uğraşıyorlardı. Avlanarak ya da toplayarak elde ettikleri ürünleri işliyor -yiyecekleri pişirip giysileri dikeyor- ve kullanıma hazır hale getiriyorlardı.

Kadınların erkeklerden farklı biyolojik özelliklerinin -doğurganlıklarının ve emzirme dönemlerinin uzunluğunun- ortaya çıkardığı işbölümü erkeklerin ekonomik, politik ve ideolojik olarak güçlenmelerinin önünü açtı. Uygun yaşa gelen bütün kadınlar topluluğun varlığını sürdürmesini sağlamak için ya çocuk doğurmak ya da küçük çocukların bakımıyla ilgilenmek zorunda kalıyordu. Bu yüzden büyük hayvan avlarına katılamıyor, gerektiğinde kendilerini savunmak üzere erkeklerle savaşıyorlardı. Gebelik

ya da emzirme dönemlerinde erkekler uzak bölgelere ava giderken kadınlar yakın çevredeki sebzeleri ve hayvansal besinleri topluyorlardı. Savaşçı erkekler kimi zaman fiziksel üstünlüklerini aynı topluluktaki kadınlar ve çocuklar üzerinde kullanmaktan da çekinmiyordu.

Avcı-toplayıcı toplumlarda büyük hayvanların eti sebzelerden daha değerli kabul edilirdi. Muhtemelen avlanmanın gerektirdiği uzun uğraş ve tehlikelere oranla elde edilen etin azlığı, değerini artırıyordu. Avcılığı ve silahlanmayı kontrol eden erkekler kadınlar karşısındaki konumlarını da güçlendirmişlerdi.

Avcı-toplayıcı kabileler arasındaki mücadelelerin nedenlerine ve sıklığına ilişkin olarak değişik veriler mevcut. Kabileler arası çatışmalar (özellikle Aborjinler arasında), genellikle kadınların kaçırılması, intikam seferleri, gerçek ya da hayali saldırılar, sınır ihlalleri sebebiyle ortaya çıkıyordu. Çatışmaların sıklaşması nüfus artış hızını da belirlemişti.

Yine de avcı-toplayıcı toplumların savaşçı özellikleri kendilerinden sonraki toplumsal sistemlere oranla oldukça sınırlı kalmıştır. Erkeklerin avladığı hayvanlardan elde edilen etler aile içinde kadınların sağladığı diğer yiyeceklerle değiştiriliyordu. Ayrıca avcılık sürekli ve güvenilir bir besin kaynağı olarak kabul görmediği için avcılar dahil tüm topluluk -özellikle çocuklar ve yaşlılar- kadınların topladığı yiyeceklerle düzenli beslenme olanağına sahip oluyordu.

Çocuk bakımının sorumluluğunu üstlenen kadınlar ihtiyaç duydukları yiyeceği temin edebildikleri için istemediklerinde erkeklerle herhangi bir ilişki kurmak zorunda değildiler. Oysa aynı sorumluluk tarih ilerledikçe kadınları erkek egemen sistemin şantajlarıyla karşı karşıya bırakmaya başlamıştır.

Yani, avcı-toplayıcı toplumlardaki kadınların erkekler karşısındaki konumu, sonraki toplum biçimlerinde yaşayan kadınlara oranla çok daha güçlü ve özgürdü denilebilir. Erkeklerin cinsiyete dayalı işbölümünden elde ettikleri çıkarları tehlikeye atmadan kadınların üretici faaliyetlerini kontrol altına almalarına olanak yoktu. Erkekler avcılığa ve elde ettikleri yiyecekleri nasıl değerlendireceklerine kafa yorarken, kadınlar düşünce ve duygularını ifade edip kendilerine ait ideolojik ve politik deneyimler geliştiriyorlardı.

Ancak aile içindeki yiyecek değişiminin her zaman adil koşullarda gerçekleştiği söylenemez. Harcanan emek ve zaman göz önünde bulundurulduğunda kadınların çoğu kez hak ettiklerini alamadıkları görülüyor. Materyalist kavramlarla açıkladığımızda ilk cinsiyet-sınıf egemenliğinin izlerini bu değişimde görürüz. Erkekler şiddet kullanarak temel maddi üretim kaynaklarını (büyük av hayvanlarını) kontrol edebilmeye başladıklarında kadın emeğini de kontrol altında tutmayı başardılar. Kadınların toplayıp işledikleri ürünlerden oluşan artığa karşılığını ödemeksizin el koyma hakkını edindiler. Materyalist teori, maddi artığı kontrol edenlerin zihinsel üretimi de kontrol edeceğini, bu yüzden erkeklerin üretim ve bölüşüme ilişkin yeni düşünceler geliştirmek için daha fazla zamana sahip olduklarını iddia eder.

Cinsiyete dayalı işbölümünün yerleştiği bazı topluluklarda, anne bakımı altındaki genç erkekler, ergenlikten yetişkinliğe geçiş törenleri adı altında annelerinden koparılır ve çocukluktan erkekliğe geçmeye zorlanırlardı. Kuzey Afrika'daki avcı-toplayıcı toplulukların bir kısmında, kimi zaman buluğa bile ermemiş çocuklara yapılan erkeklik törenleri koruyucu ruhların desteğini alma amacı taşıyordu. İnancılarına göre, tören sonrasında ava ve savaşa giden erkekler varoluşlarının muhakemesini bitirdikleri için bera-

berlerindekilere şans ve uğur getireceklerdi. Törenin ardından gençler, aileleri tarafından diğer çocuklarla birlikte aç kalmayı (bir tür oruç), soğukla ve vahşi hayvanlarla mücadele etmeyi öğrenmek için ormana ya da dağa gönderilirdi. Gençler, yaşamaya zorlandıkları bu güç koşullarda hayallerinde kendileriyle konuşan hayvanların koruyucu ruhları olduğuna ve tüm ömürleri boyunca kendilerine destek olup kollayacaklarına inanırlardı.

Ergenlikten yetişkinliğe geçerken düzenlenen törenler daima psikanalitik teorinin önemli ilgi alanlarından birini oluşturmuştur. Yaşlı hemcinslerince düzenlenen bu törenlerin, genç erkeklerde neden olduğu büyük travma ve son Oidipal çözümleme aracılığıyla, çocukluk arzularından yetişkin disiplinine geçiş, incelemelerin temel konusuydu. Yetişkinliğe kabul edilmek, aile otoritesinin tümüyle kabullenilmesi, saldırgan Oidipal arzuların ve ensest duygularının bastırılması anlamına geliyordu.

Anneye olan duygusal bağımlılık, erkekliğe geçiş, av ve savaşa katılma, koruyucu ruhların desteğini kazanma, aynı yaş döneminde peş peşe yaşanan deneyimler olarak dikkat çekiyor. Oidipal çözümlemenin temel ayağını, bağımsız yetişkin bir erkek olabilmek, özgürlüğünü ve cesaretini kazanabilmek için çocuğun anneye duyduğu muazzam oral bağımlılığın bastırılması oluşturuyordu. Anneye duyulan sevginin, korunma ve bakım ihtiyacının yeri koruyucu ruha duyulan bağlılıkla dolduruluyordu. Ruhlar annenin rolünü üstlendiği sürece çocukların anneye duydukları özlem ortadan kalkacaktı.

Kızlar ise annelerine ve diğer kadınlara yakın olmaya devam ettikleri, kadınlardan oluşan bir toplulukta yaşadıkları için kendilerini savaşa ve bağımsızlığa değil yaşamın, dünyanın ve insanların bakımına adanmışlardı. Doğüstü

güçlerin korumasına ihtiyaç duymuyorlardı. Genç kızlıktan kadınlığa geçişin hazırlıkları, erkeklerinki gibi karmaşık olmayan bir sürecin sonunda gerçekleşiyor, kadınlara özgü yaratıcılığın ve koruyucu güçlerin kutlaması yapılıyordu.

Erkeklerin ergenlik ritüelleri materyalist yaklaşımın da ilgisini çekmiştir. Yetişkinliğe geçişin uzun ve karmaşık prosedürü, incelenen toplumlardaki geleneksel ideolojilerin yeniden üretimini ve mevcut ideolojinin kadınların maddi üretiminin sonucunda ortaya çıkan artık aracılığıyla varlığını nasıl sürdürdüğünü açıklar. Kadınlar yiyecek ihtiyacını karşılayıp çocuk bakımını üstlenirler, yetişkin erkekler ise bir yandan genç erkeklerin ideolojik eğitimini kontrol ederken, diğer yandan bu yeni neslin emeğinin maddi artığına el koyarlar.

İNANÇ SİSTEMLERİ

Avcı-toplayıcı toplumların inanç sistemleri söz konusu olduğunda iki noktayı ayırtırmak gerekiyor. Bütün avcı-toplayıcı grupların yaşadıkları dünyaya ilişkin bilgilerin bir yemek kitabı boyutunu aşamayacağı, ancak bildikleri her şeyin yaşamlarını sürdürmek için elzem olduğu unutulmamalıdır. Yerleştikleri toprağın coğrafi yapısını, kullanılabilir su kaynaklarının ve madenlerin yerini, okyanus akıntılarını, hava değişimlerini biliyorlardı. Yüzlerce hayvan ve bitki türünün nerede yaşayıp yetiştiğini, davranış biçimlerini, ne işe yarayacaklarını, nasıl toplanıp işleneceğini ve kullanılır hale getirileceğini de biliyorlardı. Yiyecek, giysi, alet, kayık, hayvan tuzağı, ağ, çanta, ilaç ve sanat ürünleri yapabiliyor, kendilerinin ve çevrelerindeki diğer canlıların nüfusunu, mevsim değişikliklerinin meydana getirdiği ekolojik dönüşümlere bağlı olarak hayatlarını düzenlemeyi becerebiliyorlardı.

Geoffrey Blainey'in Avustralyalı Aborjinlerin 40 bin yıl önce yaşayan atalarına ilişkin verdiği bilgiler şöyleydi: "Botanik ve zooloji hakkında bildiklerini dışarıdan getirmişlerdi. Bitkilere ve hayvanlara ilişkin bilgilerine baktığımızda günümüzün ortalama bir eğitime sahip Avustralya vatandaşını cahil olarak değerlendirmek mümkün. Avlanmak, toprağı işlemek ve yiyecek hazırlamak için taştan ve ağaçtan aletler yapıyorlardı. Balık ve kuş yakalamak ya da büyük hayvanları avlayabilmek için değişik teknikler geliştirmiş, ateşi bulmuşlardı. Muhtemelen bazı bitkileri ilaç yapımında ve zehirlere karşı kullanıyor, bazılarını ise kullanmadan önce zehirlerinden arındırıyorlardı. Büyük nehirleri geçmek veya sığ denizlerde kullanmak üzere küçük tekneler ve gemiler yapmışlardı. Sanırım bütün bunları Avustralya'ya gelmeden önce öğrenmişlerdi. Bu topraklardaki uzun tarihleri boyunca bildiklerinin bir kısmını geliştirmiş bir kısmını ise kullanmadıkları için unutmuşlardı."

Ancak gündelik hayatın içinde dünyaya ilişkin algıları yetersiz kaldığında veya kontrol edemedikleri olaylar meydana geldiğinde, avcı-toplayıcı topluluklar durumu felsefi ya da bilimsel teorilerle değil efsanevi-dini inançları çerçevesinde açıklamaya çalışıyorlardı.

İnsanların yeryüzünde meydana gelen, açıklanamayan olaylar ve güçler hakkında anlattıkları hikayeler nesilden nesile aktarılırken, olan bitene deneysel değerlendirmeler ışığında mantıklı açıklamalar bulma ihtiyacı duyulmamıştır. Sınırlı teknolojik olanaklar, mevcut koşullardan türetilebilecek yeni düşünce biçimlerinin önünü keserken doğru kabul edilen görüşlerin sınanmasına da imkan tanımıyordu. Eskinin daima tercih edilir olmasının sebebi, öngörünün gücünden, deneysel verilerden ya da gerçeğe yakınlığından değil, yeninin kendini ifade edememesinden kaynaklanıyordu.

Kuşkusuz avcı-toplayıcı toplumlar bugün bile açıklanamayan olaylarla karşı karşıya kalıyorlardı. Cevabı bulunmayan sorulardan birkaç tanesini sıralarsak: Bir bütün olarak evrenin doğası, geçmişi ve geleceği nedir? İnsan türü ilk nerede ortaya çıktı? İnsana özgü yetenekler ve güç nasıl kazanıldı? Rüya nedir, insanlar neden rüya görür? Dağlarda, yıldızlarda ve güneşte bir değişiklik olmazken insanlar ve hayvanlar neden ölür? Depremler fırtınalar ve seller neden olur?

Avcı-toplayıcı toplumlarda yaşayan insanlar da diğer bütün devirlerin insanları gibi bazı sorunların baskısını daha ağır yaşıyorlardı. Çünkü bu sorunların çözümü dönemin zihinsel gelişim düzeyinden çok daha fazlasını gerektiriyordu. İnsanlar neden hasta olur? Herkes neden ölür? Ölenlere ne olur? Hastalığın, acının veya ölümün çaresi var mıdır?

Avcı-toplayıcı toplumların en çok yoğunlaştıkları konu verimlilikti. İnsanın, hayvanların ve bitkilerin oluşum süreçlerini, insan ve hayvanların büyümlü varsaydıkları gebelik sürecinin doğasını anlamaya çalışıyorlardı. Topluluğun hem günlük yaşamını sürdürüp hem de insan neslinin gelecek yıllardaki varlığını garanti altına alabilmesi için, insanın ve doğanın verimliliğinin nasıl sürekli kılınabileceğine kafa yormak zorundaydılar.

Doğum sürecinde ortaya çıkan acı, büyü, tehlike, gizem ve mutluluk, yaşamsal deneyimlerin merkezinde yer alıyordu. Zaten hastanenin, makine teknolojilerinin ya da bilimin olmadığı bir dünyada, büyüün ve gizemin etkisini kırabilecek, güvenilirliklerini sarsabilecek bir güç de mevcut değildi.

Bu durumda toplumun maddi altyapısının düşünsel ge-

lişim üzerindeki etkilerini tespit etmek gerekiyor. Maddi emek sürecinin sonucunda ortaya çıkan temel sorunlar, insanların daha “fazla” ve “detaylı” bilgi edinebilmek için gerekli mekanizmaları oluşturmalarını sağlar. Anlamlı bir işbölümünün, özellikle kafa ve kol emeği ayrımının gerçekleşmediği, bütün yetişkin nüfusun aynı maddi üretim alanında faaliyet gösterdiği bir toplumda sorunlar karşısında gerekli cevapların üretilmesi mümkün değildir.

İnsanlar karşı karşıya kaldıkları doğal ve toplumsal olgulara ilişkin daha kapsamlı açıklamalara ihtiyaç duyduklarında mevcut kavramlardan yola çıkarak araştırmalarını derinleştirirler. Öncelikle görünenin gerisindeki güçleri ve nedenleri bilme isteğinin ortaya çıkması gerekmektedir. Amaç daima, bilinmeyenlerin sayısını bilinenlere oranla azaltmaktır. Kapsamlı araştırmalar ilk etapta doğru kabul edilen gündelik detaylara ilişkin yeni tahminler geliştirmenin önünü açar. Böylece her gün karşılaşılan “doğal” güçlere ve tesadüfi olaylara ilişkin algılar değişmeye başlar.

Derinlemesine yapılan araştırmalarda kimi analogiler yapmak kaçınılmazdır. Dünyanın gidişatını belirleyen güçler hakkındaki eksik bilgilerimizi -ki bu eksikliklerin temelinde ayrımcılığı ve eşitsizliği körükleyen güçler mevcuttur- tamamlamak için çözümlediğimiz olgularla benzerlikler kurarız. Böylece bilinmeyenlerin ardındaki gerçeklere ulaşmak da mümkün olabilir.

Tarihin son dönemlerine kadar insanlar geleceğe ilişkin toplumsal öngörülerde bulunmak için daima kendi öz deneyimlerinden, birbirleriyle ve maddi doğayla kurdukları ilişkilerden yararlandılar. Analogilere dayalı modeller yaratmanın temelinde, insanların davranışlarını açıklama ve meşrulaştırma ihtiyacı bulunmaktadır. Davranışlarımızın sınırlarını sahip olduğumuz üretici güçlerin belirlediğini biliyo-

ruz. Hepimiz olamasa da bir kısmımız üretici güçlerin öğrenim ve çalışma süreçlerinin sonucunda ortaya çıktığını, kendi öz deneyimlerimiz aracılığıyla öğrendik. Aslında karşı karşıya kaldığımız her olgunun; isteklerimizin, bilgi düzeyimizin, davranışlarımızın, yani hayatı belirleyen bilinçli etkenlerin aynı yöntemle açıklanması mümkün.

Yukarıda değindiğimiz önermelerle avcı-toplayıcı kabilelerin neden “animist” ve “organik” dünya görüşüne sahip olduklarını açıklamaya çalıştık. Bu noktada, dünyadaki her şeyin yaratılışından itibaren düşünme, hissetme, ihtiyaç duyma ve bilinçli hareket edebilme gibi özelliklere sahip olduğu ve/veya güçlü yaşamsal bir varlığın ya da eylemin ayrılmaz bir parçası, yapısal unsuru veya sonucu olarak bu özelliklere ulaşabildiği düşünülebilir.

Animistik inanç, ruhlarla ve cinlerle dolu, maddi bütün nesnelerin canlanabileceği, içinde Tanrılar, şeytanlar ve hayaletler barındıran bir dünya tahayyül eder. Doğaüstü kişiliklere atfedilen bütün öneme rağmen animistik dünya, insanları kişilik olarak yok sayıyordu. Ancak doğaüstü güçleri “canlandırırken” yerlileri ve aralarındaki ilişkileri hesaba katmayan bir dünya da yaratmıyordu.

“Mana” (etnoloji, doğaüstü güçler) bu son kategoride yer alan mistik güçleri, yaşamı, arzuları, özel insanlardaki ruh akımlarını, nesneleri, mekanları, mistik kuvars kristallerini ya da Avustralyalı büyücülerin çalışmalarını, yaşayan bedenleri ve onlarda içkin güçleri, bazen dikkate alırken bazen tümüyle görmezden gelebiliyordu. Ancak büyü- lü güçlerin, kan, nefes, süt ve diğer vücut sıvılarına verilen önemin yaşamın yaratılmasıyla, hastalıkların tedavisiyle ya da ölüm haberciliğiyle bağlantısını da gözden kaçırmamak gerekiyor.

Organik dünya görüşü evreni yaşayan metabolizmalar bütünü olarak tanımlar. İnsanlar, toplum ve doğa, devasa canlı bir organizma olarak kabul edilen evrendeki, yaşam metabolizmasının iç içe geçmiş bağımlı parçaları olarak algılanırlar. Bu nedenle organik düşünce tarzı yeryüzünü, çocuklarını besleyen bir anne figürü olarak tanımlamaya eğilimlidir. İnsanların ihtiyaçlarını karşılayan, onlar için gerekli hayvanları ve bitkileri yetiştiren ancak kızdığında kasırgalarla, kuraklık ve kıtlıkla cezalandıran bir ebeveyne benzetilir.

Yukarıda değinilen ve birbirini tamamlar gözüken fikirler, hayaletlerin ve büyü maddelerin insanların karşısına çocukların bedeninde ya da daha ulvi bir dünyanın göstergesi olarak ortaya çıkacağı düşüncesiyle uyum içindedir.

Söz konusu olan avcı-toplayıcı toplumlar olduğunda, devrin insanların zihinlerinin genellikle hayvanlar, bitki ruhları ya da hayvan hayaletleriyle meşgul olduğunu görürüz. Hayaletlerin insanlara hayvan kılığında görüldüğü düşünülürken, hayvanların ruhları olduğuna hatta kimi sık rastlanan hayvan türlerinin dahi gerçekte varolmayan ruh ya da hayaletler olduğuna inanılırdı. Avcı-toplayıcı insanların zihninde sıradan hayvanlarla ruhlar arasındaki farklar belirsizdi. Hultkranz'ın araştırmalarına göre; "Avcı-toplayıcı toplumlarda hayvanların doğanın gizemini taşıdığı düşünülürdü. Zira bazı davranışları insanlarınkiyle aynıyken bazıları tümüyle farklıydı. Bilinen ve kavrananla bilinmeyen ve kavranamayan arasındaki gerilim, gerçekliğe ait olmayan esrarengiz olayların vuku bulduğuna dair sezgilere neden oluyordu."

Avcı-toplayıcı toplumlar insanlarla hayvanlar arasında önemli benzerlikler olduğunu düşünürlerdi. İnsanla hayvanı kız ve erkek kardeşlere benzetir, aralarındaki uyumu

sağlama görevinin insanlara verildiğine inanırlardı. Bu benzerlik duygusu insanın ve dünyanın oluşumuna ilişkin inançlarda da içkindi.

Avustralya’da insan ya da hayvanların “totem” olarak kabul edildiği ve bu totemlerin hem insan hem de hayvan olarak göründüklerine ilişkin tarihsel verilere rastlanıyor. Ataların “hayvan” olanlarının dağları, koyuları ve diğer doğa olaylarını yarattığı düşünülüyordu. Evreni insanlar ve hayvan “ruhlarıyla” doldurduğuna ve insanları evlilik kuralları, kabile örgütlenmeleri gibi karmaşık görevlerin altından kalkmalarını sağlayacak pratik ve ilahi bilgilerle donattığına inanılıyordu.

Kuzey Amerika’da önceleri “rüya zamanı” ataların az ya da çok insana benzedikleri düşünülürken bir dönemden sonra tarih öncesi kişiliklerin kuşlar ve hayvanlar olduğuna inanılmaya başlandı. Hayvanlarla insanlar arasındaki bu yakınlık, avcı-toplayıcı toplumlardaki insanların giyimleri, davranışları ve düşünme biçimleriyle, hayvanları taklit ederek, hayvani “güçlere” ulaşabileceklerini sanmalarına yol açıyordu.

Daha önce de belirtildiği gibi, Kuzey Amerika’da aranan koruyucu ruhların hep hayvan kılığında bulunacağı düşünülürdü. İnsanlar hayvanlara özgü bir takım yeteneklerin ve güçlerin sonradan edinilebileceğini zannediyorlardı. Örneğin koruyucu ruh bir ayı olduğunda onun gibi güçlü, bir kuş olduğunda güzel sesli olabileceklerine inanmışlardı. İnsanlar ve hayvanlar arasındaki benzerlikler ayinlere de yansıtılıyordu. Büyük av hayvanları taklit edilmeye çalışılıyor, kafaya boynuz geçirip hayvan derisine sarınarak dans ettiklerinde hayvanların avcılara daha kolay yakalanacağına inanıyorlardı.

Önceki bölümlerde, hayvan ve bitki türlerinin verimliliğinin avcı-toplayıcı toplumlar için can alıcı önemde olduğuna değinmiştik. Bazı gruplar, hayvanların ve bitkilerin verimliliğini artıracaklarını düşündükleri törenler düzenleyip çağırdıkları ruhlardan ürün miktarını artırmasını ya da dişilerin döl yatağına daha çok sayıda yavru düşürmesini talep ediyorlardı.

Bu bağlamda en çarpıcı örneği, Kuzeyli avcı toplulukların “ay” törenleri oluşturuyor. Bir ayının önce sakinleştirilip sonra törenle öldürülmesinin diğer ayları onurlandıracağı ve kolayca yakalanmalarına izin verecekleri düşünülüyordu.

Bütün hayvan türlerinin birer hükümdarı olacağı, ancak gizemli bir hayalet olarak görüneceği ve hayvanların olağan boyutlarından daha iri olacağı varsayılıyordu. Bazıları ise yerküre üzerindeki bütün hayvan ve bitki türlerinin anası olduğuna inanıyordu. Japonya’daki Ainu toplulukları, düzenledikleri ayı töreni dahil pek çok ayinde, yetişkin hayvanları sakinleştirip ilerde avlanacak yavruya iyi bakmalarını sağlamaya çalışıyorlardı.

Avcı-toplayıcı insanlar için dünya üç bölüme ayrılıyordu: Cennet, yeryüzü ve yeraltı. Farklı dünyalar bir yeryüzü ağacı aracılığıyla birleşiyordu. Kökler yeraltında, boylu boyunca uzanan gövde insanların ve hayvanların dünyasında, tepe ise gökyüzünde yaşıyordu.

Tanrı, gökyüzünden ruhlar aracılığıyla atmosferdeki değişimleri kontrol ediyor, rüzgar estirip yağmur yağdırıyordu. Bir başka grup ruhun görevi ise yeryüzündeki insanların ve diğer canlıların yaşamını, hatta hareketleriyle bitkilere can veren Toprak Ana’yı yönetmekti.

Koruyucu ruhu arama törenleri, ergenlik ayinleri gibi gelenekler aracılığıyla, kabile toplumlarındaki erkekler, kimi zaman da kadınlar, ruhani güçlere sahip olmaya, koruyucu hayvanlarının ruhlarıyla donanmaya ya da eski totemleri canlandırmaya çalışıyorlardı. Kutsal güçlere sahip olmak istemenin bir nedeni de büyülmüş nesnelere ya da maddelere ulaşabilmektir.

Bazı topluluklarda “hekim” olarak anılan kadın ve erkeklerin sahip oldukları ruhların hastaları tedavi ettiğine inanılıyor, hekimlerin ziyaret edildikleri ruhlar tarafından görevlendirildiği ve hastalıkları nasıl iyileştireceklerine dair talimat aldıkları düşünülüyordu.

Hastalıkların, düşman ruhların veya büyülerin insan vücuduna sızmasıyla (bazen düşman büyücüler ve cadılar aracılığıyla bulaştırılmasından), koruyucu meleğin ya da ruhun “kaybolmasıyla” ortaya çıktığına inanılıyordu. En yaygın tedavi yöntemi hastalığa sebep olan ruhları ya da maddeleri kovmak için yapılan emme, üfleme ve yelpazeleme işlemleriydi.

Bazı vakalarda hekimler (kadın ya da erkek) transa geçerek bilinç değişimini sağlamak ve sahip oldukları ruh ya da duyguyu öteki dünyanın sınırlarına taşımak istiyorlardı. Trans halindeyken ölümlerin ruhlarından bilgi toplamaya, yüksek ateşli ya da koma halindeyken ölümler alemine giden yaralıların ruhlarını çalmaya çalışıyorlardı.

Hekimler bulup getirdikleri ruhları, elleriyle hastanın başına bastırarak tedavi ettikleri hastalara aktarıyorlardı. Bu tür hekimlik uygulamaları düzenli olarak hipnoz durumuna geçen şamanlarda görülmekteydi.

Şamanların tek görevi doktorluk değildi. Özel güçleri-

ni büyük av hayvanlarının yerini, kayıp insanları, suçluları bulmak ya da geleceğe ilişkin tahminlerde bulunmak için kullanıyorlardı. Hayaller ve rüyalar aracılığıyla gelen ruhani vahiyler, doğaüstü güçlerin dünyasıyla doğrudan ilişki kurmalarını sağlıyordu. Kimi zaman bu ilişkiyi kurabilmek için psikoterapik ilaçlar (uyuşturucu) alıyorlardı.

Avcı-toplayıcı toplumların eşitlikçi örgütlenme modeline rağmen, sahip oldukları iddia edilen ruhani güçler şamanlara toplum içinde nüfuz ve ayrıcalık sağlıyordu.

Avcı-toplayıcı toplumlarda insanlar zamanı doğrusal değil döngüsel bir olgu olarak tasarlıyordu. Olayların ve yılların sonsuzluk içinde tekrarlanarak bir çember oluşturduğuna inanılmaktaydı. Dairesel zaman kavramının sadece makrokozmos dünyada (mevsim değişiklikleri gibi) değil insanın tek başına varolduğu mikrokozmosda da geçerli olduğunu düşünüyorlardı.

Herkes doğumdan ölüme kadar geçen süre içinde bir zaman çemberinin üstünde hareket etmekteydi. Ritüeller hayatın önemli dönüşüm anlarında gerçekleşiyordu: Doğum ve ergenlik törenleri, bazı kabile topluluklarına kabul merasimleri veya ölüm ayinleri. Ölüm yeni bir hayatın başlaması olarak algılanıyordu. Ölen kişinin, reenkarnasyon geçirerek bir başkasının veya dönüşüm geçirerek bir hayvanın bedeninde dünyaya döneceği, belki de evrenin dışındaki cennete ulaşacağı düşünülüyordu.

Hultkrantz'ın da dikkat çektiği gibi, insanlar aynı dönemde ölüme dair farklı inanışlara sahip olabiliyordu; ölümler dünyada kalabilir, başka bir insanın bedeninde geri dönebilir ya da hayalet olarak gezebilirlerdi.

PSİKANALİTİK YAKLAŞIM

İnsanlar öldükten sonra yeniden doğacaklarına ilişkin düşünceleri neden ciddiye alıyorlardı? Tüm bu ayinlerde ve törenlerde nasıl ve neden bulunuyorlardı?

Birinci neden, çocukken öğrendiklerimiz. Yetişkinler (otorite) kendi inandıklarını çocuklara da benimsetmektedirler. Yerleşik fikirler adı üstünde yerleşmiş ve durağandır. Yeni nesillere aynen “aktarılan” fikirler, yaşanan deneyimlerin ve mantıki eleştirilerin sonucunda ortaya çıkan değişimlere güçlü bir direnç gösterir. Parlak ama ürkütücü seremonilerle toplumsal egonun ayrılmaz parçası haline gelen kişiliklerin varolanı sorgulama oranı düşüktür.

Yine de bütün bu saydıklarımız, bu tür inançların ilk nasıl ortaya çıktığını, kolayca benimsendiğini ve kalıcılaştığını açıklamakta yetersiz kalıyor. Fikirler ancak rastlantısal olaylar karşısında radikal değişimlere uğrayabiliyor. Çağdaş dünyada az sayıda insan animist ya da organik teorilere inanmaya devam ediyor. Yaşlı aile üyelerinin inanmaya devam ediyor olması da durumu değiştirmiyor.

Muhtemelen avcı-toplayıcı toplumlarda hayali dini öğretilerin (animizm) varolabilme nedeni, insanın güce ulaşma arzusunu tatmin duygusu veya bazı güçlü ve ayrıcalıklı kişilerin çıkarlarına hizmet ediyor olmasıdır.

Bu bağlamda pek çok araştırmacı, evrensel insanın duyduğu anlam ihtiyacıyla, mevcut algılarının ötesine geçme isteği olabileceğine ilişkin ihtimaller üzerine kafa yoruyor. Bu yüzden Freud, Weber ve diğerleri bütün dinlerin iki açıdan, acı çeken insanlığın evrensel düzeydeki sosyo-psikolojik sorunlarına çözüm getirdiğini öne sürmektedirler. Birincisi, acının, eşitsiz ve adaletsiz paylaşımın varlığının ortaya

çıkardığı entelektüel sorunlara cevap vermesi. Erdem eninde sonunda ödüllendirilirken kötülük mutlaka cezalandırılacaktır vs. İkincisi ise görünüşe göre, hem kişisel problemlerin üstesinden gelmek hem de topyekun kurtuluşa ulaşabilmek için çekilen acıya anlam kazandırıyor olması.

Animizmi incelerken üç ayrı işlev üstlendiğini görmüştük. İnsan hayatının işleyişine dair tespitlere, doğaya ve evrene anlam kazandırıp, insanların yaşamsal sorunlarına açıklama getiriyordu. Sorunların üstesinden gelmek için değişik -sihirli- yöntemler önerebiliyordu. İnsanlar sihirli güçlerin dini ritüeller aracılığıyla doğa olaylarını kontrol edebileceğini sanıyorlardı. Yiyecek bulmayı kolaylaştırmak, hastalıkları iyileştirmek, aşkta ve savaşta başarıyı yakalamak, ölümsüzlüğe ulaşmak gibi vaatleri vardı.

Ancak tüm bu gerekçeler, ne kadar etkili olurlarsa olsunlar, mitlere dayalı din dünyasının gücünü açıklamakta yetersiz kalıyorlar. Özellikle inançların nasıl şekillendiğine ilişkin tatminkar bir açıklama yok denebilir. Bu noktada psikanalitik ve materyalist teoriler gündeme geliyor.

Psikanalitik yaklaşımın iddiası, dini inançların tek tek kişilerin zihninde ya da bütün toplumda varlığını sürdürebilmesinin, insanların din olgusunun gerçekliğine inanmaya şartlanmış -gönüllü- olmasından kaynaklandığıdır. Bu şartlanma, bebeklik döneminde hissedilen büyük acizlik ve bağımlılık duygusunun yarattığı psikolojik koşullarda, yani bebeklerin dünyayı ilk algıladıkları dönemde ortaya çıkmaktadır. Bebekliğin bu evresinde henüz konuşma yetisi ve gerçekliğe ait kültürel kavramlar gelişmemiş oluyor.

Çocuklar, büyülere ve dini inançların önemine ilişkin ilk eğitimi almalarından çok önce, büyülü nesnelerle, ken-

dilerinin ya da erişkinlerin bedenlerinin sahip olduğu güçle ilgilenmeye başlarlar. Emzirilirken, nefes alırken, ağlarken, çişini yaparken, kan gördüğünde hissettikleri keyif, nefret, korku, dehşet ya da kıskançlık ilgilerinin belirtilebilir.

Çocuklar, uhrevi dünyada yaşayan güçlü ruhların varlığı öğretilmeden çok önce aile içindeki süper güçlerle -anne baba ve kardeşlerle- uzun ve sürekli deneyimler yaşarken, derinlerdeki duygularını da şekillendiriyorlar.

Son bölümde değinildiği gibi, psikanalitik araştırmacılar, çocukların doğum sonrasında yaşamaya başladıkları acizlik ve bağımlılık hissinin, bedensel güçleri ve aile figürünü çarpıtıp abartarak, tuhaf tasvirlerle algılamalarına neden olduğunu ileri sürerler.

Büyüdükçe bu algıları terk edip daha gerçekçi kavramlaştırmalara yönelirler. Çarpıtılmış tuhaf imgeler, Freud'un "birincil süreç" olarak tanımladığı ilk bilgiler, mantıksal olarak herhangi bir zorlamaya maruz kalmadan yetişkin egosunun işlemeye başladığı "ikincil sürecin" bilgisine dönüşür.

Çağdaş toplumların olağan gelişim süreci içinde birincil sürecin şekillendirdiği düşünce sisteminin terk edileceği, ilk edinilen aile imgesinin parçalanacağı sanılır. Gerçekte daima dönüşüm geçirerek varlığını sürdürmeye devam eder.

Melford Spiro'nun belirttiği gibi, toplum küçük çocuklara kültürel kodlarla (Tanrı ve şeytan, kurtarıcı ve iblis, büyümlü nesneler ve sıvılar gibi) kurgulanmış bir mitsel-dini inançlar sistemi sunduğunda, çocuklar yeni karşılaştıkları ilahi güçleri kendi psikolojik kurgularındaki aile figürüyle özdeşleştireceklerdir. İkinciler birincilerin yerini ala-

caktır. Bu özdeşlik, dini inançları temsil eden ruhların ve Tanrıların dışsal gerçeklikte dikkate alınmasına zemin oluşturur. Çünkü her birey çocukluğunda bahsedilen güçlerle doğrudan deneyimler yaşadığını düşünür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVCI-TOPLAYICI TOPLUMLARA devam

PARANOİD ŞİZOİD DÜŞÜNCE

Birinci bölümde değindiğimiz gibi psikanaliz, döl yatağındaki hayatı kusursuz mutluluk dönemi olarak tasavvur eder. Bebeklerin rahatları bozulmaksızın “okyanus” durgunluğunda, huzur ve bütünlük duygusuyla, arzularına ket vurulmadan yaşadıkları düşünülmektedir. Bu konuda Lasch şöyle diyor: “Bedensel ihtiyaçların yerini arzu belirtileri alır... Doğumla birlikte içgüdüsel taleplerin öne çıktığı deneyimler baş gösterir... Kaybolan dengemizi gürültülü bir saldırganlıkla ikame etmeye başlarız. Mutlak tekliğin unutulmaz deneyimlerinin yaşandığı dünyadır ana rahmi. İlerleyen yaşlarda din, ölümsüzlük ve sonsuzluk söylemlerinin ilk ortaya çıktığı evredir döl yatağında geçirilen günler. Bu dönemde kişi kendini eksiksiz, yeterli ve güçlü hissetmenin tadını çıkarır.”

Doğumla birlikte narsistik kendine yeterlik duygusu sona ererken dünyayla bütünleşme başlar. Buna rağmen ebeveynlerin çoğu bebekleri için döl yatağındaki rahat ve güvenli ortamı yeniden yaratmaya çalışır. Yeni doğmuş bebeklerin ilk kez yaşadıkları açlık ve ayrılık, çaresizlik, değersizlik ve bağımlılık hali önceden sahip oldukları her şeye hazırlıklı olma duygusuyla çelişir.

Bebekler sınırlarının farkına varmak zorunda kalıp bağımlılaştıkça muhteşem mutluluk yanılsaması, ebeveynlerin bedeninde aranmaya başlanan kayıp mükemmeliyetle yer değiştirir. Bebeğin içgüdüsel olarak ebeveyninin bednindeki haz verici noktaları keşfiyle bu duygu esas olarak annenin göğüslerinde yaşanır. Böylece çocuk annesini ya da anne bedeninin bir kısmını, sonsuz haz kaynağı olarak görmeye başlar. Anne bedeniyle kaynaşarak kaybettiği mükemmelliği yakalamaya çalışır.

“Organik” dünyadaki inançların temelinde de, örneğin avcı-toplayıcı toplumlarda, nihai olarak -yerini anne sevgisine ve koruyuculuğuna bırakan- mükemmeliyetin kayboluşu yatar. Daha büyük bir dünyada, maddi gerçekliğin kaba değişmezliğine karşı kurgulanan savunma hayali olarak ortaya çıkar. Dünya bir bütün halinde anne bedeninin rolünü üstlenir; besleyen, seven ve koruyan. Yaşayan insanlar ve hayvanlar için döl yatağıdır.

Heyecanın -ve hüsranın- neden olduğu saldırganlıkla bebek kaybettiği kendine yeterlik duygusunu kazanmaya çalışır. Ebeveynler veya bakıcılar çocuğu güvenli, sıcak, karnı tok ve mutlu hissettirmeyi başarabildiğinde hayalinin gerçekleştiğini düşünür. Aile çocuğun arzularını yeterince tatmin edebildiği, beklentilerini önceden tahmin edebildiği sürece çocuğun “düşüncenin mutlak kudreti” hayalini desteklemiş olur. Çocuk dünyayı istekleri doğrultusunda denetleyebildiğini zanneder.

Freud'a göre çocuklukta ve ilerleyen yaşlarda ortaya çıkan doğaüstü güçlerle ilişki kurma çabasının gerisinde "düşüncenin mutlak kudreti" hayali yatmaktadır. Bebekler, ilk etapta ellerini ve ayaklarını kullanma yetileri gelişmemiş olduğundan veya onları kullanarak dünyayı kontrol edebileceklerini bilmediklerinden, ihtiyaçlarını ve hayal kırıklıklarını ağlayarak ifade ederler. Attıkları çığlıklar büyümlü bir biçimde yetişkinlerin -Tanrıların- derhal yanlarına gelmesini ve ihtiyaçlarını gidermesini sağlar.

Çığlıkları ebeveynin bedeniyle yaşadıkları bütünleşmeyi otomatik olarak sağlarken, acıttıklarında verilen biberonu doyduklarında derhal geri çevirirler. Böylece ağlamanın sihirli bir etki yarattığını düşünürler. Çığlık bir yakarış veya kötü ruhları kovma büyüsü haline gelir; kullanılan ilk büyü.

Çocuk, uğradığı hayal kırıklıklarının gerçekliği karşısında ebeveynle mükemmelliğe ulaşma hayalini ayakta tutmak için -kuşkusuz gerçeklikten bütünüyle kopmadan- ebeveyn algısını ikiye böler: İdealleştirdiği "iyi" ve hüsranı uğratan "kötü" ebeveyn. Böylece kötüyü yok edip sadece iyiyle baş başa kalmanın, iyiyle tek vücut olmanın hayalini kurabilir.

Roger Money-Kyrle'e göre, "Bebğin ilk bilinçli deneyimleri iki temel metabolik işlev çerçevesinde gerçekleşir; içirme ve dışlama. Memeyi, sütü, havayı içerirken, dışkıyı ve idrarı dışlamaktadır. Alışkın olmadığı yiyeceği, kusmuşu veya soluğunu kimi zaman çığlıklar eşliğinde reddetmektedir. Bir süre sonra bebek bu iki işlev arasındaki farkı ayırt eder. Dünyayı iyiler ve kötüler olarak böler. Vücuda alınan iyiler ve dışarı verilen kötüler ortaya çıkar. Ancak hayalle gerçek arasındaki ayrımları yetersiz olduğundan içirme ve dışlama için kurduğu hayaller gerçeklerle benze-

şir. Mükemmel tatmini sağlayamayan dünyanın kısıtlamalarından kurtulmak için iyileri içeri alıp kötülerini dışarı atma hayali kurulur.”

Ayrıca çocuk gerçek olmasa da hayalinde herhangi “bir nesneyi içerir veya dışlar. Her iki işlemde de saldırgan bir tutum sergileyebilir. Kötü nesneleri yiyerek veya ısırarak yok etmeye çalıştığı gibi aynı hareketi iyiler için de yapabilir. İyileri hediye olarak öteleyebilir veya kötülerini saldırgan bir tutumla fırlatabilir.”

Çocukların hayallerinde kötü nesnelere yönelik oral veya başka türden saldırılar önemli yer tutar. Kötülerini çiğneyip tükürerek tümünden yok etmeyi, iyilik nesnelerinden elde edilecek hazzın ve sevginin önündeki bütün engelleri kaldırmayı hedeflerler. Ancak hayal kırıklığının gerçekliğinden tümüyle sıyrılamaz ve hırslanıp saldırganlaşarak kötü nesnelere, kızgın intikamcı canavarlara dönüşürler. Nesnelerin de kendilerine benzer biçimde saldıracağını zannederler.

İyi olarak görülen anne göğsü bile çocuğun açgözlülüğü sonucunda kötüye dönüşebilir. Zorla anne bedenine girmeyi ve verebileceklerinin hepsini almayı hayal ederken annenin gücünü ve hayatla ilişkisini kıskanırlar. Anne bedenine yönelik bu tür saldırganlık fantezileri çocukta korkular yaratmaya başlar. Hem kendi yıkıcı gücünden hem de anneliğe özgü kötülük türlerinin vahşi intikamıyla çekeceği eziyetlerden ürkmeye başlar.

Bebekler nesneleri hayallerinde ikiye ayırınca güçlerini de hoşnutsuzluk ve korku hislerini terk etmeye veya reddetmeye harcarlar. Kötü bölümlerin çıkarılıp atılma isteği bazen ebeveynler için de geçerli olabilir.

Melanie Klein’a göre, “anneye yönelen saldırganlık iki

temel çizgide gelişir: Birincisi, genelde emmek, ısırarak ve anne bedeninin sahip olduğu her şeyi talan etmek için duydukları oral itkidir... İkinci saldırı çizgisi ise anal ve üriner itkiden türer. Tehlikeli maddelerin, dışkıların kendi bedeninden atılıp anneye yüklenmesini ifade eder. Nefretle terk edilen bu tehlikeli dışkılarla birlikte egonun bölünen parçaları da anneye fırlatılmış olur. Benliğin kötü parçaları olan bu dışkılar sadece zarar vermek amacıyla değil nesneyi kontrol altına almak için de savrulmaktadır. Anne, kötü parçaları toplamaya başlayınca dek ayrı bir kişilik olarak değil bizzat kötü olarak algılanır... Kendinden parçalara karşı duyulan nefret anneye yönelir. Bu, saldırgan nesne-ilişki prototipini oluşturan özdeşleşmenin belirli bir biçimine yol açar.

Genelde şiddetin, yansıtmanın neden olduğu eziyetli endişenin ortaya çıkardığı düşünme ve hissetme tarzına Klein “paranoid-şizoid durum” adını verirken iyi ile kötü arasındaki ayrımı netleştiren hayati önemde bir gelişme olarak değerlendirir. Julia Segal, bu iki çizginin karışımının ciddi tehlikeler ortaya çıkaracağını belirtir; “Bu şiddet olmaksızın bebek sevgiyi, zulmü veya güvenli bir ortamda beslenmeyi birbirinden tam olarak ayırt etmeyi beceremez... Bu süreç tamamlanmadığında herhangi bir sevgi gösterisi acımasız davranışların arasında kaybolabilir. Çocuğun acı verme isteği, sevgiyle acımasızlık arasında bir yerde durur.”

Ancak paranoid şizoid bölünmenin de kendine özgü problemleri var. Segal’ın belirttiği gibi, anneyi veya babayı peri gibi bir anne-Tanrı ve kötülük timsali üvey anne olarak iki uca bölmek gerçekliğin tahrifatıdır. Çocuğun olabildiğince hızlı biçimde daha dengeli ve gerçekçi düşünme/algılama haline dönmesi önemlidir.

Normalde, hazza ilişkin deneyimlerin tekrarlanıyor olması zamanla bebeğe açlığı, rahatsızlığı, duygusal acıyı tolere etmek için ihtiyaç duyduğu güveni kazandırır. Böylece şiddet, atma, saldırma hayalleri kurmasına gerek kalmaz. Algılarını ve nesneleri parçalamaktan çok bütünleştirmeye başlar.

“Nesneleri sevdikleri ve nefret ettikleri özellikleriyle bir bütün olarak algılamaya başlarlar ki bunun da oldukça önemli sonuçları vardır. Kendinin farkına varılır, sevilen ve nefret edilen özellikler ayırt edilir. Kendine ait farklı kısımlar artık bölünme duygusuyla, birbirlerine doğru iterek çözülmez, iyi nesneyle birlikte benliğin bir parçası olarak algılanır...

“Kötülükle iyilik arasındaki farkı ayırt etmeye başladığında bebek, her iki olguyu da aynı yerde, annede ve/veya anne göğsünde bulmaya başlayabilir. Her iki düşüncesinden de tümüyle vazgeçme ihtiyacı duymaz. Yaşadığı hayal kırıklığı anneyi artık bebeğin gözünde tümüyle tehlikeli ve kötü bir varlık haline dönüştürmediğinde bebek, uğradığı hasarları bir yıkım olarak değerlendirmeyi bırakır. Yaşadığı olumlu deneyimler de sürekli cennette kalacağı izlenimine yol açmaz. Kaybı dünyanın sonu olarak algılamayacak kadar gerçekçi olmuştur. Gelecekte yeni hazlara ulaşabileceği umudu bebeğin üzerinde yatıştırıcı bir etki yapmaktadır.” (Segal)

Ancak aynı deneyimler çocuğun yalnızlık ve acizliklerinin farkına varmasına neden olur. “Beslenmenin, hazzın ve sevginin kaynağının kendi dışlarında, ihtiyacın ve arzunun ise içlerinde yaşadığını anlamaya başlarlar.” Çocuklar ebeveynlere (ve kendine) bir “bütün” gözüyle bakınca iyi ve kötü yönleri ayırt etmeye başlarlar. Böylece mutluluklarının, hayatta kalmalarının “ötekinin” sevgisine ve koruma içgüdüsüne bağlı olduğunu idrak ederler.

Bu durumun farkına vardıkları andan itibaren düşmanca hisleriyle, saldırganlıklarının neden olduğu zarardan ve yabancılaştırmadan ürkmeye başlarlar. Çocuk, sınırlarının ve yetersizliklerinin farkına vardığında, düşmanlarla dolu bir dünyada terk edilme, yalnızlık ve yıkım ihtimaliyle yüzleşir.

Klein, bu tür duygulardan bastırılmış suçluluk duygusu olarak söz ediyor. Bu duygu, paranoid şizoid suçluluğun yarattığı acıya karşı oluşan depresif durumun karakteristik özelliği olarak ortaya çıkar. Ardından, saldırılarına hedef olan nesnelerin intikamından duyulan korku kalır geriye. Oysa önceden tam tersi, bebeğin kurbanlarıyla empati kurmaya çalışacağı ve onlar için üzüleceği varsayılıyordu.

Depresif durumlarda şiddet kullanma ve dışlama isteği azalırken, bastırma dahil diğer savunma güdöleri ortaya çıkmaya başlar. Korkan çocuk ebeveyne karşı beslediği düşmanca ve kabul edilemez görönen duygularını unutmak ister. Saldırganlaşan ebeveynden korunmak için manik savunma güdüsüyle tepkisel ebeveynle özdeşleşmeye çalışır.

Klein'a göre, bebeğin dünyasında şiddet, atma, bastırma gibi savunma mekanizmaları hayali algılarla tamamen iç içe geçer. Çocuğun dışa vurduğu düşmanlık, vahşi bir yılanın veya timsahın önce saldırıp ardından kurbanlarının bedenine saklanma çabalarıyla benzeşir.

Çocukların hayallerinde, "İnsanlar ve parçaları kendi içlerinde veya dışlarında yaşayıp ölü; dolanır; inanılmaz hazlara, korkulara, kıskançlığa veya gıptaya neden olur; bir insandan diğerine geçip nazik mi kaba mı olduğuna aldatmadıkları tutumlar takılır. Gerçeklik testi hayallerinin başkaları üzerindeki etkilerini ölçmeye ve hayatta yarattığı değişikliklerin boyutunu kavramaya yöneliktir. Böylece

hayallerin gerçek dünyaya ait olaylar ve yorumlar üzerindeki etkileri ortaya çıkar.” (Segal)

Hayallerin en yüksek aŗamasında, özellikle karmaŗık paranoid şizoid durumlarda, ocuk animistik bir dünyada farklı ruhani güçleri iyi ve kötü olarak ayırmaya baŗlar. Kötü ruhların yaralamak veya hasta etmek için kendi bedene veya bir baŗkasının kine girdiğini d ŗunebilir. İyi ruhlar ise saēlıēı ve mutluluēu getireceklerdir. Bu noktada yeniden avcı-toplayıcı insanların hastalıkların tedavisi ve üretim için baŗvurdukları büyülü teknklere dönüyoruz.

Önceden de deēindiēimiz gibi bebeklerin hayallerinde, kötü nesneleri ısırp yediklerini, iyilerle ise tek vücut olduklarını biliyoruz. İyileri hediye gibi uzatırken kötüleri saldırganca fırlatıp attıklarını, bütün bunların da iyi ve kötü güçlerin büyülü davranıŗları olarak algılandığını görüyoruz. Money-Kyrle’nin dikkat ektiēi gibi, “Bu nesneler doēa st  sıvıların çocuksu muadilleridir. Bu maddeler ve yaratıklar psikoza ve hurafelere dayalı yanılsamaların ortaya ıkıŗında önemli roller oynar...”

“İnsan vücudunda doēa st  yaratıklar olarak algılanan ilk organlar, çocukların kiŗileri bir bütün olarak algılamaya baŗlamadan önce dikkatlerini çeken g ē sler, meme uçları ve penis olur. Vücudun bu parçaları hayallerinde, kendi bedenlerinin içinde veya dıŗında tek baŗına yaŗayabilecek canlı varlıklara d n ŗ r. Kimi hurafeler çocukça inanıŗların deēiŗime uēramamıŗ halidir...”

Anne g ē s n n bebeēin sevgisinin merkezine yerleŗmesinin ardında bütün diēer nesnelerden farklı olarak süt veren memelerin sıcaklıēı ve tensel iliŗkinin saēladığı mutluluk bulunmaktadır. Segal’ın dediēi gibi; “Anne g ē s  bebeklere yaŗamın, sevginin ve umudun kaynaēı olarak gözüküyor,

iyi şeylerin, sükunetin, barışın ve huzurun temsilcisi varsa-yılıyor... Çocuk fantezileri, göğsün içine girmek veya onu dışarı çekip tek vücut olup mutluluğa kavuşmaktır... Ancak hayallerinde göğüsler tarafından yutulmak, parçalanmak gibi tehdit dolu anlar da yer alır. İçlerinde veya dışlarında göğsün yaralandığını, tehlikeli hale geldiğini kurarlar.”

Bu yaklaşımlar, avcı-toplayıcı toplumlardaki büyüye ve animizme pek çok açıdan ışık tutuyor. Burada Şamanların hastalara ait kayıp ruhları bulma, başka kabilelerce veya Şamanlarca gönderilmiş kötü ruhları kovma, püskürtme veya kötülükleri def etmek için iyi ruhları insanların içine gömme çabaları dikkat çekici. “Orta Avustralya’daki büyüücü, sihirli kemikleri, çubukları, yılanları veya taşları üzerinde taşıyor ve bunları karşısındakini öldürmek veya tedavi etmek için kullanıyordu. Bir yılanı hastasındaki kötü ruhu kovmak için ya da kendi kötülüğünü saçmak için kullanabiliyordu.” (Money- Kyrle)

FREUDYEN KAYGILAR

Depresif durumun ardından, bir yaşına kadar ortaya çıkan “normal algı” korunma içgüdüleriyle kurulan hayaller nedeniyle gitgide daha az çarpılmaya başlar. Ancak Klein’a göre fazla gergin anlarda herkes paranoid şizoid halin hayal dünyasına geri döner. İlk aylarda bu tür sorunlarla karşılaşanlar ve bir noktaya kadar da olsa paranoid şizoid hale gelenler, böylesi “geri dönüşlere” daha yatkındırlar. Pek çok avcı-toplayıcı toplumda örneği görülebileceği gibi, güçlü toplumsal gelenekler, ideolojiler veya zorunluluklar tarafından desteklenen bu tür geriye dönüşler, varolan soruna kökten çözüm üretecek alternatifler bulunmadığı sürece yaşanmaya devam edecektir.

Segal'in dediği gibi; "Yaşam ve ölüm kaygılarının ortaya çıktığı her durumda paranoid şizoid mekanizmalar ve ilişkiler baş gösterecektir... Farklı türden engellerin baskısı altında paranoid şizoid ataklar yaşam boyu ortaya çıkabilir. Üstelik gerçekliğin farkına varılmasına ve muhatap olunan sevginin tüm kaygıları gidermeye başlamasına rağmen..."

Ayrıca fanteziler duygusal yaşamın ve gelişimin sonraki evrelerinde önemli roller üstlenir. Özellikle kardeşler arası rekabet ilişkilerinde, gelişmenin anal ve fallik evrelerinde, Oidipus kompleksinde ve manik savunmanın öne çıktığı durumlarda. Lasch şöyle diyor: "İlk fanteziler, bebegin bağımlı olduğu dışsal iyilerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Başka bir deyişle, oral arzuların emmek, ısır-mak ve yutmak olarak ifadesiyle. Çocuk, vücudunun diğer parçalarını keşfetmeye başlayınca oral fanteziler yerini anal ve genital fantezilere bırakır. Örneğin çocuk anneyi yatırıp penis aracılığıyla anneye yeniden tek vücut olmayı hayal eder..."

"Kendine yeterlik hayalini ayakta tutmak için oral fantezilerin terk edilmesiyle çocuk, bedeninin diğer bölgele-rinde daha canlı ilgi odakları bulur. Ancak anneye cinsel ilişki hayalinin büyüüttüğü çelişkiler Oidipus kompleksinin ortaya çıkmasına neden olur... Oidipus kompleksini ayrılık, bağımlılık, aşağılık duygusu ve birleşme temalarının bir ifadesi olarak algılamak gerekir."

Çocuk, cinsel duygularının ve olanaklarının bilincine vardığında -tabii ebeveynlerinkinin de- anne bedeniyle yaşanacak simbiyotik bütünleşmenin birincil narsistik evreye dönüşü sağlayacağı düşüncesiyle, anneye cinsel ilişki fantezileri kurmaya başlar. Bu "olgun" cinsellik, çocukluğun bağımlılığına karşı yetişkinlerin kendine yeterliğini temsil eder.

Ancak diğ er fanteziler gibi bu da  ocuğ un genital organlarının yetişkinle cinsel ilişki için yetersiz olduğ unu fark etmesiyle unutulur ama bilinçaltında var olmaya devam eder. Bu bağılamda Freud'un ünlü tezi "penis kıskançlığı" gündeme gelir;  ocuk babasının daha çok işe yarayan büyük penisini  almak ister.

Lasch'ın dediğı gibi, "Bu durum hem kız hem de erkek çocuklarda yaşanır ve Freud'un iddia ettiğı gibi kadınların biyolojik ve toplumsal olarak ikincil kabul edilmelerine neden olduğ una ilişkin bir veri de yoktur. Ancak ilk başlarda hissettiğı  aresizliğı gidermek için oluşturduğı savunma mekanizmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan anneyele cinsel birleşme fantezisinin gerçek dışılığını kavrayan  ocuk, ebeveynleriyle kurduğı bağımlı, alt üst ilişkisini sonlandıramaz."

Babanın anneyele yeniden bütünleşmeyi sağılayabilecek büyülü penisine ilişkin göndermelere avcı-toplayıcı toplumların bütün inanışlarında ve ritüellerinde rastlamak mümkün. Özellikle Avustralyalı Aborjinlerin mitleriyle rit ellerindeki büyülü asaların ve dünyanın merkezine dikildiğı düşünülen kutsal direklerin, 'rüya zamanı' atalarının, cennete çıkmasını veya cennetten dünyaya inmesini sağıladığına inanılırdı.

Bir başka Oidipal fantezi ise yine penis kıskançlığını işaret eden fallik anne ya da anneyi penisle düşünme halidir. "Anneye bir penis takıp bilinçsiz de olsa annenin babaya ihtiyaç duyduğı gerçeğini inkar etmektedir. Fallik anne fantezisi cinsiyetler arasında fark olmadığını ve babanın  ocuk için veya anne için önem taşımadığını ifade etmektedir. 'Babamdan korkmak için bir nedenim yok, hem annem sadece beni seviyor.'" Fallik anne imgesine değışik mitlerde ve halk kültürlerinde sık rastlanır.

İlk oral evrede görülen kötülere saldırma isteği, babayı sakatlamak, öldürmek veya yerine geçmek olarak ortaya çıkan Oidipal fanteziler, babanın cezalandırması korkusuyla aynı anda görülür. Özellikle erkek çocuklar encest arzuları ve babalarına yönelik imha planları nedeniyle baba tarafından kastrasyon (iğdiş edilme) korkusu duyarlar. Bu tür korkular sorun olan duyguların bastırılmasını sağlar.

Freud “süper egoyu” Oidipal çelişkilerin kalıntısı olarak görür. Süper ego, zalim ve kötü ebeveynin, bireylerin duygu ve düşüncelerini gözleyen iç dünyadaki uzantısıdır. Yılanın başını küçükken ezmek, “kabul edilemez” görünen duygu ve düşüncelerin bilince çıkmasını engellemek, ebeveynin tepkisine veya cezalandırmasına karşı önlem almayı mümkün kılar. “Kabul edilemez” düşünceler arasında, geçmişteki anne vücuduyla bütünleşme duygusunu ifade eden oral arzulara geri dönüş ve böyle bir bütünleşmenin “son umudu” olarak görünen fallik arzular da bulunmaktadır. Bu yaklaşım, süper egonun ortaya çıkışını, çocukça kendine yeterlik yanılmasının yıkılıp gerçekliğin ve statükonun kabulüyle eşdeğer görür.

Bastırılmış Oidipal arzuların yeniden bilince yükselme tehdidi ortaya çıktığında süper ego endişe ve suçluluk duygusu yaratmaya başlar. Bu tür düşüncelerin bilince çıkmasını engellemek için kimi sosyal ortamlardan geri çekilmeyi sağlar. Hatta bu arzuları çağrıştıran her şeye mesafe koymaya neden olur.

Freud bu türden arzulara ve savunma mekanizmalarına, kabile toplumlarındaki (avcı-toplayıcı topluluklar da dahil) totem ve tabu olgularına ilişkin açıklamalarında gönderme yapar. Tabu sayılan davranışlar, bastırılmış arzuların etkisinde kalarak endişelerin artmasına neden

olur. Klasik bir örnek, kabile insanının totem hayvanının öldürülmesini -totem hayvanı rüya zamanındaki ataları temsil etmektedir- seyrederken duyduğu endişe, bilinçaltındaki babayı öldürme fantezisini, Oidipal rekabeti çağrıştırmaktadır. Aynı toteme inanan, akraba gruplarından bir kadınla kurulan cinsel ilişkiyi seyrederken hissedilen endişe de bilinçaltında anne veya kız kardeşle kurulan enstest ilişkiyle benzeştirilmektedir. Her iki durumda da bu tür arzular paternal süper egonun ölüm ve kastrasyon korkusunu tetikler.

Fallik simgelerin koruyucu tılsımlar ve fallik şeytanların da insan vücuduna sızarak ruhunu çalıp hastalığa neden olan güçler olduğunu anlıyoruz. Avcı-toplayıcı topluluklarda gerçekleştirilen karmaşık üyeliğe kabul törenlerinin aslında gecikmiş Oidipal çözüme ulaşma mekanizmaları olduğu görülüyor. Törenler, enstest ve endogamiye ilişkin tabuların varlığını destekleyen yaşlı neslin, bedensel sakatlık tehlikesine ilişkin uyarılarının baskısı altında gerçekleştiriliyordu. Bu noktada, oldukça geç ve etkisiz olmasına rağmen, erkeksi Oidipal çözümün, avcı-toplayıcı toplumdaki, ölümün başka kabilelerdeki düşman büyücülerin yaptığı büyülerin sonucunda gerçekleştiği inanışıyla bağlantısı görülebilir. Tabii her şeye rağmen kabilelerde ilk ölenlerin yaşlılar olması, ruhsal savunma mekanizmalarıyla toplumun zihninden silinen, kıskanılan babanın öldürülmesi fantezisini temsil ediyordu.

Her bir topluluğun içinde ortaya çıkan düşmanlığın ve kabileler arası savaşların gerisinde, oğulların paternal süper egonun sesini bastırarak kan davası zincirini başlatan intikam yolculuklarına çıkmaları yatıyordu.

KLEIN'IN DÜŞÜNCELERİ

Melanie Klein'a göre, küçük çocuklar cinselliği tasavvur ederken, oral duygu ve davranışlarla, kadınla erkeğin üreme organları olarak gördükleri ağız ve göğüsler arasında, cinsel ilişkiyle de beslenmek ve doyurulmak arasında benzerlik kuruyorlar. Segal, çocuğun beslenme deneyiminin ve buna bağlı olarak "beslenme fantezilerinin iyiyle temsil edilmesi, cinsel ilişkiye ilişkin fantezilerinin de iyi olarak algılanmasına neden oluyordu" diyor.

Paranoid şizoid şiddetin sürmesi halinde "oral" cinsel fanteziler kötülüğe ilişkin algıları da içerecektir. Bu noktada, tehlikeli fallik (erkekleşmiş) kadınlara, erkeklerin penislerini çalarak onları mahveden cadılara ve şeytanlara ilişkin olumsuz fantezilerin nasıl ortaya çıktığını da kavrayabiliyoruz. Kadınların çocukların eril kimliklerine yönelik karmaşık davranışlarının da bu tür fantezilerin ortaya çıkışında etkili olduğu görülüyor. Çocuğu baştan çıkarıcı taleplerle baskı altına almak, erkek bedenini kışkandığını belli eden ifadeler kullanmak veya mastürbasyon yaptığı için kastrasyonla tehdit etmek bu davranış karmaşalarının örnekleridir.

Annenin vajinasına giriş, birincil narsistik evrenin mutluluğuna geri dönmek olarak algılandığı için kadın üreme organı ve onu sembolize eden her şey, büyük bir dünyanın kapılarını açan kilit anlamına geliyor. Bununla birlikte paranoid şizoid bölünme de çocuklara ölümün, yıkımın ve cehennemin kapısını aralıyor.

Burada yeniden, bu tür yaklaşımların avcı-toplayıcı toplumlardaki inanış ve algıların ortaya çıkışı üzerindeki etkilerini görüyoruz. Doğal dünya anne bedeniyle özdeşleştirildiği için kimi doğa olayları bedenin büyümlü güçlerinin ürünü olarak kabul ediliyor; aynı birincil fantezideki gibi.

Kimi kutsal yerler, cennetle yeryüzü, bugünle geçmiş arasındaki sınırlara işaret ediyor.

Anne bedeninin küçük çocuğa büyümlü bir üretkenlik ifade etmesinin bir nedeni de yeni canlılar yaratabilmesi, yeni bebekler doğurmasıdır. Bu yeti, küçük çocuğun karmaşık duyguları ile birleştğinde kadının gücüne bağımlılık yaratmaktadır.

Paranoid şizoid durumda, anne karnındaki bebek kadın bedenini çocuğun saldırgan fantezilerinin hedefi haline getirir. Annenin yeni bir hayat yaratma gücünü kıskanan çocuk, bebeği çalmaya veya yok etmeye çalışır. Kıskançlık ve kardeş rekabeti bebeği doğmadan yok etme fantezilerine neden olur.

Bu tür nöbetler, ölü bebeklerin ruhlarının veya annenin zalimce intikam alacağına ilişkin paranoid korkuları yaratır. Ardından anne bedenine, onun değerli parçası bebeğe verdiği zarar için duyduğu suçluluk artacak ve verdiği zararı telafi edip iyilik yapma ihtiyacı hissedecektir.

Küçük kızların ise anne rahmi ile doğurganlığına yönelik kıskançlıkları, bebeklerle oynamayı salık veren toplumsal yargılarla azalırken, nihai olarak kendine ait canlı bebekler doğurabileceği bilgisini edinmesiyle tümüyle ortadan kalkar.

Segal'in dediği gibi, küçük kızlar, tabii sonradan kadınlar, "bastırılmışlığın etkisiyle çocuk istemeye başlarlar. Zira küçükken kurdukları hayallerde anneleriyle bebeklerine verdikleri zararı telafi etmeye çalışmaktadırlar. Sevgiye dayalı ilişkilerin, iki insan arasındaki erdemli bağın anne göğsüyle bebek arasındaki derinliği temsil ettiğini düşündükleri için bebek isterler. Aynı zamanda sevgili aileleriyle aralarındaki bağı da resmederler."

Küçük erkek çocukları ise farklı toplumsal mesajlar alırlar. Bebek doğurma yeteneklerinin olmadığını anladıklarında, rahim kıskançlıklarını ve kadın bedenine yönelik paranoid şizoid saldırganlık fantezilerini sonraki hayatlarında da sürdürürler.

Fantezide anne bedeninin önemi, içinde büyüyen canlılarla resmediliyor, böylece aynı bedenden çıkan çocuklar da aynı öneme haiz oluyor. Bitki köklerini toplamak veya maden cevherlerini çıkarmak için yeryüzünün derinlerine inmek, gebeyken anne bedenine girip bebeği öldürmeye veya çalmaya çalışmakla aynı anlama geliyor. Tarım yapmak, yeryüzündeki hayvansal ve bitkisel ürünlerin tüketimi, yamyamlar gibi toprak ananın çocuklarını yemekle bir tutuluyor.

Bu tür davranışlar anne bedenine ve bebeğe zarar vermiş olmaktan dolayı ortaya çıkan bastırılmış korkuları, anenin intikam alabileceğine veya terk edeceğine ilişkin paranoyaları besliyor. Ana Tanrıçayı teskin etmek, sakinleştirmek, şükranlarını bildirmek için düzenlenen çok sayıda ki seremoninin ardında avlanan hayvanlarla toplanan bitkilerin, toprağın çocukları olarak birer ruhu olduğu düşüncesi, çocukluk dönemine ilişkin değerlendirmelerle yakından ilişkilidir. Ancak bu yaklaşım, toprağın işlenmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi için atılan ilk adımlarla, toprağın tekrar tekrar ekilerek ondan alınanların yerine yeni tohumlar bırakmanın veya yetişkinleri öldürülen hayvanların bakılıp büyütülmesinin, insanların affedilmesini sağlayacağı düşüncesiyle karıştırılıyor.

Klein'a göre çocuğun sevgisinin ve Oidipal fantezinin anneden babaya doğru yön değiştirmesi, oldukça erken ortaya çıkan bir gelişmedir. Anne göğsüne yönelik sevginin dağılması ve babanın ilgisine yönelik sevgi dolu doğal tep-

kiler bu sonucu üretir. Kısmen annenin yarattığı hayal kırıklığı ve koyduğu sınırlamalara karşı bir tepki olarak sevgi babaya yönelmeye başlar.

Freud bunun anneye yönelik enstest arzusu nedeniyle baba tarafından cezalandırılma korkusuyla ilgili olduğunu iddia etmekteydi. Böylece baba, çocukla anneye karşı yoğunlaşan iyi ve kötü duygular arasında bariyer görevi üstlenir.

Segal'e göre, "Babalar, bebekle anne göğsünün arasına giren, anneye bütünleşme hayallerini yıkan varlık oluyor. Her ne kadar bu durum hüsrana ya da kızgınlığa neden olsa da, nihai olarak anneye bebeğin arasında olması gereken mesafeyi sağlayıp, yüz göz olmalarını ve ilişkilerinin içinden çıkılmaz bir hale gelmesini engelliyorlar."

Freud'un dediği gibi, babayla yakınlaşmak anneye karşı duyulan düşmanca kıskançlığı artırırken bir süre sonra annenin kendisini cezalandıracağı korkusunu da doğurabilir. Annelik imgeleri (tabii babalık imgeleri de) hem kızlarda hem de erkeklerde süper egonun cezai yönüyle ilişkili ortaya çıkıyor olabilir.

Çok sayıda farklı etken, babaya (Oidipal) yönelişin kızlarda erkeklere oranla daha fazla yaşanmasına neden oluyor. Annenin heteroseksüelliği, kızıyla kurduğu ilişkilerdeki karmaşa, babanın kızına yönelik öncelikli yaklaşımı ve güçlü toplumsal baskılar, kız çocukların babayla yakınlaşmasını sağlıyor. Ancak Freud'un da dikkat çektiği gibi her iki cinsten de Oidipus kompleksinin neden olduğu cinsel arzular biseksüeldir. Cinsel yönelimler, birbirinden etkilenen farklı arzuların oluşturduğu güçle ve tabii bastırılmışlık derecesine bağlı olarak ortaya çıkıyor.

Melanie Klein, Oidipal süper egonun sürmesinin, para-

noid şizoid bölünmenin yarattığı kötü, intikamcı anne algısından ve bastırılmışlık durumunda ortaya çıkan kurbanla özdeşlik kurma duygusundan kaynaklandığını düşünmektedir. Paranoid şizoid bölünmenin öne çıkmaya devam etmesi, süper egonun, Lasch'ın dediği gibi "aileye veya ailenin kişiye yansıyan yüzüne yönelik saldırgan tepkilerden başka bir şey olmadığı anlamına geliyor. Saldırgan ve egemen otorite figürlerinin eski ilişkileri yeniden yorumlayış tarzının kişiyi kendinden uzaklaştırmasına dayanmaktadır."

Paranoid şizoid bölünmenin sürmesi, gerçek toplumsal vicdandan ve ahlaki kaygılardan uzaklaşmayı getirir. Oysa ki ahlaki kaygılar temel toplumsal normlara ve yasaklara uymayı sağlamaktadır.

Aslında Oidipus kompleksinin olağan çözülme koşullarında da bastırılmışlık olgusu işin içine girecektir. Çocuğun saldırgan fantezilerinin hedefi durumundaki ebeveyn, özdeşlik kurulmaya çalışılan sevgili anne-baba konumuna gelirken, çocuk sahip olduğu yetenekler ve sınırların gerçekçi bir değerlendirmesine tabi tutulmaktadır.

Tüm bu gelişmelerin ve etkin güçlerin nasıl bir denge oluşturacağı, hangi fantezilerin ağır basıp ne kadar süreyle etkili olacağı, hemen hemen tümüyle o toplumun çocuk yetiştirme geleneklerine bağlıdır.

TOPLUMSAL BÖLÜNMELER

Buraya kadar anlatılanlarla animistik inanışları ve avcı-toplayıcı toplulukların davranış biçimlerini kavramaya yönelik ilk küçük adımları atmış durumdayız. Bu noktadan

itibaren farklı çocuk yetiştirme deneyimlerinin belirli avcı-toplayıcı topluluklarda ortaya çıkan inanışları nasıl etkileyip, şekillendirdiğini incelemeye çalışacağız.

Ancak önce dini inanç ve davranışların doğasını, toplumsal güç ilişkilerinin korunmasındaki etkilerini görmemiz gerekiyor. Bazı kişilerin veya grupların diğer insanları büyü/ruhani güçleri olduğuna ikna etmesi, nihai olarak gıda üretimini, savaşı-barışı, hastalığı-sağlığı herkes adına denetim altına alabilmeleri anlamına geliyor. Muhtemelen, üretimin denetimiyle fıkri ürünlerin dağılımının birbirinden ayrışmasını sağlayacak özel kişi ya da grupların ortaya çıkmasını da gerekli kılıyordu.

Aynı şekilde farklı çocukluk deneyimlerinin yarattığı etkiler, toplumun veya tek tek kişilerin çokça maruz kaldığı şiddet, endişe, bastırılmışlık ve suç gibi olguları tetikler. Bu koşullarda şekillenen inanç sistemleri toplumda çok daha güçlü benimsenir. Böylece toplumsal denetim dini değerlerin etki alanına girer.

Önceki bölümlerde değindiğimiz gibi, avcı-toplayıcı toplumlarda maddi teknolojinin az gelişmişliği, kadınların ekonomik olarak erkekler karşısında dezavantajlı konuma düşmesine neden oluyordu.

Sınırlı teknolojinin neden olduğu cinsiyete dayalı işbölümüyle kadınların çocuk bakımından ve sebze toplamaktan sorumlu olması, erkeklerin ise büyük hayvan avlarına katılması mantıklı bir gelişme olarak görünebilir. Hatta toplumun varlığını sürdürmesi için zorunlu da olabilir. Ancak bu işbölümü, erkeklere değerli hayvansal ürünleri tekeline alma olanağını da sağlamıştır.

Yaşamı sürdürmek için avcılığın zorunlu olduğu bölgelerde, örneğin buzullarla kaplı kuzey kutbunda, erkeklerin

bu ayrıcalığı daha net gözlemlenebiliyor. Diğer yandan avcılık örgütlenmesi, düşman kabilelere karşı güvenliği sağlama konusunda da erkekleri daha deneyimli kılıyordu. Askeri görevlerin çocuk bakımıyla ilgilenmek zorunda olan kadınlarca üstlenilmesi neredeyse olanaksızdı.

Bu dengesizlik -ki olması zorunluluk değildi- erkeklerin maddi üretim etkinliklerine daha az katılarak kendilerine boş zaman ayırmalarını mümkün kılmıştır. Böylece erkekler daha eğlenceli, yaratıcı etkinliklerde bulunmuş, düşünsel gelişimi ve paylaşımı hızlandırmışlardır. Erkeklerin dini değerleri, ideolojileri geliştirip yaygınlaştırmak konusunda daha etkin olmalarının gerisinde sahip oldukları ayrıcalıkları artırmak, erkeklerin üstünlüğünü ve “ilahî” erkek gücünü resmileştirmek yatıyordu. Zaten tam da böyle oldu. Bu noktada erkek çocukların yetiştirilme tarzlarına baktığımızda, bütün ideolojilerin erkeklerin maddi koşullarını daha avantajlı kıldığını gözlemliyoruz.

Erkeklerin kendi aralarında da daha önce Şaman örneğinde belirttiğimiz gibi farklılıklar bulunuyordu. Şamanları, toplumdaki genel psikolojik travmadan en çok etkilenenler olarak tanımlamak mümkün. Bu yüzden Şamanlar toplumsal uzlaşmayı sağlamak konusunda üzerinde en çok baskı hisseden kesimi oluşturuyordu. Sağladıkları uzlaşma toplumdaki güçlerini artırıyordu.

Benzer biçimde, kendi içinde ruhsal karmaşa ve çelişki yaşayan toplumlarda, özellikle toplumsal düzen sarsılmaya, gerilmeye ve hızla değişmeye başladığında, kitleleri harekete geçirerek radikal değişimler gerçekleştirmeye çalışan, toplumsal konumları kitlelere önderlik etmeye uygun kişilikler (örneğin peygamberler) ortaya çıkar. Onları motive eden güç ise anne bedeninde ve dünyada yaşanmış olan birincil narsistik evrenin bütünlüğüne geri dönme arzusudur.

Bu önderlerin yarattığı ideolojiler, idealize ettikleri kişisel egolarının tüm özelliklerine ayna tutar. Benliklerinin kötü yönleri, zalim süper egoları vs. ortaya dökülür. Görünür olmaya başlayan gerçeklerin ışığında geriye dönülerek benliğin sınırlarına ulaşılır. Bu narsistik özgürleşme sonrasında önder, egosunun gerçekliğini tüm toplumla birlikte sınayarak daha da güç kazanır.

Bu noktada geçmişten olumlu anlamda nasıl yararlanılabileceğini görebiliriz. Önder kişilikler, sahip oldukları gücü kendilerine zaman ayırmak için değerlendirdiklerinde, söz konusu ideolojileri geliştirme şansına sahip oluyorlardı. Böylece sırası geldiğinde güçlerini istikrarlı hale getirmek, korumak ve geliştirmek için ihtiyaç duydukları maddi koşulları yaratıyorlardı.

İlahi güçlere ve ruhlara ulaşabildiğine inanılan kişilerin sahip oldukları ayrıcalıklarla yarattıkları eşitsizlikleri, bunları meşrulaştıran ideolojik yaklaşım ve davranışları sorgulamadan benimsemeye hazır insan topluluklarından söz ettiğimizi unutmamak gerekiyor. Toplumsal uzlaşmayı veya güvenliklerini sağlamak için büyümlü güçlere iman eden, diğer insanları da maddi varlıklarını gönüllü olarak bu ruhani güçlere teslim etmeye çalışan, böylece ilahi varlıkların emirlerini yerine getirebildiğine inanan kişiliklerden söz ediyoruz. Gerçekten inanmasalar, ekonomik ve ruhsal ayrıcalıklarını değerlendirmeleri mümkün olmaz. İçtenlikle benimsenmediğinde, egemen güçlerin sahip olduğu ideolojilerin nesilden nesile aktarılması da imkansızlaşır.

Maddi ve ideolojik üretimin güçle etkileşimlerini ve değme noktalarının karmaşık yönlerini görüyoruz. En basit işleyişe sahip toplumlarda bile bu üçlünün arasındaki ilişkilerin belirleyiciliği ortada. Ancak bazı özel örnekler aracılığıyla durumu somut olarak açıklamaya çalışacağız.

MBUTİ TOPLUMU

Orta Afrika'da bulunan Zaire'nin dış etkilere kapalı tropikal yağmur ormanlarında yaşayan Mbuti pigmelerinin son dönemlere kadar sürdürdükleri avcı-toplayıcı topluluk özelliklerine baktığımızda, maddi üretimin cinsiyete dayalı işbölümünü geliştirmediğini ve buna bağlı olarak da erkeklerin kadınlar üzerinde ekonomik güce dayalı bir üstünlüğe sahip olmadıklarını görüyoruz.

Bilinen bütün avcı-toplayıcı toplumlarda erkekler büyük hayvanları avlamakla, kadınlar ise çocuk bakmak ve yenilebilir bitkileri toplamakla yükümlüydüler. Ancak Mbuti toplumunu farklı kılan özellik, büyük av hayvanlarının yok denecek kadar az olmasıydı; en azından Collin Turnbull'ın klasik eserini verdiği döneme kadar. Kadınlarla erkekler (tabii çocuklar da) ellerindeki ağlarla küçük ve orta boy hayvanları avlıyor, elde edilen ürünleri de tümüyle eşit paylaşıyorlardı. Ava çıkmadıkları zamanlarda erkekler de kadınlarla birlikte toplayıcılık yapıyor, doğumundan itibaren çocuk bakımıyla ilgileniyorlardı. Ekonomik verileri materyalist analize tabi tuttuğumuzda, ekonomik güçteki eşitliğin politik güçte de eşitlik yaratacağını söyleriz. Mbuti toplumuna baktığımızda tam da bu eşitliği görüyoruz. Mbutilerin ayırt edici özelliği kurumlaşmış politik önderlikten, cinsiyetler arası eşitsizlikten tümüyle uzak olmalarıydı. Erkeklerin bağımsız olarak avlanıp ya da politik organizasyonlar yapıp, kadınların ve çocukların yaşadığı yerlerden uzaklaşmalarına ilişkin ciddi bir gözlem bulunmamaktadır. Politika, özgür tartışma ortamında bir araya gelen tüm yetişkinlerin yaş, deneyim ve yetenekleri dikkate alınarak, ancak kimseye özellikle akıl danışmadan veya ayrıcalık tanımadan ortaklaşa aldıkları kararlarla şekilleniyordu.

Mbutilerin savaşçı bir topluluk olmaması nedeniyle, hamile ve çocuk bakan kadınları korumak üzere oluşturulmuş, erkeklerin tekelinde bulunan askeri örgütlere ihtiyaç duyulmaması da dikkat çekici bir özellikleriydi. Büyük ormanlar yurtlarını savaşçı tarım topluluklarından korurken, kabileler arasında dostça gerçekleştirilen insan gücü değişimleri, kıt kaynakların paylaşımına ilişkin yapılmış mü-kemmel düzenlemeler, farklı Mbuti grupları arasında çıkabilecek savaş tehlikesini ortadan kaldırıyordu.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bütün yetişkinler çocuk bakımından sorumluydu. Çocuk bakımının en belirgin özellikleri sürekli sıcak bir ilgi, şefkat ve sevgiydi. Yetişkinler kendi ihtiyaçlarını duygusal şantajlar veya psikolojik suiistimallerle dayatmak yerine, çocuğun ihtiyaçlarını anlamaya çalışıyor, zihinsel ve bedensel gelişimine uygun karşılıklar veriyorlardı.

Psikanalitik teorinin ortodoks takipçileri, sevgi ve hoşgörüye dayanan uzun süreli bir çocuk bakımının (emzirmeye son vermek veya tuvalet eğitimi için ebeveyn disiplinine başvurmadan çocuğun iradesine bırakmak da dahil) yaratacağı güvenin, özsaygı ve iyimserlikle birlikte oral erotizmi ve takıntılı bağımlılığı da önemli oranda artıracığını iddia ediyorlar. Ancak bu özsaygı ve iyimserliğin sürmesi, toplumun onayına ve izlenimlerine bağlıdır. Belirlenmiş hedefler için verilecek düşmanca mücadele, çevre tarafından desteklenmeyecek ve uzun vadede doku uyumsuzluğu yaratacaktır.

Klein'in yaklaşımına göre, böyle bir çocukluk, aşırı şiddetin, idealize edilen kimliklerin ve yansıtımaların ortaya çıkmasına gerek kalmadan, paranoid şizoid çözülmenin hızla ve başarıyla gerçekleşmesini sağlar. Depresif çocuk, geriye dönüşler yaşamaktan veya manik savunmaya geç-

mektense hatalarını telafi yoluna gitmeyi tercih edecektir. Bireyler sevecen kişilerle çabucak özdeşlik kurma kapasitesine sahiptir. Hissettikleri özsaygının kalıcılığı çevrelerindeki insanların düşüncelerine bağlıdır.

Anneyle birlikte babanın da sevecen ve hoşgörülü bir yaklaşımla çocuk bakımına dahil olması özellikle dikkat çekicidir. Kadın ve erkeğin kolektif çocuk bakımı bebeğin acılarını, hayal kırıklığını ve yaşadığı karmaşayı azaltmakla kalmayacak, iç ve dış dünyasındaki “iyi” nesneleri de artıracaktır. En baştan itibaren iyilerin eril ve dişil özellikleri aynı anda taşıyor olması, bebeğin kendini her iki cinsten birden algılamasını sağlayacaktır. Sadece anneyle özdeşlik kurmaması, çok sayıda ruhsal ve toplumsal problemin ortaya çıkmasını engelleyecektir.

Çocukça taleplerin muhatabı tek başına, sürekli taciz edilen ve hayal kırıklığına uğrayan anne -tabii tüm kadın cinsi- olmayınca, çocuğun maruz kaldığı sınırlamalardan kaynaklanan tepkisi de kırılacaktır. Ortalarda görünmeyen babayı annenin yerine ikame etmeye çalışmayacak, tüm taleplerine ve hayal kırıklıklarına baba da muhatap olacaktır. Böylece ebeveynleri insan kimlikleriyle algılayıp iyi ve kötü olarak bölmeye ya da idealize etmeye ihtiyaç duymayacaktır.

Ataerkil egemenliğin var olmadığı toplumsal ilişkilerde, kadınlarla erkeklerin ekonomi, politika, çocuk bakımı ve ideolojideki eşitlikleri, ebeveynlerin çocuklarına yönelik karmaşık davranışlarını azaltır. Çocukken hissettikleri kıskançlık, gıpta ve içerlemeler ile büyüyünce, özellikle erkeklerin hissedecekleri imtiyazlı olma hali ortaya çıkmaz. Anne babalarını iyi ve kötü olarak ayırmadıkları, idealize etmedikleri ve yansıtmadıkları sürece, çocuklar paranoid şizoid belirtileri, bastırılmış savunma mekanizmaları-

nı, ciddi bir takıntı oluşturmada ve geriye dönüşler yaşamada atlatılabilirler.

Tabii “fallik” Oidipal duygular ve fanteziler (anneye, babaya ve kardeşlere yönelik) hem kız hem de erkek çocuklarda ortaya çıkabilir. Her ne kadar babalar çocuk bakımında eşit sorumluluk üstlenseler de anneler çocuklarının sevgisinin odağında yer almaya devam eder. Uzun süreli emzirme dönemi ve çocukların ilk yıllarında bakımına daha çok ihtiyaç duyuyor olmaları anneye olan bağılıklarını artırır.

Yine de, “fallik” evrede cinsel farklılığının, anneyle baba arasındaki heteroseksüel ilişkinin farkına varmaya başlayan kız çocuğunda babaya yönelim ortaya çıkar. Freud’un öngördüğü gibi her iki cins de kendi cinsinden olan aile ferdiyle Oidipal çelişkiyi yaşamaya başlar.

Üç ila yedi yaş arasındaki çocuk her iki ebeveynin de sevgisine muhatap olduğunda, daha önce söz ettiğimiz paranoid şizoid takıntıların azalan etkisiyle yaşanan çelişkiler kolayca ve gerçekçi bir çözüme ulaşır. Baskılanmaya bağlı zihinsel çelişkiler ve psikolojik istikrarsızlık da çok daha az gözlemlenir.

Baskı, kıskançlık ve içerleme duygularının olmayışı, yetişkinler arası cinsel ilişkinin daha zengin ve tatminkar yaşanmasını olanaklı kılar. Çocuklarıyla kurdukları ilişki, ebeveynin cinsel ilişki çağrıştıran bir kimlik olarak algılanma oranını düşürdüğü için çocukların Oidipal fantezileri de çok uzun ve yoğun yaşamamaktadır.

Erkek çocuklar için annenin gerçek sevgilisi olan baba, annelerine ilişkin fantezilerinde çocukların yerlerine geçmesine engel olan ve gözlerinde iki ayrı kimlikle şekillenen varlıklardır. Bir yandan tümüyle düşman olarak algıla-

nırken diğ er yandan taklit edilen, anneden vazgeçme pahasına özdeşlik kurulmaya çalışılan ideal benliktir.

Benzer biçimde, anneyle birlikte babanın da varlığı, tüm imkansızlıklara rağmen kız çocukların da fantezilerinindeki babayı anneyle rağmen idealize etmelerine neden olur.

Seven ve g zet en ebeveynlerin varlığının, Oidipal saldırıg nlıkla düşmanlığın, sonrasındaki suçluluk ve bastırılmışlığın ortaya çıkışını engellemediği bir gerçek. Tam tersine, çocuğa yönelik sevgi arttıka çocuğun hissettiği kısk n lık ve düşmanlık da büyüyor. Sonunda  ocuk düşmanlık duygularından ve diğ er kabul edilemez arzularından kurtulup ebeveynlerinin sevgisini, onayını, takdirini sürekli kılmak için kendini çok daha fazla baskı altında tutuyor.

Mbuti toplumunda görülen ideal  ocuk yetiştirme ortamı, agresif Oidipal duyguları törpülediği için süper egonun baskısını ve saldırıg n eğilimlerini de azaltıyordu. Muhtemelen Oidipus kompleksi Freud'un idealize ettiği bir süreçte çözülüyordu.  ocuk kendini sevgili ebeveynleriyle (onların değerleriyle)  zdeşleştirip ensest gibi tehlikeli arzuları terk ederken, yaşadığı endişe ve baskılanma da minimumda seyrediyordu.

Mbuti tarzı  ocuk yetiştirme deneyimlerinde görülen, bebeğin cinsel yetileri ile çok yönlü arzularını yüceltme ve bütünleştirme eğilimi, Freud'un yetişkinlerin "genital" kişilik yapısı değerlendirmesini çağrıştırmaktadır. "Olgun" ve gerçekçi algılar ile ilişkilerini geliştiren  ocuk, arzularını yoğun baskı altında tutmaktan kaynaklı algı tahribatı yaşamayacak, süper egosuyla ortaya çıkan savunma güdüsünün kendisini zalimleştirmesine izin vermeyecektir. Ampirik bulgular bu analizi destekler niteliktedir. Yetişkin Mbutilerin bedenleriyle kurdukları haz ilişkisi, çocukça bir ken-

diliğindenliği yansıtırken, gerçekliği sınama yetenekleri ve başkalarıyla kurdukları ilişkilerde gösterdikleri olgunlukla yetişkinliklerini ispat ediyorlar.

Konumuz ideolojiler olduğuna göre, önceden sözünü ettiğimiz avcı-toplayıcı topluluklarda görülen erkek egemenliğinin Mbutilerde görülmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu yüzden Mbuti mitolojisinden ve kozmolojisinden, cinsiyetler arası eşitsizliği meşrulaştırıp sürdürülmesini sağlayacak yaklaşımlar bulmak da mümkün değil. Tam tersine, cinsiyetler arasında gözlemlenen sağlam dayanışma ve eşitliğin, toplumsal ilişkilerde de dayanışma ve eşitliği sağlayan temel etken olduğu söylenebilir.

Mbuti mitolojisinde veya kozmolojisinde ilkel (parano-id şizoid) savunma mekanizmalarına, çözümlenmemiş Oidipal çelişkilerin yarattığı birincil sürece ilişkin tahrifatlara, toplumsal üst benlikte görülen tavizlere de rastlanmaktadır. Oysa oral erotik veya depresif takıntıların, ebeveyn sevgisi, bakımı ve ayrılık kaygısının birleşmesiyle ortaya çıkan koşullara önemli etkileri olması beklenebilirdi.

Tabii bu tür beklentiler genellikle hayat içinde doğrulanır. Batı tarihini klasik zamanlardan beri şekillendiren mitolojik-dini görüşlerin tam tersine, Mbutilerin dünya görüşünde egemenlik kuran, yöneten, savaşan, sakatlayan ve birbirini öldüren eril veya dişil süper kahramanlara, hainlere, Tanrılara ve şeytanlara yer yoktur. Doğaüstü güçlere yakarış, ruhani büyülu güçleri çalmak ve başkalarına karşı kullanmak da söz konusu değildi. Dünyevi gerçekliğin üstündeki bir alemde ruhunun özgürleşeceğine inanan da bulunmuyor.

Turnbull, antik Yunan'da ve diğer ataerkil kültürlerde rastlanan, gökyüzü Tanrısının kaotik kadın dünyasına dü-

zen getirmesi gibi mitolojik hikayelere Mbutilerde rastlanmadığını söylüyor. Mbutiler için yaşadıkları orman hem cennet hem yeryüzüdür; evren ormandan ibarettir, en azından orman evrenin merkezindeki “düğüm”dür. Orman her şeydir, canlı ve cansız tüm varlıkların bütünüdür. İnsanın üstünde varolan (ilahi) gerçeklik; Mbutilerin anne, baba, sevgili ya da arkadaş olarak gördükleri “Tanrıdır” orman. “Bütün insanlar ve hayvanlar ormanın bahşettiği ilahi güçlerle donanmıştır.”

Orman, Mbutileri, savaşçı ve şeytan yaradılışlı komşuları Bantulardan ayırmakta, korumaktadır. Bereketli yiyecekler sağlamakta, barınak, sıcaklık, giysi ve şefkat sunmaktadır. Hastalıkları kovup, suçları cezalandırmaktadır. Orman, hayattır! Bu yüzden önemlidir, güvenilirdir, saygındır ve sevilir.

“Orman tek otoritedir. Duygularını, hoşnutsuzluğunu yarattığı fırtınalarla, devirdiği ağaçlarla, azalttığı avlarla ifade eder. Ancak orman çoğu zaman sessizdir. İşte o zaman insanların bir araya gelip tartışarak ormanın ne demek istediğini anlaması gerekir. Farklı fikirler ortaya çıkabilir, ancak anlaşmazlığın uzun sürmesi ormana saldırarak ve gürültüye boğmak demektir. Bazı kişilere ormanın düşüncelerini, memnun olup olmadığını yorumlama yeteneği veya hakkı verilebilir. Bu durumda tartışmalar yaşanır, etkili olacak bireysel otoriteler ortaya çıkar. Tartışmaların çözümünde üç temel etken dikkate alınır; ekonomi, gelenekler ve meşruiyet. Tartışmalara katılımı cinsiyetler arası dengeyle birlikte her yaş grubunun temsil edilmesi de sağlanır...

“İnsanların veya diğer canlıların ölümle karşılaşması, ormanın uyuması nedeniyle gerçekleşir. Bu durumda orman uyandırılmalı, canlıları hastalıktan ve kötülüklerden

korumaya devam etmeli, kısacası tüm Mbutilere mutluluk ve toplumsal huzur sağlamayı sürdürmelidir.” (Sanday)

Mbutiler ormanı uyandırmak için “molimo” festivali düzenlerler. Bütün topluluk bir ay boyunca her gün insanüstü bir çabayla avlanmaya ve bitki toplamaya çıkar. Toplanan bitkilerden ve avlanan hayvanlardan elde edilen bereketli yiyecekler, şafağa kadar süren danslar ve şarkılar eşliğinde düzenlenen ziyafetle yenir. Sabahleyin ormanın çağırın sesiyle Mbutiler yeniden ava ve dansa hazır hale gelirler. Yaşam ölüme karşı zafer kazanmıştır.

Ancak orman kültü -ormanın sevgi ve cömertliğinin kutlanması- sadece özel törenlerde değil Mbutilerin gündelik yaşam etkinliklerinde de gözlemlenmektedir. Sabahleyin ava veya bitki toplamaya çıkmadan önce, akşam dönüşte elde edilen ürünlerin paylaşılmasından hemen önce, kimi özel durumlarda Mbutiler ormana tapınırlar. Daha doğrusu gösterdikleri saygı gereği dans edip şarkı söylerler.

Bu noktada klasik organik ve animistik dünya görüşüne ilişkin bulgulara rastlıyoruz. İnsani niteliklerin tümünün ormana ve yaşayan parçalarına atfedildiğini görüyoruz. Yeryüzündeki Mbuti topraklarının insanlık aleminin merkezi olduğu varsayımında, ormana yönelik iyimser ve hevesli bir oral bağımlılığın izleri fark ediliyor. Bu yüzden ormanı zaman zaman uyandırıp, insanlara (çocuklarına) bakmaya, gözetmeye devam etmesini sağlamak gerekiyor. Büyük Mbuti seremonileri aynı zamanda aile ve ormanla ilişkileri düzeltme rolünü üstlenirken arka plandaki bastırılmışlık takıntılarının varlığına da işaret ediyor.

Mbutilerin orman ideolojisinin en dikkat çekici yanı, diğer avcı-toplayıcı toplumların inanışlarıyla karşılaştırıldığında benzer maddi teknolojileri kullandıklarının görül-

mesidir ki bu durum Mbutilerin varoluş gerçekliğidir. Mbutilerde “ilkel süreçlerde yaşanan sapmaların” çok düşük düzeylerde seyrettiği görünüyor. Gerçekten de paranoid şizoid bölünmeye, yansıtmaya, kişileri idealize etmeye, arzuları tatmin etmeye yönelik fantezilere (buna Tanrılar, şeytanlar, cennet ve cehennem yaratmak da dahil) diğer bilim öncesi inanç sistemlerine oranla oldukça az rastlanıyor.

“İlahi” kozmik orman genellikle gerçek ormandan farklı algılanmıyor. Mevcut özellikleri ve üretim kapasitesiyle birbirinden bağımsız parçaların bileşiminden oluşan karmaşık bir eko-sistem olarak değerlendiriliyor. Bu dünya görüşünün canlılığının, arzuları tatmine yönelik fantezilerden, toplumsal denetimi ve egemenliği ele geçirme çabalarından çok, yaşayan doğadan, toplumsal ilişkilerden, karşılıklı bağımlılıklardan kaynaklandığını görmek gerekiyor. Bütün çocuksu davranışlarına rağmen Mbutiler, davranışlarını irrasyonel hayallerin, korkuların ya da nefretin belirlemesine izin vermeyen, mantıklı düşünen ve gerçek duygularını kararlarına yansıtabilen insanlar.

İNUIT TOPLUMU

Bu bölümde, avcı-toplayıcı toplumlarda Mbutilerin antitezi olarak kabul edilen, Kuzey Kutbu’nda yaşayan ve Eskimolar olarak bilinen İnuitleri inceleyeceğiz.

Orta Afrika’nın yumuşak ve istikrarlı çevre koşullarıyla karşılaştırıldığında İnuitlerin yaşadığı bölge, oldukça sert, zorlu, yaz ve kış mevsimleri arasında muazzam farklılıkların olduğu istikrarsız çevre koşullarına sahiptir. Zorlu doğaya uyum sağlamak için İnuitler, avcı-toplayıcı

toplumlarda görülen en sofistike teknolojiyi geliştirmişlerdi; “İglloo”lar (buzdan yapılma Eskimo evleri), kayaklar, köpekli kızaklar, zıpkınlar, kar gözlükleri, su geçirmez di-kişli kürk giysiler. Saydıklarımızın hepsi ulaşabildikleri kısıtlı miktardaki hammaddelerden elde ediliyordu; buz, hayvan derisi, kemik, taş ve suya düşen ağaç dalları gibi.

Diğer avcı-toplayıcı toplumlarla karşılaştırıldığında, İnuitlerdeki bitki toplama faaliyetinin azlığı konumuz açısından dikkat çekicidir. Tabii kutup bölgesinde avlanmanın zorluğu ve tehlikelerini de unutmamak gerekiyor. Bazı durumlarda, İnuitler bitkisel yiyecekleri olmadığı için etlerinin yarısını çiğ çiğ yemek zorunda kalıyorlardı. Gerekli vitaminleri ve mineralleri almak için hayvanların kaba etlerini ve iç organlarını dahi çiğ yiyorlardı.

Avcı-toplayıcı toplumlarda gözlemlenen, cinsiyete dayalı maddi işbölümünü düşündüğümüzde, İnuitlerde, erkeklerin topluluğun yaşamını idame ettirmesi için gereken yiyecek kaynaklarının önemli bir bölümünü sağladıklarını, kadınların ise hayatta kalmak için erkeklere bağımlı olduklarını tahmin edebiliriz. Zaten gerçeklik de bu tahmini doğruluyor.

Hudson Körfezi’nin kuzeybatısında yaşayan Netsilik Eskimoları, erkeklerin avlanma faaliyetlerine bağılı düzenli bir göç döngüsüne sahiptir. Kış aylarında değişik ailelerden çok sayıda erkek bir araya gelerek buz kütleleri arasında fok balığı avına çıkar. Yazları ise daha küçük gruplar halinde iç bölgelere ilerleyerek ok ve yayla karibu (Kuzey Amerika’ya özgü ren geyiğı) avlarlar.

Aslında bu zor, hatta düşmanca çevre koşullarında erkeklerin ava devam edebilmesi için uygun giysiler, aletler ve barınaklar gereklidir. Kadınların bu ihtiyaçların karşılanmasındaki önemli rolü de ortadadır.

Kadınların çocuk bakımıyla uğraşıyor olması -ki bu uzun süren bir taşıma ve emzirme faaliyetini içeriyor- fok balığı, balina, mors yakalamakla uğraşmalarına veya ok ve yayla karibu avına çıkmalarına olanak vermiyordu. İnuit kadınları diğer avcı-toplayıcı toplumlarda çocuk bakımı ve yiyecek toplayıcılığıyla uğraşan kadınlarla karşılaştırıldığında ekonomik olarak daha bağımlı ve savunmasız görünüyorlar. Erkeklerin ekonomik avantajlarına dayanarak kadınlara ev işlerinden sorumlu hizmetçi ve cinsel nesne muamelesi yaptıkları söylenebilir. Aileler arasında kurumlaşmış bir liderlik gözlemlenmemesine rağmen erkeklerin kadınlar üzerinde sahip oldukları politik güç, materyalist teorilerle “cinsiyete dayalı sınıfların oluşmasıyla” açıklanabilir.

Kadınlar küçük yaşlarda, hatta genellikle buluğa ermeden evlenmeye zorlanıyorlardı. Böylece onlar için avlanacak kocaları olacağı için yiyecek dilenmek zorunda kalmayacaklardı. Erkekler ise yemeklerinin pişirilmesi, giysilerinin dikilmesi kadar cinsel ihtiyaçlarının giderilmesi için de evleniyorlardı. Erkekler karılarını ve yetişkin çocuklarını kendi özel mülkleri olarak görüyor ve diledikleri gibi davranabiliyorlardı.

Eskimo kültüründe karıların değiş tokuşu ya da ödünç verilmesiyle gerçekleşen erkekler arası anlaşmalar oldukça sık rastlanan bir uygulamadır. Kadın, kocası tarafından kısa veya uzun süreliğine, cinsellik dahil temizlik ve yemek gibi tüm ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir başka erkeğe verilir.

Kadınların kendilerine ilişkin kararlarda söz hakkı yoktur. Yerleşik evlilik ilişkileri, kadınların kocalarına yönelik itirazlarının şiddetle bastırılmasını meşru kılıyordu.

Farb'a göre, eş kiralama geleneği, Eskimolarda farklı aile grupları arasında birlikler yaratmak ve karşılıklı bağlar oluşturmak açısından önemli roller üstleniyordu. Bu birlikler, başka bağlarla güçlendirilmeye çalışılıyordu. Nişanlar, evlat edinme, ticari ortaklıklar, et paylaşımı, ziyafet törenleri ve güreşler de aynı amaca hizmet ediyordu. Kadınların erkeklerin mülkü sayılması, İnuit toplumunun Mbutilerden farklı bir başka yönünün göstergesiydi. Erkekler arasındaki şiddete dayalı çatışmalar genellikle taraflardan birinin ölümüyle sonuçlanıyordu. Bu tür ölümcül çatışmaların ortaya çıkış nedeni genellikle zina oluyordu. Bir erkeğin rızasını almadığı başka bir erkeğin karısını kendine "tahsis etmesi" çatışma nedeniydi.

Eskimolar arasında ciddi boyutlara ulaşan savaşlar görülüyordu. (Bölgenin denetimi için başka insan topluluklarıyla savaşıyor olmalarına rağmen.) Ancak bireysel şiddetin çok yaygın olduğu kesin.

Farb'ın belirttiği gibi; "Arktik kaşifi Knud Rasmussen 1920'de on beş aileden oluşan bir Eskimo topluluğunu ziyaret ettiğinde, yetişkin erkeklerin hepsinin en az bir kere cinayet işlediğini öğrenmişti. Kavgaların nedeni ise çoğunlukla kadınlarla ilgiliydi."

Kurbanların erkek akrabaları kan davası gütmeye zorlanınca bu tür cinayetler şiddet döngüsü yaratıyordu. Eskimolarda cinayetlerin haklı görülmesine neden olan başka olaylar da vardı. Herhangi bir münakaşayı çözüme kavuşturmak için tutulan güreşin galibi, tüm topluluğun tezahüratları arasında tartışmanın çıkış nedenine bakılmaksızın rakibini öldürebiliyordu.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İnuit toplumunda kurum-sallaşmış liderliğe ilişkin bir gelişme mevcut değildi. An-

cak deneyimli erkek avcılar, geçici olarak da olsa yetenekleri, deneyimleri ve saygınlıkları nedeniyle grup lideri oluyorlardı. Aşağıda da değineceğimiz gibi, zihinsel ve fiziksel hastalıkların tedavisinde kullandıkları büyü yetenekleri ve yiyecek kaynakları üzerindeki denetimleri Şamanlara gözle görülür oranda politik güç sağlıyordu. Üstelik bu gücün somut maddi avantajları da mevcuttu.

Çocuk bakımı söz konusu olduğunda, küçük yaşlardaki düşkünlükle büyüdükçe ortaya çıkan disiplin çarpıcı bir ayrıma işaret ediyordu. Bebeklikte asla yalnız bırakılmıyor, annelerin yakınında bulunuyor ve neredeyse beş yaşına kadar emziriliyorlardı. Lisitsky şöyle diyor: “Çocuklar sadece sevilmiyor, ataların bilge ruhlarının koruması altında oldukları düşünüldüğü için saygı da görüyordu.” Ebeveynler çocukları için oyuncaklar yapıyor, küçükler karda ve sıcak iç mekanlarda birlikte oyun oynuyorlardı.

Ancak kimi bulgular küçük çocuklarla kurulan ilişkilerde önemli ailevi kargaşaların yaşandığına da işaret ediyor. “Bir kadın bebeğini ağzına küçük bir parça et koyduktan sonra alıp çantaya yerleştiriyor. Bu hareketin, bebeğin koruyucu ruhunu mutlu ettiği düşünülmektedir. Gece çocuğun yanına bir tabak et konulur. Eğer çocuğun koruyucu ruhu gece ziyarete gelip de yiyecek bir şey bulamazsa, önce annenin bazı hayati organlarını, ardından babaninkileri ve sırasıyla diğer yerlilerinkini yiyecektir.” (Lantis G. Roheim, *The Gates of Drea*)

Burada, paranoid şizoid durumdaki çocuğun kızgın ve aç olarak temsilini görüyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ebeveynlerinin bedenine girip içindekileri yiyor ve mahvediyor. Muhtemelen aileler, içlerindeki aç ve kızgın çocuğu kendi çocuklarında görüyor ve kendilerini korumak için çocuğun açlığını gidermeye çalışıyorlar.

Konuya ilişkin bir başka önemli nokta ise, erkeklerin öldürdükleri adamların ailelerine kendi aileleri gibi bakması. Bu da ilerleyen yıllarda öz babalarının intikamını almak için kendilerini öldürecek olan üvey oğullarına baktıkları anlamına geliyor.

Aileler çocuklarını yedi yaşında disipline etmeye başlarlar. On yaşından itibaren çocuklara, artık ataların koruyucu ruhlarının gözetimine ihtiyaçları kalmadığı için bir an evvel yetişkin sorumluluklarının gerekleri öğretilir.

“O güne dek gayet yumuşak davranan ebeveynlerin katı disiplinleri çocuklarda ağır bir şoka neden olur. Oysa benzer değişimlerin bütün oyun arkadaşlarının ailelerinde yaşandığından haberdardırlar.” (Lisitsky)

Çocukların yaşadığı yegane değişim, yetişkin kimliğinin onlara yüklediği görevleri öğrenmeleri için ailelerin uyguladığı katı disiplinle sınırlı değildir. Özellikle genç kızlar, ataerkil egemenliğin ve suiistimalin hedefi haline geliyorlardı. Rasmussen, genç kızların düzenli olarak erkek çocukların ve yetişkin erkeklerin saldırılarına maruz kalmalarına rağmen aileleri tarafından korunmadıklarını belirtiyor.

Psikanalitik teoriye göre, erkek kıskançlığının, saldırganlığının ve egemenliğinin geldiği boyut düşünüldüğünde, annelerin çocuklarına yönelik hislerinde oluşacak karmaşayı tahmin etmek hiç de zor değil. Çocuklar anneleri tarafından saldırgan ataerkil babaların yerine ikame edilecek, erkek egemenliğinin embriyonları olarak algılanacaklardır. Aynı duygular erkek egemenliğinin tüm kurbanlarında gözlemlenecektir. Küçük yaşlardaki nispeten “uzak” baba figürü, zamanla çocuğun anne ve babasına karşı benzer karmaşıklıkta tutumlar geliştirmesine neden olur.

Çocuklar güçlü oral ve Oidipal arzularla annelerine olan bağımlılıklarını sürdürseler de annelerine olan duygusal bağımlılıkları bir süre sonra boğucu ve baskıcı gelmeye başlar. Her iki duygu da annenin sevgisi için girdikleri rekabet yüzünden babaya düşmanlık beslenmesine neden olabilir. Baba, anneyle çocuk arasındaki ilişkiye dahil olamadığı sürece çocuğun bağımsız hareket alanı büyüyecektir.

Hoşgörülü davranışların aniden katı disipline dönüşmesi, çocukların ebeveynlerine yönelik düşmanca hislerini körüklerken, duydukları cezalandırılma korkusunun da artmasına neden olur. Bu yüzden daha büyük çocukların, hoş görülmeye devam eden küçük kardeşlerine düşmanlık duymaya başlayacaklarını da düşünebiliriz. Bu durumda, etkili olmasa da, düşmanlık duygularını bastırmak için harcadıkları çaba önemli ruhsal çelişkiler ve mücadeleler yaşamalarına neden olabilir. Psikoz ve nevroz belirtileri ortaya çıkabilir.

Tüm bu toplumsal ve psikolojik yaklaşımlar, İnuitlerin mitsel/dini “dünya görüşlerini” açıkça yansıtıyor. Bu dünya görüşünün temel özellikleri kadınlara yönelik ataerkil düşmanlık, paranoid şizoid bölünme, takıntı ve endişe yoğunluğudur.

Mbutiler gibi İnuitlerin animistik inançları da fazlasıyla basit özellikler taşıyordu. Vahiyler, günahlardan arınma, rahipler, geleneksel ritüeller veya daha karmaşık toplumlarda görülen ibadet nesneleri söz konusu değildi. Mbuti inanışındaki iyimserliğin ve gerçekçiliğin tam tersine, İnuitlerin inançlarını derin bir kötümserlik ve doğanın “ruhlarına” duyulan korku şekillendiriyordu. Hastalıktan, açlıktan ve ıstıraptan korunmak için insanların doğayla ilişkilerini düzenleyen ayrıntılı tabu sistemine veya emirlere itaat gerekliydi.

Rasmussen'in en çok alıntı yapılan ünlü metninde bir Eskimo, geleneksel değerlerini ve dinlerini şöyle özetliyor: "Dünyanın Hava Perisi'nden korkarız, çünkü biz yiyeceğimizi denizden ve topraktan çekip almak zorundayız. Sila'dan (Hava Perisi) korkarız. Soğuk kar kulübelerinde ölümden ve açlıktan korkarız. Denizdeki bütün hayvanları yöneten derinlerdeki Büyük Kadın'dan, *Tak Anakapsaluk*'tan korkarız. Her gün karşılaştığımız hastalıklardan, ölümden değil ama acı çekmekten korkarız. Yaşamın kötü ruhlarından korkarız. Havadaki, denizdeki kötü ruhlardan, yeryüzündeki kötü Şamanlara insanlara zarar vermesi için yardım edenlerden korkarız. Ölmüş insanların ve öldürdüğümüz hayvanların ruhlarından korkarız."

Lewis bu sözleri şöyle yorumluyor: "Bu uğursuz listenin son cümlesi, Eskimoların günah ve tabuya ilişkin algılarının can alıcı noktasını ortaya çıkarıyor. Rasmussen bilgilendirmeye devam ediyor. 'Yaşam yalanlarının en büyük tehlikesi, insan yiyeceklerinin ruhu olduğu gerçeğidir. Öldürüp yediğimiz bütün yaratıkların, giysi yapmak için vurup parçaladığımız hayvanların da ruhları var, aynı bizim gibi. Ruhlar bedenlerle birlikte ölmüyor. Bedenlerinden ayırdığımız için bizden intikam almasınlar diye ruhları yatıştırmalıyız.'"

Bunlar da animistik yaklaşımın başarısız yönleri. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, hayvanların ruhları olduğu düşüncesi daima kötümserliğe ve korkuya neden olmaz. Hayvanların ailesinde var olduğu düşünülen davranışlardan kaynaklanır. Bir başka gerekçe ise insan ailelerinin, özellikle annelerin yaygın, bilinçli ya da bilinçsiz davranış eğilimleridir. Mbutilerde orman-annenin baskın eğilimi insan çocuklarını sevmek yönündedir. İnuitlerde ise Sedna-deniz hayvanlarının annesi- önceden belirttiğimiz gibi oldukça karmaşık tutumlar gösterir.

Roheim, Sedna'nın Eskimoların en önemli Tanrısı olduğunu söyler. Sedna, bütün insanların kaderini belirler. Kabile üyelerinin yerine getirmeye çalıştığı tüm dini kurallar, Sedna'nın merhametini kazanmak veya uğradığı saldırılara karşı onu yatıştırmak içindir. Dünyanın alt kısımlarında, taştan ve balina kaburgalarından yapılmış evde oturduğuna inanılır. Fok balıklarının, deniz aslanlarının ve balinaların ruhunun bu evden çıktığı düşünülür. İnaniş'a göre bu hayvanlardan biri öldürüldüğünde ruhu üç gün boyunca bedenin yanında kalır, ardından da Sedna'nın evine dönüp yeniden dışarı salınmayı bekler. Eğer ruhun ölen hayvanın bedeninin yanında beklediği üç gün içinde herhangi bir tabu ya da emir çiğnenirse, bu ihlal hayvanın ruhuna asılı kalır ve acıya neden olur. Ruh kurtulmak için nafile bir uğraş verdiği acılarıyla Sedna'ya döner. Sedna'nın elleri acıma-ya başlayınca acı çekmesine neden olan insanları cezalandırmak için hastalıkları, kötü havayı ve açlığı üstlerine sarlar. Ancak bütün tabulara uyulduğunda deniz hayvanları insanların kendilerini avlamalarına izin verir, hatta avcıları bizzat karşılarlar.

Deniz hayvanlarının öldürülmesinden sonra tabuların ihlal edilmemesinin nedeni, ruhlara bulaşacak acının Sedna kadar kendi canlarını da yakacak olduğunu düşünmeleridir.

Sedna'nın ellerinde hissettiği acı, hayatının ilk yıllarına ilişkin mitolojik anlatıyla ilişkilendiriliyordu. Bir fırtına kuşu şarkı söyleyerek kur yapıncaya dek karşısına çıkan taliplerinin hiçbirine yüz vermiyordu. Kuş, Sedna'ya rahat bir hayat sözü vermişti ancak hepsinin yalan olduğu ortaya çıktı. Sedna onunla birlikteyken hep aç kalmış ve soğukta yaşamıştı. Sonunda babası fırtına kuşunu öldürüp kızını kurtarınca, diğer fırtına kuşları Sedna'yla babasının tekne-

sini takip ederken üzerlerine büyük fırtınalar göndermişlerdi. Sonunda baba kendini kurtarmak için Sedna'yı denize atmıştı.

“Ölmemek için teknenin kenarına sıkıca tutunmuştu. Zalim baba bıçağını çekip parmaklarını ilk boğumundan kesti. Denize düşen parmaklar balınaya dönüştü. Sedna tekneye daha zor tutunur oldu. İkinci boğumlar da keskin bıçak darbelerinin ardından suya düşünce fok balıklarına dönüştüler. Fırtına kuşları Sedna'nın boğulduğuna karar verip fırtınayı dindirdiler. Bunun üzerine babası Sedna'nın tekneye çıkmasına izin verdi. Sedna intikam yemini etti. Kıyıya vardıklarında köpeklerini çağırıp babası uyuduğunda ellerini ve ayaklarını kemirmelerini emretti. Baba, kendini, kızını ve köpekleri lanetledi. Ardından hep birlikte o günden beri yaşadıkları yeraltı tarafından yutuldular.” (Roheim)

Roheim bu hikayeyi, babanın anneyle (tekne olarak temsil ediliyordu) kızı arasına girmesi olarak yorumluyor. Muhtemelen baba, kızının annesi ve dünyayla narsistik bütünleşme duygusunu yok etmeye çalışıyordu. Baba, çocukluğunda yaşadığı hoşgörölü ortamdan çıkıp gerçek dünyanın sertliğiyle ve yetişkin sorumluluklarıyla karşılaşmasını istiyordu. Yeni bir hayat -deniz hayvanlarıyla temsil ediliyorlardı- kurabilmek için bu ayrılık şarttı. Ancak yaptıkları, kızın, baba figürüne karşı tepki duymasına neden olabildi. Daha ayrıntılı baktığımızda, erkek “otoritesinin” dayatılmasının kaçınılmaz olarak kadınları kızdırdığını ve kadınlarca cezalandırılma tehdidi oluşturduğunu görüyoruz, örneğin babanın sembolik kastrasyonu. Sırası geldiğinde bu tehdit erkeklerin savunma güdülerini harekete geçiriyor ve kadın nüfusu üzerindeki egemenlik ve denetimlerini artırıyor.

Ancak görünen o ki, tabuların ihlali sadece deniz hayvanlarının acı çekmesine neden olmuyordu. Bu tür ihlallerin somut sonuçları, ortaya çıkan duman veya günahkarların bedeninde görülen miyasma olabiliyordu. Ne tür döküntüler çıkacağı, ihlal edilen tabunun niteliğine bağlıydı. Bunları da koruyucu ruhların yardımıyla sadece Şamanlar ve deniz hayvanları görebiliyordu. Onlar da kendilerini mikroptan korumak için hızla uzaklaşıyorlardı.

“Günah işleyen insanlarla ilişki kuranlar da günahkar kabul ediliyorlardı. Bu, özellikle çocuklar için geçerliydi. Anne babaların günahlarının ve ruhlarının onlara da bulaştığı düşünülüyordu.” (Roheim) Şaman, esas günahkarın ruhunu azat etmediği takdirde çocuklar ölüme mahkumdu. Ancak günahkar, yaptığı ihlali özel olarak Şamana açıklarsa hem kendini hem de diğerlerini özgürleştirebilirdi.

Erkekler için en büyük günah hayvanlarla cinsel ilişkiyken, kadınlar için gizli düşük yapmak bile aynı oranda önemli bir günah kabul ediliyordu. Topluluk haberdar edilip gerekli önlemler alınmadığında, bu suç kadının yakın çevresindekileri kötü av, hastalık vs. olarak etkiliyordu.

Bu noktada İnuit toplumunun dini inançlarının gerçek kökenine göz atmamız gerekiyor.

Düşürüldüğü için saçlarına yapışan ceninlerin, Senna'ya acı ve huzursuzluk verdiği düşünülüyordu. Bu çocuklar aç, hırslı ve açgözlü oluyorlardı. Yeryüzündeki gerçek anneleri onları istemeyip terk ettiği için hayvanların annelerine saldırıyorlardı.

İnsanlar çocukken, kötülüklerinin annelerinin de kötüleşmesine neden olduğunu, anne bedenine yönelik açgözlülüklerinin, sinirli saldırganlıklarının hatta annelerinin karnındaki çocuklara gösterdikleri tepkilerin (fantezilerin-

de), annelerin zalim büyücülere, bebeklerin ise intikamcı şeytanlara dönüşmesine neden olduğunu düşünüyorlardı. Bir yetişkin olduklarında, gerilim altındayken paranoid korkularına yenik düşerek, animistik dünya görüşünün sahne perdesine yansıtırlar. Erkekler, içlerindeki kızgın çocuğu kadınların düşürdüğü cenine dönüştürüp, suçlarını kadınların üstüne yıkarlar. Aslında düşman oldukları kardeşleri düşürülmüş bir cenin haline geldiğinde, tepkisinin yönünü değiştirip anneden intikam almasını sağlamaya çalışırlar.

Lewis karmaşık tabu sistemini şöyle açıklar: “Eskimoların kışın uğraştığı işlerin ve hayvanların, yazın uğraştığı hayvan ve işlerle yan yana gelmemesi ve karışmamasından ibarettir. Kısaca deniz ürünleri ve toprak birbirinden ayrı tutulmalı ve gerekli önlemler alınmadıkça bir araya getirilmemelidir. Kış avında elde edilen fok balıkları ve diğer ürünlerle av malzemeleri, yaz avında elde edilen karibular ve onlarla ilgili herhangi bir şeyle yan yana gelemeyecek şekilde izole ediliyordu.”

Ancak Roheim aşılması gereken sınırları çizen bir dizi tabuya ışık tutuyor. “Belli durumlarda kesme, yarma ve ayırma işlemleri yasaktı. Lambaların dibindeki donmuş yağları temizlemek, derideki tüyleri almak, eritmek için kar kesmek, deniz hayvanının veya insan ruhunun bedeni terk etmesi beklenirken demir, ağaç, taş veya fildişiyle çalışmak yasaktı. Tabu ayrılmak üzerineydi. Bu tabu çiğnenildiğinde ayrılma gerçekleşirse, ayrılık yarılmaya dönüşür ve bir başka yüzeye, Tanrıçanın sualtı alemine karışır.”

Bunların daha önce sözünü ettiğimiz Sedna mitiyle bağlarını gözden kaçırmamak gerekiyor. Tüm bu kesme ve yarma işlemleri, kadınlara babalarının kendilerini annelerinden ayırıp uzaklaştırmalarını hatırlatıyor. Erkeklerle ise

Sedna'nın babasına uyguladığı kastrasyonu, yani kadınların intikamını, köpeklerine babasının el ve ayaklarını yedirmesi ise saldırgan oral bebeklik fantezilerinde doğmamış bebekleri hedef alan açgözlülüklerini hatırlatıyor.

Farb'a göre, bu tür tabular işbirliğini geliştiriyordu. Çünkü topluluğun bütün üyeleri birlikte acı çekiyordu. Eskimolar gibi basit bir toplumda korkuları paylaşmak ve yönetim ayrıntıları söz konusu olduğunda vicdanlı davranıyor olmak, insanlar arasındaki bağları güçlendiriyordu... Birleştirici bir toplumsal mekanizma. Ancak Lewis bir başka noktaya dikkat çekiyor: "Yaşamları tabularla sınırlandırılmış olanlar aslında kadınlardı. Genellikle suçlu ilan ediliyor ve tehlikenin kaynağı olarak görülüyorlardı." Aslında tabular toplumsal birliğin ötesinde erkek denetiminin sağlanmasına, hatta suçlarından sıyrılmasına hizmet ediyordu.

İnuit toplumundaki tabu sisteminin işleyişi, Şamanlara önemli bir güç kaynağı sağlıyordu. Şamanlar tabuların ihlal edildiğini teşhis edip neden olduğu fiziksel ve zihinsel hastalıkları, kötü havayı, azalan avları tedavi ve telafi edecek yöntemleri belirleyebilen yegane kişilerdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi büyü "ruhani" güç, Şamanlar tarafından kolayca maddi avantajlara tahvil edilebiliyordu. Gücünün karşılığında yiyecek, kadın ve mülk talep edebiliyor, böylece üretimde çalışmadan yaşayabiliyordu. Tabii geleneksel İnuit toplumlarında bilinen bütün önemli Şamanlar erkekti.

Diğer yandan Şaman, bazen Sedna'nın ruhuyla donanıp (toprakta buldukları bir delikten onun gücünü kendilerinde toplarlar) insanların sorguya çekildiklerini gördüğünü söyleyip, onları tabuları çiğnedikleri için itirafa ve günah çıkarmaya zorlardı. Hedefler genellikle kadındı.

“Acıyla inleyip kıvrır. İnsanlar günahlarını itiraf etmedikleri sürece saçları en vahşi karmaşayı yaşar.” Lewis’e göre, “Herkes büyük bir baskı altında çiğnemiş olabileceği tabuları itirafa zorlanır. Bazı suçlar hemen bildirilir. Diğerleri de Şamanın halka, ahlaksızlıklarını açıklamaları konusunda yaptığı ısrarlı baskıların sonucunda gönülsüzce itiraf edilir...”

“Toplantıdaki herkes, tabuları çiğnediklerinde genellikle daha ağır bedeller ödeyen kadınlar bile, umutsuzca vicdanlarının sesini susturup komşularını ihbar ederler. Kendilerince günahların örtüsünü kaldırmak için yapılan sorgulamaların mevcut tehlikeleri gidereceğine inanırlar. Başkaları tarafından ihbar edilen kadınlar suçlu gibi teşhir edilir. Yüzlerinde mahcubiyet ifadesiyle ağlarken, Şamanların kendilerini yüz karası ilan eden haykırıışları altında pişmanlıklarını ifade etmeye zorlanırlar. Bu yoğun baskı altında kadınların bir takım günahlarını açıklamaları istenir. Örneğin, bir sürü insanın bir arada yaşadığı bir evde, düşük yaptığını ama sonuçlarından korktuğu için kimseye söylemediğini açıklaması beklenir. Gerçeği gizlemiş olması kınansa da mazur görülür, ancak gelenekler kadını kulübedeki bütün zayıflıkları en ince ayrıntılarına kadar ifşa etmek zorunda bırakır. Düşük yapan kadınların bunu gizlemesinin en önemli nedeni, arınma ritüelinin böylesi rahatsızlık verici yanlarıdır kuşkusuz.”

Lewis’in de dikkat çektiği gibi, “Açık Şaman törenlerinde hastalığın tedavi edilmesi esnasında durmadan konuşmak (itirafta bulunmak) zorunda kalan yine hastanın kendisidir.” Hasta veya bir yakınının tabuları çiğneyerek hastalığa neden olduğu suçlaması oldukça yaygındır.

Diğer taraftan Şamanın ruhu bedenini terk ederek denizin dibindeki eve doğru yolculuğa çıkar. Erkeklerin avla-

ması için deniz hayvanlarını serbest bıraksın diye Sedna'yla savaşır. şamanın yolculuğuna ilişkin olarak izleyicilerine anlattığı hikaye, erkeklerin özelde annelerine genelde tüm kadınlara karşı duydukları karmaşık ve derin hisleri ispatlar niteliktedir.

Sedna'yı kocaman, kendi kolunun iki katı uzunluğunda domuz kuyruklu, kastrasyon yapan fallik bir kadın olarak görür. Sedna'yla kurduğu ilişki bir tür tecavüze dönüşür. Zorla evine ve içine girer. Bir bıçak veya zıpkın yardımıyla bedenini oyarken üstünlüğünü göstermektedir. Sedna mitindeki gibi parmaklarını keserken deniz ve kara hayvanlarının avlanabilmesini sağlamaya çalışmaktadır.

Aynı zamanda Sedna'ya zevk verdiğini, saçlarını tarıyıp, düşürölen ceninleri uzaklaştırarak acısını dindirdiğini düşünür. Parmaklarını kesip kanını dökerek ona iyilik yaptığına ve bunun Sedna'yı rahatlatığına inanır. Sonuçta Sedna, şaman ruhunun zor kullanarak yenemeyeceği kadar güçlüdür.

Sedna'ya atfedilmeyen sorunların, düşman şamanların büyülerinden veya kötü ruhların çıkardığı karışıklıklardan kaynaklandığı düşünölürdü. Bu durumda bulunan tek çözüm, bir şaman kiralayıp ruhlarının korunmasını istemek veya ruhani dünyada düşman şamanlarla ve ruhlarla mücadele etmesini beklemektir. şaman, ona yardımcı olan ruhlarla birlikte yalvararak, dil dökerek, tehdit ederek hatta kimi dramatik zamanlarda savaşarak, tehditkar güçleri tek başına yenip kontrol altına alacak yeterlilikte olduğunu gösterirdi.

Geleceęin müstakbel şamanları, İnuit toplumundaki ruhsal ve toplumsal baskıların ortaya çıkardığı çelişkilerle azami düzeyde baş edebilecek kişiler arasından sečilirdi. Henüz ergenlik dönemindeyken geleceklerine ilişkin iřa-

retler vermeye başlarlardı; şeytanların eziyeti, kafa karışıklığı, hayaller, halüsinasyonlar, cinnet vs. Ancak bir noktadan itibaren, Şamanlığa kabul törenlerinden sonra, tüm sorunların üstesinden gelip olan biteni de artılar hanesine kaydediyorlardı. Her şey Kuzey Amerika'daki ruh aramalarına benzer geliyordu. Ancak İnuitlerin farkı, tüm ergenlik çağındaki çocukların değil, Şaman olması düşünülen kişinin inzivaya çekilerek koruyucu ruhun ortaya çıkışını beklemesiydi.

Muhtemelen, koruyucu ruhu, yani iyi anne, onu daha önce tehdit eden anneliğin zalim yanlarından koruyacaktır. Bir şekilde iyi ve kötü nesnelerini ayırmayı başarmış, daha doğrusu zalim ve zulme uğrayan yanlarını ayırmıştır. Kötünün iyiyi yıkmasına engel olur, ıstırap veren paranoid korkularından kaçır.

Diğer erkekler ise bir yandan Şamanın gücüne içerliyor, diğer yandan muhtemelen, erkeklerin annelerine karşı zaferlerini ve tabular düzeninin kadınlara koyduğu sınırları sürekli olarak hatırlattığı için ona saygı duyuyorlardı. Sedna'ya karşı kazanılmış renkli zafer hikayeleri, aya yapılan büyümlü yolculuklar ve hastalık ya da kötü hava gibi sorunların çözümünde duyulan güven, erkeklerin kendilerini Şamanla özdeşleştirmelerine neden oluyordu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANRIÇALARA DÖNÜŞ

MİTOLOJİ

Feminist yazar Elizabeth Gould Davis, 1971 yılında, neolitik çağda kadınların üstün olduğunu ve dini inançların merkezinde Tanrıçaların yer aldığını öne sürdüğünde, “Tanrıların eskiden kadın olup olamayacaklarına” ilişkin tuhaf ve karmaşık tartışmalar ortaya çıkmıştı. O gün bugündür koşullar dramatik bir biçimde değişti. Tanrıçalar ve Tanrıçalara ibadet biçimleri hakkında sayısız belge ortaya döküldü. Günümüzde ise Tanrıçalar sadece teoride değil pratikte de anımsanmaya başladı. Feministlerle kimi Yeşiller kadınların kurtuluşunu ve yeryüzünün ekolojik olarak kendini yenilemesini sağlamak için Tanrıça Toprak Ana’ya “tapınmak” gerektiğini öne sürüyorlar.

Pek çok feminist yayın Tanrıça inanışlarından söz ederken, *Sage Woman* (Bilge Kadın) ya da (Kocakarı Tarihi) gibi tümüyle bu görüşler çerçevesinde şekillenmiş yayınlar da mevcut. İngiltere, Kanada, Almanya, Avustralya, ABD

ve pek çok ÷lkede feminist gruplar mitinglerde Tanrıçaları çağrıştırmak amacıyla düzenledikleri büyücü ayinlerine benzer toplumsal etkinlikleri, kendilerini ifade etmek amacıyla kullanıyorlar.

Aslında Tanrının kadın olabileceğine ilişkin iddiaların ortaya çıkışı, yakın tarihte J.J. Bachofen'in klasik Yunan mitolojisi üzerine yürüttüğü çalışmalara dayanmaktadır. Bugün Tanrıça egemenliğine karşı bir ataerkil başkaldırı gerçekleştiğine dair yeteri kadar veri mevcut. Erkekler zor da olsa zafer kazanmış olmalarına rağmen cinsiyetler arası gerilim ve çelişki tarih boyunca varlığını sürdürmeye devam etti.

Downing'in dikkat çektiği gibi klasik mitolojik anlatıların tümünde "dişil güce karşı duyulan derin kaygı" dışı vurulmaktadır:

"Toplumsal düzenin doğal düzene üstünlüğünü geçerli kılmaya çalışırken aslında, anaerkil egemenlik ilişkilerini mevcut yönetim sistemlerinden dışlamak için mantıki gerekçeler yaratmaya çalışıyorlardı... Tanrıçalar sadece Tanrının (Zeus) emrinde tanımlanmakla kalmıyor her birinin mevcudiyeti bir erkekle ilintili olarak açıklanıyordu; Hera eş, Athena Tanrının kızı, Afrodite sevgili, Artemis ise erkeklerden kaçandı. Hepsi erkek psikolojisiyle yaratılmış bu kadın karakterlere bir yandan duygusallık atfedilirken diğer yandan iftiralarla karalanıyorlardı."

Ancak yaşanan gerilimler ve uyuşmazlıklar daha eski devirlerde, Tanrıçaların egemenliğinde, her şeyin farklı yaşadığına işaret ediyor. Örneğin antikçağ Tanrıçası Gaia, yeryüzündeki her şeyin yaratıcısı Toprak Ana olarak kabul ediliyordu. Bilinen tarihte bile Gaia, yeryüzüyle eşitlene-

rek yaşamın ve öldükten sonraki dünyanın kaynağı, kendi içinde “insanlar tarafından zapt edilmemiş bir dünya” olarak tanımlanıyordu.

Gaia, Yunanistan’ın “kutsal bölgesinde”, dünyanın merkezi ya da “Omphalos” olarak bilinen, kahinlerin kutsal yeri Delpoi’de yaşamaktaydı. Bu bölge yeryüzünün ilk meydana çıkan parçası olarak kabul edilir ve buradan ilahi güçlerle iletişim kurmanın mümkün olduğuna inanılırdı. Kahinler muhtemelen ilk olarak kehanette bulunmak üzere yatılan uykularda görülen rüyalarda ortaya çıkmıştı. Tarih, Delpoi kehanetlerinin misojinist¹ Tanrı Apollon tarafından gasp edildiği klasik dönemlerinde bile Gaia, rüyaların ve kehanetlerin sebebi, bilinçdışından ulaşılabilen gizli bilgilerin kaynağı olarak kabul görmekteydi.

Gaia, ilk olarak yeryüzünün doğal parçalarını -denizleri, dağları ve gökyüzünü- kendi bedeninden partenogenez² yaratır. Ardından gökyüzü Tanrısıyla çiftleşerek ikinci nesil ilahi güçleri, Titan’ları yaratır. Daha sonra yeniden, oğlu Kronos’un engellemeye çalışmasına rağmen, yeni Tanrılar doğumuna izin verir.

Downing’e göre, Homeros öncesi Tanrılar ya da bizzat Gaia’nın çocukları anaerkil inançları ve değerleri işaret eden özellikler taşımaktaydılar; Themis, Erinys’ler, Demeter ve Persephone gibi. “Her biri yerkürenin bir başka yüzünü yansıtıyordu. Themis, Adalet ve Kader Tanrısı... Adaleti sağlamak, doğal düzenin ahengini korumakla yükümlüydü...”

Erinys’ler ya da Furia’lar doğa olayları arasındaki uyumu sağlamak için ısrarla uğraşan güçleri temsil ediyorlardı. “Anne öldürmek ya da yemin bozmak gibi ağır suçları

1 Kadın düşmanı.

2 Döllenmesiz üreme.

cezalandırmak amacıyla ortaya çıkıyorlardı. Ancak Erinys'ler, hatta Eumenides gibi teselli görevi üstlenenler evlilik, çocuk ve acısız ölümlerle de ilgileniyorlardı”

Demeter buğdayın anası, tarım Tanrıçasıdır. Aynı zamanda kadınların kızlarına gösterdikleri sevginin örneği ve matem acısının simgesidir. Persephone yeraltı Tanrıçasıdır ve ilkbaharda hayatın yenilenmesinin sorumlusudur.

Büyük ihtimalle diğer önemli Tanrıçalar esas olarak Helenik öncesi bölgesel Tanrıçalardı. Hera Argos'un, Athena Attika'nın, Artemis ve Afrodite de Yakındoğu'nun. Downing'in de belirttiği gibi, “Gaia'dan sonraki Tanrıçaları bir hiç, sadece Gaia'nın görüngüleri olarak tanımlamaktansa, Gaia'yı diğer Tanrıçaların kök saldıği toprak olarak kabul etmek gerekiyor. Ayrıca bütün insanların kökeni Gaia'ya uzanmaktadır. İlk kadın insan olan Pandora, Gaia'nın insan bedenine bürünmüş halidir.”

Tarihin bilinen dönemlerinde Gaia bir miktar geri plana itilmiştir. Downing'e göre, “Homeros, belirsizlikten kurtulmuş, yeryüzü canlı ve bilinçli bir varlık olarak tanımlanmaya başlamış olsa da, Gaia'dan Olymposlu çocuğu kadar somut ve etkin bir kişilik olarak bahsedilmiyordu.” Ancak tüm bu değişimlerin hiç de kolay gerçekleşmediği anlaşıyordu.

Zeus'un kendinden önceki ilahi güçlere karşı verdiği savaşı (Zeus'u babasına karşı ilk cesaretlendiren Gaia dahil) anlatan *Hesiodos'un Theogonia*'sında, Olympos'taki düzenin bir devrim sonucunda kurulabildiği açıkça ifade edilmektedir. Zeus hükümdarlığını -ki buna Olympos'un Ouran Titan'ları üzerindeki egemenliği de dahil- Gaia tarafından eski düzeni koruması için yaratılan korkunç ejder Typhoeus'u bozguna uğratarak ilan eder.

Bu metinde yine ataerkilliğin çıkarları uğruna tarihin

çarpıtıldığını görürüz. Hesiodos'ta Zeus öncesi dönemin Tanrıçası olarak bahsedilen Afrodit, Odysseia destanında Zeus'la Diane'nin kızı olarak yer almaktadır. Aslında Zeus'un ablası olan Hera'dan Homeros'ta hem düşkün ve bağımlı bir eş hem de Zeus'un küçük kardeşi olarak bahsedilmiştir. Statüsü daha az düşürülmekle birlikte Athena da tümüyle erkek gücüne bağımlı, annesiz (partenogenez) bir yaratı olarak tanımlanmıştır.

Aynı şekilde Apollon, Delphoi kahinini ele geçirmek için Gaia'nın tapınağı korumak üzere yarattığı dişi dev Python'la dövüşmek zorunda kalır. Hatta Apollon'un Python'u bir okla öldürmesinden ve su perisi Telphusa'yı cezalandırmasından sonra bile Gaia, Delphoi'nin muhtemel ziyaretçilerine yanlış kehanetler içeren rüyalar göndererek Apollon'la mücadeleye devam eder.

Apollon ataerkilliğin ta kendisidir ve var gücüyle dişil olan her şeyle ilişkisini, özellikle de anneye bağımlılığını ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Aiskhylos'un *Oresteria*'sında anlatılan Apollonla Erinys'ler arasındaki mücadelede, anaerkil dönemin eski ilaheleriyle yeni ataerkil düzen arasındaki savaşımın mitolojideki en doğrudan tasvirini görürüz.

Artemis'in öfkesini yatıştırmak ve Yunan donanmasının Troya üzerine gönderilmesini sağlamak için, Agamemnon'un Klytaimestra ile evliliğinden olan kızı İphigeneia'yı öldürmesiyle önemli gelişmeler yaşanır. Ardından Klytaimestra, sevgilisi Aigisthos'la birlikte yaptığı planla Agamemnon'u Troya dönüşünde öldürür. Birkaç yıl sonra Apollon, İphigeneia'ın kardeşi Orestes'e Delphoi kahini aracılığıyla babasının intikamını alma emrini verir. Apollon Orestes'i annesini öldürmediği takdirde ölümünden sonra ruhunu huzura kavuşturmamakla tehdit eder. Orestes

diğer kız kardeşi Electra'nın yardımıyla annesini ve sevgilisini öldürür.

Annesinin intikam perileri Erinys'ler tarafından kovalanan Orestes, Delphoi'ye kaçarak Apollon tarafından günahlarından arındırılır. Ancak kurbanlarını yiyerek ya da iğdiş ederek cezalandıran dişi dev yılanlar olan Erinys'ler, Apollon'un affını tanımadıkları için Orestes kaçmaya devam etmek zorunda kalır. Sonunda anne katiliği suçuyla Athena'nın Oreopagos mahkemesinde yargılanmayı tercih eder.

Mahkemede tartışılan, Klytaimestra'nın Agamemnon'u öldürmesinin mi yoksa kendi öz oğlu tarafından öldürülmesinin mi daha büyük bir suç olduğudur. Bu karşılaştırma genellikle anaerkil sistemin yaşam tarzı ve değerleriyle yeni ataerkil sistem arasındaki çelişkinin ortaya çıkması olarak kabul edilir. Bu noktada Apollon'un üstlendiği rol önemlidir. Apollon, Erinys'lere karşı verdiği ifadede gerçek ailenin erkek olduğunu, anne ve çocuk arasındaki ilişkinin “gerçek” olamayacağını öne sürer.³

Argümanlarının gülünçlüğüne, Agamemnon'un zavallılığına, kibrine, bencilliğine, aptallığına hatta kendi öz kızını öldürmüş olmasına rağmen kazanan tarafın Apollon olması, değer yargılarının ve güç ilişkilerinin kadınlardan erkeklere doğru dönüştüğünün çarpıcı bir göstergesidir.

Bachofen ve diğer on dokuzuncu yüzyıl kuramcıları, bu hikayelerde dini ideolojilerdeki değişimlerin ötesinde, tarih öncesi dönemlerin bir anında gerçekleşen bütünlüklü toplumsal dönüşümlere dikkat çekmektedirler. Statik, ma-

3 Klytaimestra Orestes'in annesi olduğu için Orestes'in babasının intikamını almak için bile annesini öldürmesinin, Klytaimestra'nın Agamemnon'u öldürmesinden çok daha büyük bir suç olduğunu belirten Erinys'lere bu cevabı verir. Mahkeme analık hukukuyla babalık hukuku düzeninin karşı karşıya gelmesini temsil eder.

teryalist, doğa-merkezli, anasoylu ve anaerkil kültürden yeni, dinamik, yenilikçi, insan, sosyal ve ruhani merkezli ataerkil düzene geçişe işaret ederler.

Bachofen erken dönem “gynecocratic”⁴ toplumsal örgütlenmelere ait mitolojik eserlerdeki “gelenek, üretim, kan ve yaratılış arasındaki bağlantılar” gibi temel özelliklerin yerini, arkaik ve bilinen tarihte “erkek Apollon” kültürünün “bilinçli ve maksatlı eylemlerine” bıraktığını söyler.

Özellikle en önemli eseri olan *Analalar*’da Bachofen, tarihsel gelişimi üç temel evreye ayırır. Bachofen, insan toplumlarının birinci evresi olarak kabul edilen avcı-toplayıcı toplumların karakteristik özelliğinin “hetairizm”⁵ ya da evlilik ilişkilerinde düzensiz cinsel etkinlik olduğunu söyler. Babanın belli olmadığı şartlarda politik gücün erkeklerin kontrolünde olmasına rağmen soy çizgisi kadınlara göre belirleniyordu. Birinci evreyi “Demeterci anaerkillik” takip eder. Monogam evliliklerin yaşandığı bu toplumsal sistemde ilk tarımsal uygulamalar da kadınlar tarafından geliştirilir. Kadınların hükümranlılığında annelik onurlandırılırken dişi ilahlara tapılıyordu. Babalığın bilinir olmasıyla birlikte analık hukuku ve ana Tanrıçalar bir kenara atılırken, ataerkilliğin çağdaş biçimleriyle birlikte erkek egemen mülkiyet ilişkileri de boy vermeye başladı.

Bachofen, ana hukukunun ya da kadın soy çizgisine bağlı miras sisteminin, anne ile çocuk arasındaki fiziksel ilişkiye bakıldığında net olarak gözlemlenebileceğini söyler. Anneliğin “maddi” öneminin “doğal olarak” ölümlü kadınlara da ayrıcalık kazandırdığını ve toplumsal gücü ellerinde tutmalarını mümkün kıldığını düşünmektedir.

4 Kadın egemen.

5 Bütün kısıtlamalardan azade cinsel ilişkiler.

Bachofen ayrıca, babalığın bilinir hale gelmesinin soyut düşünme yetisini geliştirerek ataerkilliğin önünü açtığını ve Yunan uygarlığının, politika, ekonomi, sanat, felsefe ve bilimde başarıya ulaşabilen yegane modern Batı uygarlığı haline gelmesini sağladığını iddia eder. Babanın hamilelikteki “önemli rolünün” erkeklere kazandırdığı manevi değerin, kadınların yarattığı maddi değerle karşı karşıya geldiğini söylemektedir.

Bachofen, bir yandan “kadınların karşılıksız vericiliklerinin tahıl tohumunda simgeleşen Demeter gizemine ilişkin büyük umutları beslerken”, diğer yandan “Helenik erkeklerin kendileri için ulaşılmaz görünen her şeyi istediklerini öne sürer. Mücadele esnasında babalık özelliklerinin farkına vardıklarından, daha önce parçası olduklarını düşündükleri maddi dünyanın üzerine çıkarak Tanrı katına ulaşmaya çalışırlar. Çocukları doğuran kadınların ölüm-süzlüğü için uğraşmayı bırakıp erkek yaratıcının varlığını sürdürebilmesi için sadece kadınlara ihsan edildiğini düşündükleri Tanrısallığı ararlar” diyebilmektedir.

Sonraki yıllarda pek çok uzman, zorba, ataerkil, Hint-Avrupa dilleri konuşan tarım toplumlarını, dilbilimsel, mitolojik ve arkeolojik kanıtlara dayanarak, din ve kültürde niteliksel sıçramalar gerçekleştiren Yunan yarımadasında yerleşmiş, antik, anaerkil bahçe tarımı yapan toplumların devamı olarak nitelendirdiler.

İrkçi, totaliter ve kadın düşmanı görüşlerin prim yaptığı dönemlerde ırkçı ve faşist ideolojiler, “Aryan” egemen ırkın üstünlüğüyle övünürken kendilerini “uygarlığın yaratıcıları” ve sonsuz evrim mücadelesinden başarıyla çıkan “doğal muzafferler” olarak tanımlıyorlardı.

İLKEK KOMÜNİZM

On dokuzuncu yüzyılda Karl Marks ve Friedrich Engels yukarıda değindiğimiz görüşleri temel alarak anaerkil başlangıç fikrini geliştirdiler. Ancak Marks ve Engels'e göre bu fikirlerin farklı türden bir önemi vardı. Anaerkil toplumun eşitlikçi ve komünist bir örgütlenmeye sahip olduğunu düşünmekteydiler. Kısacası anaerkil toplum varsayımı, bu iki devrimci komünistin, komünist toplumun mümkün ve ulaşılabılır bir düzen olduğuna ilişkin inançlarını doğruluyordu.

Aslında, komünist toplumun gerçekleşebilirliğine ilişkin olarak farazi mitolojik kanıtlardan çok daha fazlasına sahiptiler. Tarihin yakın dönemlerine kadar varlığını sürdüren “ilkel komünist” toplumsal örgütlenmelerin sağladığı sağlam etnolojik veriler, Marks ve Engels'in tezlerini destekliyordu.

Özellikle Kuzey Amerikalı İrokua Kızılderililerinin yarı göçebe avcı-toplayıcı toplumsal örgütlenmelerinin, Bachofen'in “Demeterci anaerkillik” olarak tanımladığı ikinci evreye tekabül ediyor olması çalışmalarına önemli katkılar sunmuştur. İrokualar, ortak bir dili ve kültürü paylaşan, bazıları yedi yüz kişiye yakın nüfusu barındıran köylerde yaşayan, bugün New York olarak adlandırılan bölgedeki ormanlık araziye yerleşmiş kabilelerin oluşturduğu toplumun adıdır. Nehir ya da göl kenarındaki düzlüklere kurulan köylerin güvenliği ağaç çitlerle sağlanıyordu. Köylerin sırtını verdiği ormanlık bölgelerde toprağı işlemek için “bahçe” yerleri hazırlanıyordu. Çitlerin içinde kalan alanda ise, ahşap karkas üzerine karaağaç kabuğuyla kaplanmış, dikdörtgen şeklinde, içinde pek çok ailenin barınabilmesine olanak sağlayacak kadar çok bölmeli, kocaman evler yapılmıştı. İrokualarda toprak, kullanılan aletler ve tohumlar

dahil tüm üretim araçlarının mülkiyeti bir tür akrabalık kurumuna aitti. Ortak mülkiyet haklarının satılarak ya da devredilerek özel mülkiyet haline getirilmesi mümkün değildi. Söz konusu topluluk, üretimi ortak çalışma koşullarında gerçekleştiriyordu. Elde edilen ürünlerin kolektif emeğin sonucunda ortaya çıktığı dikkate alınarak kaynakların paylaşımı ihtiyaca göre yeniden düzenleniyordu.

Ancak ilkel komünizmin daima güçlü bir anaerkil boyutu mevcuttu. Mülkiyet ve malların kontrolü ile miras paylaşımı kadın soy zincirine göre gerçekleştiriliyordu. Kadınlar büyük evlerin, bahçelerin, tohum stoklarının ve tarım aletlerinin sahibiydiler; üstelik bahçe arazisi için ağaçların yakılıp toprağın temizlenmesi işini erkeklerin yapıyor olmasına rağmen. Köylerde ve büyük barınaklarda barışın ve düzenin sağlanmasından ya da tartışmaların adil çözüme ulaştırılmasından hep yaşlı/kıdemli kadınlar sorumluydu. Kocalar, savaşta ölürek ya da taraflardan birinin boşanmak istemesiyle değişirdi. Birliktelikten doğan çocuklar ise kadın soy zincirinin parçası kabul edildikleri için büyük anasoylu ailelerde yetiştirilirdi.

“Politik alanda kadınlar saşemleri⁶ tayin edebiliyor, ölen saşemlerin halefini seçebiliyor, yönetim görevini ifa edemeyecek kadar genç olanların temsil haklarını üstleniyorlardı. Savaş dönemlerinde tutsakların yaşamasına ya da ölmesine karar veriyor, “iman koruyucuları” olarak adlandırılan dini görevlilerin seçimine yardım ediyorlardı -ki bu görevlilerin yarısı kadın olurdu. (Farb)

Avrupalılar İrokua inancında görülen Toprak Ana, Mısır Tanrıçası gibi kavramların klasik Yunan mitolojisindeki Gaia ve Demeter ile benzerlikleri karşısında şaşkına

6 Erkek askeri komutanlar. Köy yönetimine müdahale hakları yoktu .

dönmüşlerdi. İrokua mitolojisinde mısırın ve onu yetiştirip hasadını almak için gerekli bilgilerin dünyaya yeryüzü tanrısı Eski-Beden tarafından indirildiğine inanılmaktadır. Bazı hikayelerde mısırın toprak ananın bağrından fışkıran bitki olduğu anlatılır. Mısır ruhunun genellikle toprak ananın kızı, genç bir kadın bedenindeki Mısır Tanrıçası olarak temsil edildiği düşünülüyordu.

Bu yaklaşımın üç kız kardeşler efsanesine kadar vardığı bilinmektedir. Her biri çiçeklerle çevrilen bir bitkinin içinde kendilerini koruyan mısır, fasulye ve kabak perileri... Üçünün dayanışma içinde bir arada olmayı istediklerine, her birinin tohumu aynı tepenin toprağında yetiştirildiğinde o köyde anasoylu, kadın merkezli dayanışmanın gelişeceğine inanılıyordu. Kız kardeş periler büyüme mevsiminde bitkilerin arasına karışıp yaşamaya devam edecekti.

Yeni tohumların Mısır Tanrıçası'nın çocukları olarak kabul edildiğini, Tanrıçanın her baharda kendisi için ağlayan çocuklarının yanına yeryüzüne döndüğüne inanıldığını görüyoruz. Bitkinin zaman döngüsü -büyüme, ölüm ve yeni doğum- Mısır Tanrıçası'nın kaderi olarak yansıtılmaktadır. Tanrıça aynı anda mısırın kendisi, koruyucu meleği ve mısırın ekildiği toprağı işleyen insan-kadının hamisidir.

Tapınma törenlerinde Tanrıça, erkek yardımına ihtiyaç duymadan, yaratıcı gayretleriyle, ekimin yapılmasından bir gün önce yeryüzüne mısır tohumları serpen bir bakire tarafından temsil edilir. Hasat festivalinde ve kış ortası şenliğinde üç kız kardeş insanların tebriklerini kabul eder. Sonraki aşamalarda toprak anaya meyvelerinin bolluğuyla gösterdiği cömertlikten dolayı ve “insan yaşamının gerçek destekçisi” kız kardeşlerin varlığı için teşekkür edilir.

Bu inanışları Yunan mitolojisindeki Demeter-Kore hikayesiyle karşılaştırmak gerekiyor. Önceki bölümlerde değindiğimiz üzere Gaia yeryüzünün kendisiydi ve insanlar tarafından zapt edilmemiş, sadece onların emrine verilmişti. Gaia yeryüzündeki vahşi bitkilerin (hatta hayvanların) verimliliğinden sorumluydu. Bitki yetiştirmekten çok kadınların toplayıcılığa dayalı ekonomik faaliyetiyle ilgiliydi. Kadınların dünyasında kalbin ve yuvanın koruyucusu olması, barışı ve uyumu sağlaması, münakaşaları sonuçlandırması için kızı Rhea aracılığıyla önce Hestia'ya can verdi. İnsanlara ilk avcı toplayıcı toplulukların hemen ardından anasoylu ilk yerleşim birimlerini yapmaları için gerekli bilgileri veren Hestia'dır. İkinci kızı Demeter, mısır ve cinsel ilişkilerin narin Tanrıçası oldu. Demeter insanlara -aslında kadınlara- mısır yetiştirmeyi, böylece yerleşik düzende ihtiyaç duydukları ekonomik faaliyetleri öğretiyordu.

Demeter'in kızı Kore, yeşil mısırla özdeşleşmiş ve daha sonra Persephone adını almıştı. Büyümüş mısır başaklarıyla anılan Persephone, ölüm kraliçesi yapılmak üzere yeraltı dünyasına kaçırılır. Demeter kızını bulmak için yollara düşünce yeryüzü üzerinde ot bitmeyen kıraç topraklara dönüşür. Ancak sonunda kızı Kore'ye yeniden kavuştuğunda varılan uzlaşma gereği Kore yılın dokuz ayını yeryüzünde, kalan üç ayı ise yeraltında geçirecektir. Bir mısırın ekimi, büyümesi ve hasadına yetecek süreyi ifade ediyordu dokuz ay.

Downing'e göre Demeter ve Persephone arasındaki sevgi bağı Gaia'nın iki farklı yüzünü yansıtıyordu; verimli, canlı, yeşil, bilinçli ve yeryüzüne ait; yıkıcı, bilinçsiz, öbür dünyaya ait. Demeter, kızı için duyduğu sevgi, acı ve tuttuğu yasla Gaia'nın insan yanını temsil etmektedir. Persephone ise hem ölüm ve yeraltı hem de bahar ve yeniden doğuşun Tanrıçasıdır.

İrokualarla Yunan toplumunun düşünce sistemleri arasındaki paralellikleri bu hikayelerde gözlemlemek mümkün. Tam anlamıyla anaerkil bir düzene sahip olan İrokuaların, tarih öncesi Yunan toplumunun mitolojik-dini kavramlarıyla ortaklık taşıyan yönleri, Bachofen'in anaerkil Yunan toplumunun varlığına ilişkin tezlerini onaylıyor. Marks ve Engels de anaerkil toplum düzeninin evrensel olarak (ya da dünyanın büyük bir bölümünde) insanın toplumsal gelişim sürecinin parçası olduğunu düşünmekteydiler.

Anaerkil dönemin, eski dünyada çoktan tarihe karışmış olmasına rağmen, yeni dünyada halen varlığını sürdürüyor olmasının nedenlerini anlamak için toplumların maddi temellerini incelemek gerekiyor.

Öncelikle Marks ve Engels'in Bachofen'den farklı olarak, Tanrıça ideolojisini, maddi üretimin anaerkil tarzda örgütlenişinin nedeni değil, sonucu olarak değerlendirdiklerinin altını çizmek gerekiyor. Ortaya çıkış nedenlerini çözümlemek için, yarı göçebe avcı-toplayıcı toplulukların bir sonraki aşamasında ortaya çıkan anaerkil toplumun hangi tarihsel koşullarda var olduğunu kavrayabilmek önemli.

Marks ve Engels, İrokua toplumunda kadınların gücünün ardında, yerleşik köy yaşantısına geçildiği dönemde kadınların bahçeciliğin gerektirdiği teknik bilgi birikimine sahip olmalarının, yattığını öne sürmüşlerdi. Nüfusun hızla artmasıyla erkek işi sayılan avcılığın getirisi azalırken, daha önceki dönemlerde sebze toplama işleri yapan kadınlar bahçe işlerinde ürün miktarını artırabiliyorlardı. Erkekler ise kadınlardan sonra bir süre daha yarı göçebe avcı-toplayıcı toplumlara ait yaşam tarzını sürdürmüşlerdi.

Farb'ın da belirttiği gibi erkekler neredeyse zamanlarının tümünü köyden uzakta savaşarak, avlanarak, tuzak ku-

rarak ya da ticaret (değiş tokuş) yaparak geçiriyorlardı. Öyle ya da böyle erkekler kadınların ekonomik olarak kendilerine yeter hale gelmelerinin önünü açtılar. Erkekler yaşamlarını sürdürmek için gerekli maddi koşulları sağlayamadıklarından kadınlara muhtaç olmuşlardı. Avcılık ve savaş gibi maço edimlerini yerine getirebilmek için kadınların desteğine ihtiyaç duyuyorlardı.

“İrokua kadınları işledikleri toprağın, kullandıkları araç gereçlerin ve tohumların kontrolünü ellerinde tutarlarken, erkeklerin avlanarak elde ettikleri de dahil olmak üzere tüm yiyeceğin nasıl bölüşüleceğine karar veriyordu. Kadınlar gerekli görmedikleri koşullarda savaşı engelleyebiliyor, sefere çıkarken gereken kuru mısırı vermeme kararı alabiliyorlardı. Bir başka deyişle kadınların toplum içindeki ayrıcalıklı konumunu tarihin tuhaf bir cilvesi olarak değil, kabilelerdeki ekonomik işleyişi kontrol ediyor olmalarıyla açıklamak gerekiyor.”

Sahip oldukları ekonomik güç ve özerklik, kadınlara kendilerine özgü dini ideolojiler geliştirme olanağı veriyordu. Yeni inanışları, önceki avcı-toplayıcı döneme ait düşünceleri (hayvanların efendisi ya da hayvan ruhları gibi) yeniden üretmek yerine, kadınların toplum içindeki koşullarını yansıtan, yeni rollerini, ilgi alanlarını ve önceliklerini ifade eden görüşler üzerinde şekilleniyordu.

Marks ve Engels’in anaerkil toplumsal düzenin çökerek yerini ataerkil düzene bırakmak zorunda kalmasının temel sebebinin ekonomik koşullardaki değişim olduğuna ilişkin tespitleri de kadınların dini ideolojilerinin oluşum sebebini açıklayan bu yaklaşımdan kaynaklanıyor. Erkekler vahşi savaş oyunlarını ve benzer ilgi alanlarını tüketip göçebe avcılığı terk ettiklerinde, kendilerine özgü yeni üretim teknikleri geliştirmeye başladılar.

Engels, eski dünyada erkeklerin avcılıktan ve savaşçı-

lıktan gelen becerilerinin mantıki sonucu olarak, öncelikle evcil hayvan sürülerinin kontrolü, tarlaların sabanla sürülmesi, hayvanların etinden, sütünden ve yününden yararlanılması, daha sonraki dönemlerde ise savaşlarda tutsak edilen kölelerin verimliliği artan tarım arazilerinde çalıştırılması gibi işleri üstlendiklerini söyler. Erkekler yeni kavuştukları zenginlik ve güç sayesinde analık hukukunu devirip ataerkil miras hukukunu egemen kılmaya başladılar.

Engels'e göre, "Servetlerin artışı, bir yandan aile içinde erkeğe kadından daha önemli bir yer kazandırıyor, diğer yandan da bu durumu geleneksel miras düzenini çocuklar (erkek) yararına değiştirmek için kullanma eğilimini ortaya çıkarıyordu" Yeni "ataerkil" aile, bu tarih öncesi "sada-katin ve çocukların babalığının bilinmesi fikrine dayanı-yordu... Analık hukukunun yıkılışı kadın cinsinin büyük tarihsel yenilgisi oldu." Anneye bağlı miras haklarının ortadan kalkmasıyla "evde bile yönetimi elde tutan erkek oldu; kadın aşağılandı, köleleşti ve erkeğin keyif ve çocuk doğurma aleti haline geldi."

Bu tarihsel gelişimin yeni dünyada sınırlı kalmasının nedeni, evcilleştirilecek hayvan ve bitki türlerinin yetersizliği nedeniyle erkeklerin teknolojik icatlar yapma olanaklarının da sınırlı kalmasıydı.

Bu noktada Engels'in de belirttiği gibi;

"İki büyük kıtadan her birinin özel doğal niteliklerinin hesaba katılması gereken bir aşamaya erişmiş bulunuyoruz... Eski Dünya denilen doğu kıtası, evcilleştirilmeye yatkın hemen bütün hayvanlara ve -biri hariç- ekilebilecek her türlü tahıla sahipti; Batı kıtası, Amerika ise, evcilleştirilmeye yatkın memeli olarak, o da yalnızca güneyin bir kısmında, sadece lamaya ve ekilebilir tahıllardan da sade-

7 Ailenin Özel Mülkiyetin Devletin Kökeni, Sol Yay. Çev: Kenan Somer, s. 56-57.

ce mısıra sahipti. Bu farklı doğal koşullar nedeniyle, her iki yarımküre halkı, kendilerine özgü bir gelişim çizgisi izlemişler ve her birinin özgül aşamalar içindeki belirtileri birbirinden ayrı olmuştur”⁸

Avrupalılar İrokuaları geleneksel olarak avlandıkları bölgelerden sürüp erkekleri köylere tıktıktan sonra sabanla tarım yapmayı öğretince Kızılderili erkekler de vakit kaybetmeden kadın nüfusu üzerinde Avrupalılarınkine benzer bir egemenlik kurmaya başladılar.

Marks ve Engels’in, Yunan toplumundaki anaerkilliğin yıkılmasında, muhtemelen Güney Rusya’dan göç eden, Hint-Avrupa dillerini konuşan istilacıların etkisini göz ardı etmiş olmaları mümkün. Gerçekten de, Güney Rusya’da işlevsizleşerek marjinalleşen erkeklerin, vahşi atları evcilleştirerek, tarım toplumunun örgütlenmesi için kullanılabılır hale getirdiklerini düşünürsek, binlerce kilometre öteye göç ederek anaerkil tarım toplumları için nasıl tehdit haline geldiklerini de açıklayabiliriz

Benzer koşulları İrokua erkeklerinin yaşadığı değişimde de görebiliriz. Başka bir hayata başlayacak bilgi donanımına kavuşan erkekler, aynen Kuzey Amerika’nın büyük ovalarında yaşayan kabilelerde olduğu gibi, İspanyollar-dan öğrendikleri at yakalama yöntemleriyle uzun mesafe binicileri ve bufalo avcıları haline geldiler. Fark, Hint-Avrupalıların, Avrupalı yerleşimcilerin silahlı mukavemetiyle karşılaşmamış olmalarında.

Marks ve Engels’in konu üzerine çalışmalarını bir kenara koymadan önce, görüşlerinin çağdaş gelişmeleri açıklamak konusundaki yol göstericiliğini dikkate almak gerekiyor; özellikle de aynı tarih öncesi dönemlerde olduğu gibi, kadın ezilmişliğinin modern toplumların da mad-

8 age, s. 32.

di zeminini oluşturduğuna ilişkin görüşlerinin. Fark, ev içindeki erkek egemenliğinin önceliğinin üretim teknolojilerini değil kapitalist sistemi kontrol altında tutmak haline gelmesinde.

Marksist feministler, erkeklerin sahip olduğu gücün, temel maddi üretim güçlerinin kontrolünden kaynaklandığını, ancak bunun erkeklerin ve kadınların çoğunluğu tarafından görülmediğini sylemekteler. Kadın ezilmişliğinin nedenleri erkeklerinkiyle aynı; kadınlar, toplumsal serveti yaratan ancak karşılığında ölmeyecek kadar ücret alan işçilerin çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Kuşkusuz kadınlar daha kötü koşullarla da karşılaşıyorlar. Aynı işi yaptıkları erkeklerin üçte biri kadar ücret alıyor, vasıfsız, düşük ücretli, yarı-zamanlı işlerde ve sendikal örgütlenmenin olmadığı işkollarında çalışıyorlar. Ev içinde ve dışında ifte iş yükünü sırtlamak zorunda kalmalarının yanı sıra dayatılan eş ve anne kimlikleri, özel alanlarının çekirdek ailesini daimi kılmayı hedefliyor. Bu durumda kadınların öncelikli sorumluluğu tüm ailenin ihtiyaçlarını karşılamak haline geliyor ki buna eş ve çocuklarla birlikte yaşlılar da dahil. Bir yandan ücretli çalışırken diğer yandan ev içinde karşılıksız emek harcıyorlar.

Ancak kadınların ezilmişliğinden çıkarı olan kesim esas olarak işçi sınıfından erkekler değil sermaye sınıfıdır. Kadınların karşılığı ödenmeyen ev işleri, patronların aile üyelerine ödediği ücretleri düşük tutmalarına ve sosyal hizmetlere ödenen payı düşürmelerine olanak sağlıyor. Sendikasıız ve örgütsüz kadınlara ödenen düşük ücretler işçi sınıfını zayıflatığı oranda erkeklerin ücretlerini de düşürünce daha çok kazananlar hep patronlar oluyor. Kadınların erkekleri kendilerini ezmekle, erkeklerin ise kadınları işlerini ele geçirmekle suçladıkları bir sistemde işçi sınıfı, top-

lumsal cinsiyet üzerinden kadınlar ve erkekler olarak bölündüğünde, gerçek düşmanı kapitalizmin karşısında güç kaybediyor.

Bu bağlamda, 60'lı yıllarda ortaya çıkan yeni kadın kurtuluş ideolojilerinin, ekonomik koşullardaki değişimlerden kaynaklandığını tespit etmek mümkün. Batı ekonomilerinde savaş sonrasında yaşanan patlamayla kadınların kitlesel olarak ücretli işgücüne katılması ve eğitim düzeylerinin yükselmesi, ardından işçi sınıfının kazanımlarının budanmasına neden olan ekonomik çöküş, ezilenlerin taleplerini yükseltmesinin koşullarını hazırladı.

ARKEOLOJİK BULGULAR

Sonraki yıllarda yapılan araştırmalar, Bachofen, Marks ve Engels tarafından öne sürülen tarihsel gelişim tezini -en azından Eski Dünya için- destekler nitelikte bulguların ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. James Mellaart'ın Türkiye'deki iki önemli neolitik döneme ait kazı bölgeleri olan Çatal Höyük ve Hacılar'da elde ettiği sonuçlar da Marks, Engels ve Bachofen'i doğrulamaktadır.

Kuşkusuz, ilk tezlerin ortaya çıkan yeni bulgular ışığında bir takım değişikliklere uğraması kaçınılmaz. Özellikle, Engels'in koyun, keçi ve sığırların erkekler tarafından evcilleştirilmesiyle birlikte neolitik çağ anaerkilliğinin gücünü yitirdiği varsayımının tartışmaya ihtiyacı var. Engels sadece İrokua yerlilerine ilişkin gözlemlerle yetinmeyerek yine Kuzey Amerika'da yaşayan Hopi ve Zuni Pueblo kabilelerinin yaşam tarzlarını da dikkate alsaydı tezlerinde gerekli değişiklikleri gerçekleştirmiş olurdu.

Diğer yandan, uzun mesafe ulaşımını sağlamak üze-

re atların erkekler tarafından evcilleştirilmiş olmasının anaerkilliğin yıkılmasında can alıcı bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Ancak yine de Engels'in temel çerçevesinin doğruluğu kuşku götürmez.

Genellikle neolitik ya da tarımsal devrimin izlerine buzul döneminin sonlarına kadar rastlanmaktadır. Ardından gelen küresel ısınma ve toprakların sular altında kalması gibi çevresel değişimler, avlanma nedeniyle büyük av hayvanlarının neslinin tükenmesiyle bir araya gelince neolitik çağın da sonu geldi. Pek çok bölgede insanlar bazı hayvan türlerinin yok olması sonucunda değişik bitki ve hayvan türlerini -daha sonra evcil hayvan haline gelen türlerin vahşi atalarını- yağmalamaya başladılar.

Yaklaşık olarak MÖ 11.000 yıllarında Ortadoğu'daki avcı-toplayıcı topluluklar, yaşamlarını yabani buğday ve arpayla sürdürmek zorunda kalmışlardır. Bu bağımlılık yarı göçebelikten yerleşik köy hayatına geçmelerine neden oldu. İlk köyler yaban bitkilerinin toplandığı arazilerin çevresine kurulmuştur. Marvin Harris durumu şöyle açıklıyordu:

“Yabani buğday ve arpa yetişen arazilerin yakınlarına yerleşilmesiyle, daha büyük tohumlu ve mahsulü kolayca dökülmeyen bitkilerin yetiştirilmeye başlanması arasında geçen zaman çok da uzun olmamıştı. Yabani bitki alanlarının işlenmiş tarım arazilerine dönüştüğü dönemde, koyun ve keçi gibi hayvanlar insan yerleşimlerine daha fazla yaklaşıp olmuşlardı. Bir süre sonra bu hayvanlardan ağıllara kapatarak daha fazla faydalanabileceklerini düşünen insanlar, besledikleri hayvanları çiftleştirerek yeni türler geliştirmenin, avlayıp tümünden yok etmekten daha yararlı olduğunu gördüler.”

Tarımsal devrimin insanlık tarihinin en önemli teknolo-

jik ilerlemesi olduğunu düşünmek için yeterli kanıt mevcut. Sadece insanların yaşam biçimlerinde yarattığı radikal değişikliklere bakmak bile yeter. Yarı göçebe yaşamdan yerleşik köy düzenine geçilmesiyle birlikte önemli boyutlarda artan nüfus, köylerden kasabalara evrilen yerleşim düzenine yol açtı.

“Pek çok yerde yüzlerce, hatta kimi zaman binlerce insan bir arada çift sürüp, toprak suluyordu. Teknolojik uzmanlaşma ve ticaret ilk olarak neolitik dönemde ortaya çıktı. Tarım, insanlığın enerjisini ve hayal gücünü özgürleştirince çömlekçilik, sepetçilik, dokumacılık, deri işlemeciliği, mücevher yapımı, ağaç ve taş oymacılığı gibi zanaatlarla boyama ve çamurdan heykel yapımı gibi sanat kolaları gelişmeye başladı.” (Eisler)

Tarımsal gelişim -küçük ölçekli de olsa bahçecilik ve toprağın işlenmeye başlaması- kadınların öncülük ettiği tarihsel olarak bilinen insan toplumlarına ait arkeolojik bulgularla da desteklenmektedir. Avcı-toplayıcı toplumlarda, yaban otlarını bitki türlerinden ayırtırmak gibi ilk tarımsal işlemleri kadınların yaptığı bilinmektedir. Kadınların toplayıcılıktan bahçeciliğe geçtiği dönemde erkeklerin hala avcılığa devam ettiğine ilişkin pek çok tarihsel veri bulunuyor -Utah ve Nevada’da yaşayan Shoshone Kızılderilileri gibi.

Aslında Bachofen ve diğer araştırmacıların iddia ettiği gibi, erken dönem neolitik toplumlarda dini inanışların Tanrıça toprak ana kavramı çevresinde şekillendiğine ilişkin kanıtlar da mevcut. Bilinen en büyük neolitik dönem kenti olan Anadolu’daki Çatal Höyük’te -ki MÖ 6250-5400 arasında yaklaşık 800 yıl boyunca ihtişamını korudu-yapılan kazılarda rastlanan sofistike duvar resimleri, alçı rölyefler, taş heykeller ve kilden yapılmış heykelcikler iba-

detin ve inançların merkezinde kadın Tanrıçaların olduğunu gösteriyordu. Verimlilik, doğum, yaşam ve ölüm, kadın ilahlarla ilişkilendirilerek temsil ediliyordu. Eisler'in dikkat çektiği gibi;

“Çatalhöyük'te ve yakınındaki Hacılar'da (MÖ 5700-5000 yılları arasında yaşanmış) yapılan kazılarda ilk uygarlıklara ilişkin en zengin detayların ortaya çıktığı söylenebilir. Güney Anadolu, tarım toplumlarındaki Tanrıça inanışlarına ilişkin arkeolojik kanıtların bulunduğu sayısız yerden sadece biri.”

Aslında MÖ 6000 yılından itibaren tarım toplumları kendi en uzak sınırlarına kadar yayılmaya başlamışlardı. Bir yandan Mezopotamya'nın sulak topraklarına, diğer yandan Kafkasya'ya veya Hazar bölgesine yayılırken bazı gruplar da Güneydoğu Avrupa'ya doğru ilerlediler. Hatta bazıları denizi aşarak Kıbrıs'a ve Girit'e vardılar. Hepsi de beraberlerinde neolitik ekonomiye ait birikimlerini taşıdılar.

“Tanrıça figürleri yakın ve Ortadoğu'nun neolitik sanatındaki karakteristik özelliklerin simgesiydi. MÖ 7000 yılında insanların yaşadığı neolitik kent Eriha'da (Filistin) bazılarında baca ve kapı direği olan, tuğla benzeri malzemeye inşa edilmiş sıvalı evlerle birlikte kilden yapılmış Tanrıça heykelcikleri de bulundu. Dicle Nehri kıyısında kurulmuş, ilk sulu tarımının yapıldığı Tel-es-Sultan'da, geometrik desenlerle baskı yapılmış samarra adı verilen çömleklerle birlikte, çeşitli heykelcikler arasında taşla oyulup özenle boyanmış kadın heykelcikleri de gün ışığına çıkarıldı. Kuzey Suriye'de bulunan neolitik yerleşim yeri Çayönu'nde, doğal bakırın çekiçle şekillendirildiği ve kil tuğlaların kullanıldığı görüldü. Aynı kazılarda, yerleşimin ilk dönemlerinde yapıldığı düşünülen kadın heykelcikleri de bulundu. Bu küçük Tanrıça heykelciklerinin benzerlerine da-

ha sonra Jarmo'da ve Aceramic Sesklo gibi seramik çömlekçiliğinin henüz bilinmediği uzak batıda da rastlandı."

Maritza Gimbutas, Güneydoğu Avrupa'da yaşanan neolitik-kalkolitik (bakırtaş çağı) dönemde doğudakine benzer bir gelişme seyrinin gözlemlendiğini ve bu değerlendirmenin daha kuzeydeki Ege ile Adriyatik denizlerine (adalar dahil), hatta Çek Cumhuriyeti, Güney Polonya ve Ukrayna'nın batısına dek genişletilebileceğini öne sürdü.

"Tarımsal istikrarın sürdüğü bin yıllık dönem boyunca Güneydoğu Avrupa köyleri maddi zenginliklerini nehir kenarlarındaki vadilerin verimli topraklarını kullanarak zaman içinde artırdılar. Arpa, buğday, bezelye, burçak ve diğer baklagilleri ekıyor, günümüzde Balkanlar'da yaşayan hemen tüm evcil hayvanları -at hariç- yetiştiriyorlardı. Çömlek yapımı, kemik ve taş işleme teknolojileri geliştirilmiş, MÖ 5500 yılında Orta Avrupa'nın doğusunda bakır madenciliği başlamıştı. Ticaretin ve köyl/kasabalar arası ilişkilerin bin yıl boyunca vardığı düzey karşılıklı kültürel etkileşimi de muazzam miktarda geliştirmişti... Kazılarda ortaya çıkan çömleklerin üzerindeki resimler tekne yapımının 6000 yılından sonra başladığını gösteriyor." (Eisler)

MÖ 7000-3500 yılları arasında ilk Avrupalıların sahip olduğu karmaşık toplumsal örgütlenme yapısı, çok sayıda uzmanlaşmış zanaatkarı bünyesinde barındırıyordu. Bu örgütlenme aynı oranda karmaşık dini ve yönetsel kurumları da içermekteydi.

"Süs eşyası veya alet yapımında bakır ve altın gibi maddenleri kullanıyorlardı. Bir tür ilkel yazı dahi geliştirmişlerdi. Gimbutas'ın deyişiyle 'Eğer uygarlık insanların yaşadıkları çevreye uyum sağlayıp, koşulların olanak verdiği ölçüde sanatı, teknolojiyi, yazıyı ve toplumsal ilişkileri ge-

liştirebilmesi anlamına geliyorsa, Eski Avrupa' nın mükemmel uygarlığın sınırına geldiği söylenebilir.”

Eisler bu dönemde de Tanrıça odaklı dini inanışlara ilişkin pek çok veri olduğunu söyler; “Duvar resimlerinde, heykellerde ya da küçük adak heykelciklerinde hep Tanrıça imgesine rastlamaktayız. Bakire Tanrıçayı, kadın atayı ya da yaratıcıyı temsil eden her objede, Tanrıçanın suyun, kuşların, yeraltının kraliçesi ya da sadece kucağında kutsal çocuklarını sallayan bir kutsal anne olarak kabul edildiğini görürüz.”

Bu dönemde dinin hayatın her alanına nüfuz ettiği ve kadınların dini inanışların gerektirdiği başlıca törenlerin ve adetlerin gerçekleştirilmesinin sorumlusu olduğu görülmektedir. Gimbutas'ın da dediği gibi:

“Tapınaklardan ve mabetlerden günümüze kalanlar incelendiğinde, kadınların Tanrıçanın değişik görevlerinin ve görünüşlerinin gerektirdiği ritüellerin hazırlıklarını yönetmekle yükümlü oldukları ortaya çıkmıştır. İbadet esnasında kullanılan objelerin ve kutsal hediyelerin hazırlanması muazzam bir çabayı gerektiriyordu. Tapınaklar buğdayın öğütülüşünü ve kutsal ekmeğin pişirilişini temsil ediyor... Kadınlar tapınaklardaki atölyelerde, ki neredeyse tapınağın yarısını ya da tapınağın altındaki uygun bir katı kaplıyorlardı, farklı ibadet törenleri için gereken değişik türden çömleklere resimlerle işliyorlardı... Eski Avrupa'dan kalma ince iş vazolar ve oyma heykeller yani en sofistike parçalar tümüyle kadın emeğinin ürünüydüler.”

Erken neolitik dönemde sadece cinsiyetler arasında bir eşitlikten değil, Marks ve Engels'in ilkel komünizme ilişkin tezlerini doğrular biçimde, imtiyazsız, hiyerarşisiz ve genel olarak eşitlikçi bir toplumsal örgütlenmeden bahset-

mek mümkün. Gimbutas bu döneme ilişkin olarak şunları söyler:

“Cinsiyetler arasında var olan işbölümü herhangi bir egemenlik ilişkisi yaratmıyordu... Vinca’da bulunan 53 büyük kadın ve erkek mezarı arasında zenginlik ya da donanım açısından bir fark gözükmüyordu... Kadınların toplum içindeki konumlarına ilişkin Vinca’da elde edilen bulgular eşitlikçi ve ataerkil olmayan bir düzeni işaret ediyor. Aynı şekilde Varna toplumunda da ataerkil değer yargılarının şekillendirdiği bir hiyerarşi gözlemlenmedi.”

En önemlisi, erkek egemenliğinin ve eril güce dayalı hiyerarşinin kurumsallaştığı çağların kültürlerine ait arkeolojik bulgularda rastlanan, savaşçı ve saldırgan tutumlara ilişkin herhangi bir ize, neolitik çağa ait kalıtlarda rastlanmamış olmasıdır. Eisler’in değerlendirmesi ise şöyledir:

“Neolitik dönemde, sonraki çağların sanat ürünlerinde görülen, silahlı gücü, şiddeti ve vahşeti yücelten tasvirlerle rastlanmıyor olması dikkat çekicidir. Savaş alanlarını ya da soylu savaşçıları temsil eden figürlerle karşılaşılması. Aynı şekilde ‘kahraman fatihlerin’, sürünen zincirlenmiş tutsakların ya da köleliğin varlığına ilişkin herhangi bir bulgu da mevcut değil... Tapınaklarda, evlerde, vazoların üstündeki süslemelerde, kilden yapılmış küçük heykelciklerde, yarı kabartmalarda hep doğayı anlatan semboller kullanılmıştı. Tanrıçalara ibadet ederken yaşamın gizemine ve güzelliğine duydukları hayranlığı göstermeye çalışıyorlarmış.”

İleriki dönemlere ait mezarlarda kabile şeflerinin ya da küçük toplulukların krallarının silahlarıyla, hatta bazen sonraki hayatlarında kendilerine eşlik etmesi için eşlerinin ve danışmanlarının da kurban edilerek, birlikte gömüldüklerini görüyoruz. Neolitik dönemde bu türden uygulamala-

rın izine rastlanmamıştır. Kaldı ki maddi kaynakların silah üretimine tahsis edildiğine ilişkin kanıt da yok. Gimbutas'ın da özetlediği gibi:

“İlk tarımsal evrede kadınlar ekimde, sanatta ve zanaatta, toplumsal işleyişte etkinliklerinin zirvesine ulaştılar. Anasoylu kabileler kolektivist ilkelerini sürdürdüler... Eski Avrupa'da Hint-Avrupa tarzı bir hiyerarşininlataerkilliğin varlığına ilişkin herhangi bir kanıt mevcut değil. Soylu mezarlara, yönetici şatolarına ya da tepelere kurulmuş kalelere rastlanmadı. Cenaze törenleri, mezarlardaki maddi bulgular, yerleşim düzenleri anasoylu bir yapılanmanın ve eşitlikçi bir ekonominin varlığını işaret ediyor.”

Yeni araştırmaların sonuçları, ilk neolitik uygarlıkların göçebe, ataerkil dini inanışlara sahip, çevre bozkırlardan göç eden, askeri teknolojiye ve hareketliliğe sahip pastoralist⁹ topluluklar tarafından yıkıldığına ilişkin görüşleri onaylar nitelikte. Yine de kesin tarihlere, göç güzergahlarına ve istilacı toplulukların kimliklerine ilişkin tartışmalar varlığını sürdürüyor.

Gimbutas, Karadeniz'in kuzeyindeki kurak bozkırlarda yaşayan Hint-Avrupa ve Aryan dili konuşan toplulukların, ancak çok sayıda göç dalgası sonucunda Avrupa'daki Tanrıça kültürüne sahip neolitik toplumları yerle bir edip, egemenlikleri altına aldıklarını iddia etmektedir. Gimbutas, “Çok sayıdaki tarihsel anlatıya minnettarız, böylece bozkırlardaki çobanların ve tarih öncesi Avrupa'yı boydan boya geçen ‘Kurganların’¹⁰ sayısız göç dalgasına ilişkin izlerini bulmak mümkün olabildi” demektedir. Birbirini takip eden göç dalgalarının neden olduğu kültürel şoklar ve nüfus değişimleri üç temel döneme ayrılıyor: 1. Dalga: MÖ 4300-4200; 2. Dalga: MÖ 3400-3200; 3. Dalga: MÖ 3000-2800.

9 Yaylacı-göçebe.

10 Rusya'da bir bölge/kent adı.

Göçmenlerin atlarına, savaş arabalarına (bahçeci toplulukların sahip olması mümkün değil), tunçtan yapılmış hançerlerine, ince ve keskin baltalarına, topuzlarına ve yaylarına karşılık neolitik toplumların sadece ağaç kesmeye ve şekillendirmeye yarayan yumuşak bakır baltaları vardı. Gimbutas'a göre, "Muhtemelen MÖ 3500'lerde Kurganlar, Transkafkasyalılardan metalürji teknolojisini öğrendikten sonra öldürücü silah yapımına başladılar."

Askeri üstünlükleri Hint-Avrupalı istilacıların yerli neolitik toplulukları boyunduruk altına almalarına olanak sağladı. Fethettikleri topraklarda, muhtemelen erkekleri ve çocukları öldürüp kadınları "savaş ganimeti, eş ya da köle olarak" kullanmak için sağ bırakıyor, canlarını bağışlıyorlardı! Eisler, Eski Ahit'te ataerkil Musevi kabilelerin de göçler esnasında benzer uygulamaları olduğuna ilişkin kanıtlar bulunduğunu ileri sürmektedir.

Hint-Avrupalıların beraberlerinde getirdiği ataerkil savaş Tanrıları eski Yunan toplumuyla birlikte İran'ın, Hindistan'ın ve Türkiye'nin mabetlerinde de yerlerini aldılar. Yeni Tanrılar çoban göçmenlerin karşılaştıkları doğa olaylarının temsiline göre adlandırılmıştı; gökyüzü Tanrısı, güneş Tanrısı (bazen Tanrıça), gök gürültüsü ya da yağmur Tanrısı, ay ve şafak Tanrıları gibi.

Tanrıların varlığı Hint-Avrupa toplumunun hiyerarşik yapısıyla yakından ilintili. Mallory'nin dikkat çektiği gibi, "İlk bulgular hiyerarşik dizilişin Vedic Hintlerinin toplumsal yapısıyla benzeştiğini gösteriyor. En tepede Brahmanlar (rahipler), sonra Ksatriyeler (savaşçılar), ardından Vaisyalar (çobanlar ve köylüler) en son ise Aryan toplumundan olmayan baskı altındaki yerli nüfusu gelmekteydi."

Bu kastlaşma, Hint-Avrupalılar arasında muhtemelen Avrupa'da kazandıkları zaferden önce ortaya çıkmıştı. Dini mabetlerin tümüyle ayrışması ise Türkiye'de bulunan

MÖ 1380 tarihli antik anlaşmaya dayanıyor. Bu anlaşmada Kuzey Suriye'deki Mitanni Kralı, Hint Tanrılarını çağrıştıran isimler dile getirir: Mitra, Varuna, Indra, Nasatyas.

"İlk iki isim Hintlilerin ilk kutsal metinlerinden Veda'sta da 'Mitra-Varuna' olarak yer alır ve Hint hükümdarlığının iki temel vurgusunu ifade etmektedirler. Mitra, hükümdarlığın meşru yönetim-hukuk ilkelerini, Varuna ise dini ve sihirli yanını temsil eder. Tanrı Indra savaş Tanrısıydı ve atların, çiftlik hayvanlarının ve halkın sağlığından sorumlu Tanrılar olan ikiz Nasatya'ların bir kademe üstünde yer alıyordu."

Bu noktada Hint-Avrupa toplumlarının Tanrılarının nasıl olup da daha eski tarihlerdeki Antik Yunan kültüründe (Zeus-Apollon) kendilerine yer bulduklarını açıklamak mümkün olmuyor. Ancak yeni düzenin, ana Tanrıçaların olduğu neolitik dönemden tümüyle farklı olduğu kesin; erkeklığe yapılan vurgu, hiyerarşik toplum yapısı, savaşçılık ve saldırganlık, toprağın bereketinden çok havaya ve gökyüzüne atfedilen önem gibi.

Tabii fatihlerin kendi savaşçı ve ataerkil değerleriyle hiyerarşik toplumsal yapılarını fethettikleri topraklarda egemen kılmasıyla birlikte arkeolojik ve tarihi kayıtlarda da radikal değişiklikler ortaya çıktı. Yine de ataerkil istilacıların eskiye ait tüm davranış ve düşünce kalıplarını yok edemediğini söylemek mümkün değil. Yeni düzene karşı mücadelenin sürdüğüne ilişkin veriler -klasik mitoloji öncesine ait izler- günümüze ulaşmıştır.

Bu yeni, heyecan verici bulguların ışığında feministlerin -ve tabii sosyalistlerin- antik neolitiğin Tanrıçalarına ilgi göstermeleri kaçınılmaz hale geliyor. Tanrıçalara ibadetin uzun zaman önce varolmuş toplumlarda önemli ve saygın bir yeri olduğu ortada. Marks ve Engels'in de öne sür-

düğü gibi, günümüzde de neolitik toplumlara ait değerlerden bir şeyler öğrenmek mümkün.

Ancak bazıları daha da ileri gidip neolitik döneme ait dini inanışların ve/veya teknolojilerin diriltilerek gerçekleştirilecek toplumsal örgütlenmelerin, modern çağın bastırıldığı sorunları çözeceğini iddia ediyorlar. Önümüzdeki bölümde bu türden görüşleri inceleyeceğiz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TANRIÇALARA devam

PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Tanrıçalara geri dönüş konusunda ileri sürülen görüşler içinde hatırı sayılır bir farklılık ve çeşitlilikten söz etmek mümkün. Makul ve mantıklı iddialardan, tümüyle saçma ve gerici yaklaşımlara kadar oldukça geniş bir fikir yelpazesinden söz ediyoruz. Bir uçta Tanrıçaları yeniden güncel kılmaya çalışırken esas olarak kadın kimliğini temsil eden bir metafor olarak kullanıp, ruhsalbilimsel aydınlanmanın ve kurtuluşun aracı haline getirmeye çalışanlar duruyor. Özellikle Tanrıça mitolojisini öne çıkarmanın kadınların ruhsal özgürleşmesi için önemli bir adım olduğu düşünülüyor.

Örneğin Christine Downing, *The Goddess - Mythological Images of The Feminine* (Tanrıça-Kadınlığın Mitolojik Görüntüleri) adlı klasik çalışmasında Homeros mitolojisindeki farklı kadın ilahları incelerken sürekli olarak eril tanrısal güçlere ve şiddet yüklü ruhsal doyuma rastlar:

“Kadınlığı kutsayan, karmaşasını, zenginliğini, enerji-

sinin besleme gücünü yansıtan görüngülerin eksikliğini hissetmemek mümkün değil. Kadın bedeninin doğurganlığını ve besleyiciliğini temsil eden sevgiyi ve yaratıcı insanlık hallerini görme ihtiyacındayız. Ayın doğuşu ve batışı esnasında aldığı şekillerle menstural ritim arasındaki ilişkinin, insanın doğayla bağıni simgelediğini hissetmek istiyoruz. Kadın sevgisinin kadınlara aktarıldığında -anneden, kız kardeşten, kız evlattan, sevgiliden ya da arkadaştan- ulaştığı derinlik ve hissettirdiğı güven duygusunun baba, koca ya da erkek kardeşte sembolize edilen sevgiyi bile ayakta tutabildiğini görmek istiyoruz. Kadının gerçek cesaretini, sadakatini, kendine güvenini, azmini, güvenilirliğini, berrak anlama kapasitesini, yalnızlık eğilimlerini, tutku yoğunluğunu özlüyoruz. Hayallere ve efsanelere ihtiyacımız var çünkü efsaneler somutluk sağlar, olayları, ana fikri ve bağlantıları gösterir. Tanrıçaya ve tanrıçalara ihtiyacımız var.”

Bu noktada önemli olan, kadın anlatısı içeren mitlerin, kadınların ataerkil toplumla yaşadıkları ruhsal yabancılaşmayı aşmalarını, bastırılmışlık ve ezilmişlik duygularıyla yüzleşmelerini, sahip oldukları yeteneklerin farkına varmalarını sağlayabilmesidir. Downing’in dediğı gibi;

“Ataerkillik, sadece dışsal dünyada değil bilinçaltımızda da hüküm sürüyor, hatta kendini ataerkil değer yargıları ve varsayımlardan kurtarmaya çalışan bilinçlerde bile etkinliğini sürdürüyor. Freud ve Jung bize, duygu, düşünce ve tepkilerimizin bilinçli bir kavrayış sonucunda ortaya çıkmayan mitsel prototipler tarafından şekillendirildiğini öğretiler. Bizim kim olduğumuzu anlamak için kadın anlatılarındaki kadın imgelerinin kim olduğunu anlamamız gerekiyor. Onları önemsemediğimiz sürece üzerimizdeki ve içimizdeki etkilerini kavramamız mümkün değil. Bizi kısıt-

layan stereotiplere dönüşürler. Varlıklarını kabul edip derinlemesine bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, kadınlık dünyasının yeni boyutlarını ortaya çıkarma gücüne sahip olduklarını görürüz. Böylece yeniden can veren arketipler haline gelirler.” Downing, eski Yunan tanrıçalarının çeşitliliğinin, kadın kimliğinin farklı boyutlarının izdüşümü ya da dışavurumu olduğunu iddia eder:

“Farklılaştırmak ilk etapta küçük ve önemsiz parçalara ayırmak gibi görünse de arkaik anne-tanrı bütünlüğünün silikleştirdiği farklı kadınlık yönlerinin ortaya çıkmasını sağlar. Farklılaştırma her birimizin diğer kadınlardan ayrılan yanlarını ve farklılıklarımızın zenginliğimiz olduğunu ifade eder. Farklı kadınların yaşam deneyimlerinde karşılaştıkları zorlukları anlamamızı, hatta üstesinden gelmemizi olanaklı kılar. Farklılaştırma aynı zamanda kendi hayatımızın kimi evrelerini ve mevcut iç çelişkilerimizi kavramamızı sağlayacak dili öğretir.”

Örneğin Demeter’in “annelik yönüne baktığımızda anneliğin nasıl kaybolduğunu görürüz...” Ariadne, kadınların kendilerine “kuvvet, cesaret, kavrayış, ruhun derinliklerine inme riskine hazırlanma gücü” sağlayacağını düşünen erkeklerin, “kendi içlerindeki kadına değmesini” öğrenerek, “beklentileri için” kadınlara ihtiyaç duymayacak hale gelişlerini temsil ediyor. Dionysos ise (tanrısal eşi) erkek biseksüelliğini simgeliyor.

Hera, erkeklerle evlenmenin yarattığı kısıtlamaların anlaşılır hale gelmesini sağlar. Athena, kadınların yaratıcı, entelektüel potansiyelinin, cesaretinin ve kendine yeterliliğinin temsilcisidir. Aynı zamanda erkekleri “yaratıcılıklarının en yüksek düzeyini yakalamaya teşvik eder.”

Artemis gerçek benliğin doğumu ya da yeniden doğuşu-

dur. Kadınların birbirleriyle kurduğu derin ilişkilerin, bağımsızlık, yalnızlık ve ölümün anlamını açıklamaktadır. Ve Afrodit... O, her şeyin temelinde yatan duyuların boyutlarıyla ilgilenir... önemli bağlantılarla -ki bunlara tedavi edici ve eğitsel ilişkiler de dahildir.

Kuşkusuz, bu görüşlerin kendi içinde taşıdığı kimi sorunlar da var. Downing'in, Jung'un aslında dini inanışların (insan üstü ilahların) temeli olarak kabul ettiği kolektif bilinçsizlik arketipinin takipçisi olup olmadığı meçhuldür. Ataerkil dini inanışların ürünü olduğunu öne sürerek yeni, feminist bir dinin ataerkil toplumsal ilişkileri dönüştürebileceği varsayımı da mevcut. Onaylamasak da bu tür yaklaşımların önemini ve mantığını tümüyle yadsıyamayız. Hem de kadın psikolojisinin kavramlarını Homeros'un ve diğer Yunan mitolojilerinin eserlerinde bulmak mümkün. Downing de bu duruma ilişkin oldukça ciddi iddialar ortaya atıyor.

Yelpazenin diğer ucunda ise Tanrıça inancı mevcut gerçekliğinin ötesinde daha nesnel ve tanrısal bir yorumla kavranıyor. Amaç, kendine özgü ritüelleri, ibadet biçimleri ve ruhban sınıfıyla yeni bir din yaratmak ya da eskisinin restorasyonunu gerçekleştirmek. Eski Yunanistan'daki parçalı iktidar yapısından, farklılıkların henüz ortaya çıkmadığı neolitik dönemin Toprak Ana Tanrıçalarının önemi vurgulanmaktadır.

Dini, ataerkilliği ortaya çıkaran temel etken olarak kabul edip ortadan kalkması için yeni bir dine ihtiyaç olduğunu düşünen feministler de bu grupta yer almaktadır. Kimi Yeşil eylemciler de ekolojik yapının korunması için ihtiyaç duyulan yeni bir din olduğu görüşündedir. Doğa anaya yönelik saygılı, mütevazı ve sevgi dolu yeni yaklaşımların ekolojik yıkımı engelleyebileceğine inanıyorlar. Kendileri-

ne “gerçek-ekolojistler” diyen bir grup ise yerküreyi insanlardan bağımsız ilahi bir güç -Yeryüzü Tanrıçası- olarak değerlendiren, hayatın özgürleşmesinin ve bu gücün varlığının korunmasının nihai hedef olduğunu altını çiziyorlar.

New Age (Yeni Çağ) yayınevleri, dışımızdaki ve içimizdeki tanrıçalarla nasıl ilişki kurulabileceğine ilişkin araştırmaları içeren çok sayıda yayını piyasaya sürüyor. En geleneksel kurumlara sahip toplumlarda bile dünyayı değiştirmek konuşuluyor. Kuşkusuz yeryüzündeki insanların, hayvanların ve bitkilerin yaşam tarzlarını kozmik güçlerle açıklamaya çalışan düzinelerce yayın bulunuyor; tabii “eril” “Batı” bilimi ve teknolojilerinin tehdidi altında.

Bu noktada temel psikolojik itkinin ilk narsistik mü-kemmeliyete dönme çabasının, dini inanışları ortaya çıkaran temel neden olduğu iddia edilebilir. Sadece bu yaklaşımda dinin birincil önemde ve gerektiği ağırlıkta değerlendirildiğini görüyoruz. Amaç, iradenin gücünü artırıp özgürleştirerek, kişiliğin yüklediği sorumluluklardan kurtulmak değil kuşkusuz. Bu yüzden çağdaş dini akımların çoğunda “terapi ayinleri, ruhsal tedavi deneyleri” “karşı kültürün bilinçli dışavurumları” gibi Christopher Lasch’ın deyimiyle “nirvanaya ulaşmak için en kısa yolu bulma çabaları” sürüp gidiyor.

“Oysa ki, dünyadaki bütün büyük dinler, kurtuluşun önündeki engelleri vurgularken kişiliğin yükünden sıyrılabilmeyi vaat ederler. Yeni ibadet türleri, benliği çevresiyle uzlaştırmak yerine farklılıklarını göz ardı etmeyi tercih eder. Bilinçli davranışın alanını bugüne kadar görülmemiş oranda genişletmeyi hedeflerken, özünde bilinç daralmasının yoğunlaşmasını desteklemektedirler. Kendilerini, öğrenme ihtiyacı duymamak üzerine inşa ediyorlar.”

Psikanalitik teorinin takipçisi feministler, burada değindiğimiz birincil narsistik evreye geri dönüşü açıkça onaylamaktadırlar. Özgürlükleri tecrit ve baskıyla eşitleyen, sınırsız güç ve kar hırsıyla dünyayı yıkıma götüren ataerkilliği maksatlı olarak rasyonelleştirmenin başladığı dönemin öncesindeki, birincil narsistik evreye dönüşün ihtiyaç olduğunu iddia ediyorlar.

Ancak Lasch, narsistik kaynaşmanın kadınsı olmakla, egonun/benliğin (ya da süper egonun) meşrulaşma aracı haline gelmesinin ve baskıcı davranışların erillikle eş tutulmasının, psikanalitik teoriden kökten kopuş anlamına geldiğini ileri sürmektedir.

“Bu yaklaşım, psikanalitik teorinin narsisizme ilişkin tespitlerindeki gerilimli çelişkiyi görmezden gelmektedir, çünkü bütün kadınlar ve erkekler rahimden ayrılmanın acısını yaşayıp aynı bütünlük duygusunu yeniden hissetmenin özlemini duyarlar. Narsisizmin kökeninde, bebeğin anneye kurduğu simbiyotik ilişki yer almaktadır. Ancak geri dönmek istenen ana rahmi günleri tek başına ‘dişil karşılık’ olarak değerlendirilemez. Bebekliğin aynı evresinin, evrensel olarak tüm kadın ve erkeklerin ‘radikal bağımsızlık’ duygusunun ortaya çıkış dönemi olarak tespit edildiği unutulmamalıdır.

Kendine yetme arzusu, birincil narsisizm evresi kadar, karşılıklı ilişkilene duygusunun da ürünüdür. Narsisizm, kişinin kendisiyle ötekiler arasına bir ayrım koymadığı için, ilerleyen yaşlarda romantik ilişkiler kurarak başkalarıyla sürekli birlikte olma veya insanlardan tümüyle uzaklaşma arzusu yaratabilir. Geçmişteki mutlak güce ulaşma özlemimizi ve kendi dışımızdaki güçlerden bağımsız olarak yaşayıp, haz alabilme yetimizi arıyor olabiliriz. Doğadan bağımsızlaşmak için hedeflenen teknolojik gelişmeler nar-

sisizmin solipsistik (tek benci) yanını, doğayla mistik bütünleşme arzusu ise simbiyotik ve kendini tüketen yanını ifade etmektedir. Her iki eğilimin de aynı kaynaktan çıktığı düşünüldüğünde, bağımlılık gerçeğini inkar arzumuz, teknolojik kudrete sahip olmak için kurulan obsesif-eril bir hayal, doğayla daha yakın ve sevecen bir ilişki kurma güdüsü ise kadınsı duyarlılık olarak değerlendirilebilir. Her ikisi de doğum öncesinde, farklılıkların henüz ortaya çıkmadığı evrede varolan dengenin iki ucudur. Daha da önemlisi, geriye dönüş amacıyla ruhsal olgunlaşmanın reddedilişinde erkeklerin mutlak iktidar hırsı kadar kadınsı simbiyotik ilişki de etkilidir.”

“Eril mantığa ve narsistik ego idealine gösterilen abartılı takdire yönelik korku, kadınsı karşılığını rasyonel ego da bulduğunu iddia eder. Kültürel devrimin savunucuları, ki bunlara neolitik yeryüzü tanrıçalarını diriltmeyi isteyenler de dahil, narsisizmi aynı kaynaktan beslenen hastalıkların tedavisi olarak görürler. Doğayla gerçekleştirilecek narsistik simbiyozun teknolojik solipsizmi tedavi edeceğini ve öze dönüşü sağlayacağını iddia ediyorlar. Ancak slogan düzeyinde var olabilen, psikanalitik teorinin özünden uzaklaşmış bu tür basmakalıp yaklaşımlar sadece kadın hareketine değil, çevre ve barış hareketlerine de bulaşmış durumda. Kimi feministler ‘kadınsı’ faziletlerin çevre yıkımına, emperyalizme ve savaşlara çare olacağına körü körüne inanıyorlar.” Lasch’ın da belirttiği gibi, bu türden yaklaşımları reddetmek feminizmi, çevreciliği veya barış mücadelesini reddetmek anlamına gelmiyor.

“Narsisizm taraftarları, ‘araçsal nedenlerin’ ve kapitalist endüstriyel teknolojinin tehlikelerine dikkat çekmek konusunda o kadar ileri gittiler ki tüm görüşlerini dikkatle değerlendirme zorunluluğu ortaya çıktı. Yeni koruma poli-

tikalari somut felsefi yaklaşımlar üzerinde şekillenmeli. Araçsal bulunan nedenleri eleştirmek adına her türlü iradi müdahaleyi reddetmemek gerekiyor. Doğayla kurulan ilişki çılgınca bir tapınmanın değil saygının izlerini ortaya çıkarmalı. 'Bağımsız kişiliğin yanılısama olduğu' iddiasına değil sağlam bir benlik duygusuna dayanmalı."

EKOLOJİK YAKLAŞIMLAR

İnsan neslinin karşılaştığı çevre sorunlarının ulaştığı boyutların ciddiyetinden kimse kuşku duymuyor. Özellikle fosil yakıtlarının kullanımı nedeniyle artan karbondioksit oranının atmosferde yarattığı kirlilik ve orman alanlarının hızla yok olması nedeniyle yeryüzüne ulaşan güneş ışınlarının geri yansımaması ısıyı biriktirdiği için tüm dünya sera etkisiyle karşı karşıya kalıyor. Küresel sıcaklıkta meydana gelecek küçücük değişiklikler bile kutuplardaki buz kütlelerinin hızla erimesine neden olarak dünyadaki iklim özelliklerinin ciddi dönüşümler geçirmesine ve büyük kara parçalarının, hatta bazı ülkelerin tümüyle sular altında kalmasına neden olabilir.

Diğer sera gazları, metan, nitro-oksit ve kloroflorokarbonlar (CFC'ler) canlıları ultraviyole ışınlarından koruyan stratosferik ozon tabakasını yok ediyorlar. Kutuplardaki ozon deliklerinin büyümesi cilt kanserine, tarım ve balıkçılıkta kayıplara veya ısı değişimlerinden kaynaklanan farklı sorunlara yol açıyor.

Ekolojik felaketlerin yarattığı sorunlar ve tehditler zaman zaman gazete başlıklarında kendilerine yer bulabiliyor. Ukrayna'da patlayan Çernobil reaktöründen tüm dünyaya radyoaktif bulutlar yayılırken, Hindistan Bhopal'daki

Union Carbide fabrikasının yaydığı zehirli dioxin gazı üç bin kişinin ölümüne, yüz binlercesinin yaralanmasına neden oldu. Alaska kıyılarına tonlarca petrol akıtan Exxon Valdez isimli tanker ve Sibirya boru hattından sızan petrol atıkları, radyoaktif atıklarını denize bırakan nükleer denizaltılar, Bangladeş'teki seller, yağmur ormanlarının yok olması dünyanın felakete doğru gidişine delalet ediyor.

“Bunlar başlıklara çıkabilenler. Her gün bütün ülkelerde kirli atıklar nehirlerle boşaltılırken fabrikaların ve elektrik santrallerinin bacaları zehir kismaya devam ediyor. Sadece ABD yılda 10 milyon ton toksini doğaya bırakıyor. Orta Avrupa, İskandinavya ve Kanada'daki ormanlarla göller zehirlerin etkisi altında canlılıklarını kaybediyorlar. Ortak içme suyu kaynakları hızla kirleniyor. Büyük şehirlerdeki toplu taşımacılık yoğunluktan kaplumbağa hızıyla akmaya başladı. Dünyadaki milyonlarca insan açlık sınırında yaşıyor. Milyonlar kutluğa ve felaketlere yenik düşüyor.” (Blackie)

Yine de tümüyle umutsuzluğa kapılmak için henüz erken. Mevcut gelişmelerin işaret ettiği kıyametin, insanların bilinçli müdahaleleriyle ortaya çıktığını ve engellenebileceğini fark edebilmek hayati önemde.

Belki de bu yaklaşım, ekolojik yıkım sürecini tersine çevirmek üzere ortaya çıkacak insan üstü güçlerden medet umulmasına neden oluyor. Böylece sorunun kaynağını ortaya çıkarıp çözümü sağlamak amacıyla gerekli politik, ekonomik, bilimsel ve teknolojik düzenlemelerin yapılmasını zorlayanlar yerine kör kaderciliğe sığınanlar prim yapıyor.

Toprak Ana Tanrıçası Gaia'nın yeniden rağbet görmeye başlaması da bu yüzden olabilir. Tanrıçaya gerekli “saygı”

gösterildiğinde onu yeniden “kazanabileceklerini”, böylece çocukların ihtiyaç duydukları sevgiye ulaşabileceğini düşünüyor olmalılar. Yenilenen ibadet biçimleri aracılığıyla Tanrıçanın da -ve tabii yeryüzünün de- kendini yenilemesi, sağlığını kazanması ve insanların sağlığı ve yaşamı için en uygun çevre koşullarını hazırlaması umut ediliyor. Bu yaklaşım sık sık modern endüstrinin her koşulda yıkıcı ve kirletici etkiler taşımasından dolayı tümüyle reddedilmesi görüşüyle yan yana geliyor. İngiliz Yeşil eylemcilerden Jonathan Porritt şöyle diyor; “Kapitalist Batı kadar sosyalist ülkelerde de baş tacı edilen hızlı endüstrileşme ideolojisi tehdidin bizzat kendisidir.”

Bu yaklaşımla anlatılmak istenen, küçük ölçekli üretimi, el zanaatlarına yani kendine yeterliliğin öne çıktığı endüstrileşme öncesine dönerek, tanrıçalara gerekli saygıyı gösterebileceğimiz ve dünyayı kurtarabileceğimiz fikridir.

Alternatifi ise, gerçek-ekolojistlerin savunduğu gibi, yeryüzünün bizzat yaşayan bir organizma olarak varlığını koruyabilmek için kendini “parazit” insanlardan kurtaracağı fikridir. Buna inananlar ölümsüz, süper güçler aracılığıyla güncel problemlerden sıyrılıyorlar.

Kuşkusuz esas sorun, Ana Tanrıçanın gerçekten var olmaması. Ancak gerçek olsaydı da, yeni bir Ana Tanrıça kültürünün çevre sağlığı söz konusu olduğunda çok fazla seçeneği olmayacaktı. İnançların hepsi sadece çevre sorunlarının gerçek nedenlerini belirsizleştirip sorunların kaynağındaki adreslere karşı harekete geçilmesini engelleyebilir.

Kimi Yeşillerin savunduğu gibi erken neolitik dönem teknolojilerine ya da toplumsal biçimlerine dönüş mümkün değildir. En önemlisi ise, küçük ölçekli, kendine yeterli

ekonomik düzene dönerek, modern endüstrinin reddedilmesi lafları dünya nüfusunun neolitik çağdan beri kaç kat arttığını göz ardı etmektedir -ki bu artışın temelinde modern tarım teknolojileri ve tüm dünyaya yayılan karmaşık işbölümü yatmaktadır. James Lovelock'un da dediği gibi, "tek başına endüstrileşmeye -ki neden olduğu tahribatın ve kirlenmenin telafisi mümkün değil- yönelen bu haklı öfke seli, endüstriyel uygarlığın sunduğu kazanımlardan vazgeçtiğimizde çok azımızın hayatta kalabileceğini göz ardı ediyor."

Bu yaklaşım mevcut bombaların ve silahların varlığını görmezden gelmektedir. Meydana gelecek toplumsal kaosla birlikte çağdaş kültürel değerlerde yaşanacak kırılmaların (nüfusun kitlesel kıyımıyla birlikte) varacağı nokta, küçük yerleşim birimlerinde ortaya çıkacak, kendini idame ettirmeye dayalı bir tür ilkel komünizmden çok, savaş baronlarının kontrolü ve sömürüsü altında inleyen köylülerden oluşan yeni bir feodalizm olacaktır. Neolitik ekonominin, daha önceki bölümlerde değindiğimiz nüfus artışı, cinsiyetçi iş bölümü, rekabet ve savaşlar gibi nedenlerle çok da uzun ömürlü olamadığı gerçeğini unutmamak gerekiyor.

Endüstri devriminin başlangıcıyla birlikte emekçi nüfusun büyük bölümünün dehşet verici koşullar altında çalışmaya başladığına kuşku yok. Endüstri ülkelerinde işçilerin, sınıf mücadelesinin ve işgücü piyasasındaki değişimlerin etkisiyle, ücretlere ve çalışma koşullarına ilişkin elde ettiği kazanımların bedelini, dünyanın gelişmekte olan bölgelerindeki ülkeler, endüstriyel devrimlerini gerçekleştirmeye çalışırken aynı dehşet verici çalışma koşullarını ithal ederek ödediler.

Duncan Blackie'nin dediği gibi;

"Günümüzde kimyasal madde fabrikaları ölüm saçmaya devam ediyor. Buralarda çalışan işçiler maruz kaldıkları yıkımın ve hayati tehlikenin farkındalar... Dünyanın yeni endüstrileşen bölgelerinde kurulan modern sanayi işletmelerinin hızlı yayılma temposu, çalışanlarının insan olduğunu bile göz ardı etmelerine neden oluyor. Mexico City'nin havasını solumak günde 60 sigara içmeye eşdeğer hale geldi."

Ancak Blackie devam ediyor:

"Bunlar madalyonun sadece bir yüzü. Sanayileşme, insanların yaşam standardında muazzam değişiklikler yarattı. Yapılan yeni konforlu evlerin sağladığı barınma kolaylıkları ve gelişen ev teknolojisiyle kolaylaşan ev işleri iki örnek... Çağdaş ulaşım araçları malların tüm dünyaya dağıtılmasına olanak sağladı. Kömürün yerini demir cevherinin alması, insanların yiyecek tüketiminin artması ve plastik sanayiinde petro-kimya ürünlerinin kullanılmaya başlaması modern ulaşımın gelişimiyle söz konusu oldu."

Daha önce de belirtildiği gibi, günümüz ölçeğinde ihtiyaç duyulan yiyecek dağıtımını modern endüstriye ve iletişim araçlarının varlığına ihtiyaç duymaksızın gerçekleştirmek mümkün değil. Aynı şekilde ucuz, yıgınsal ayakkabı ve giyim eşyası üretimi için de iki yüz yıl önce mevcut olmayan çağdaş teknolojiye ihtiyaç var.

Modern teknoloji, insanları temel ihtiyaç maddelerine ulaşabilmek için katlandıkları angaryalardan kurtarabildi. Daha önceki nesillerde görülmemiş biçimde kitlesel eğitimin ve kültürel gelişimin önünü açtı. Kitaplar, kasetler, CD'ler, galeriler insanlığın kültürel ve bilimsel bilgi birikimini halkın kullanımına sunuyor. Günümüzde insanlık

geçmişten devraldığı miras üzerine daha gelişkin bir yaşam tarzı inşa etme şansına endüstrileşme öncesi dönemlerden çok daha fazla sahip. Yeterli yiyecek, barınma, dinlenme olanağı, eğitim, spor, eğlence, ilgi alanlarına ayrılabilen boş vakitler, modern teknolojik üretim sonucu ortaya çıkan maddi fazlalıklar sayesinde ulaşılan yaşam tarzını simgeliyor.

Kuşkusuz bütün insanlar bu olanaklardan yararlanamıyor. Tam tersine kapitalist üretim ilişkilerinin beslediği azınlığın açgözlülüğü, israfı ve tüketim hırsı çoğunluğun yoksulluğuna, açlığına ve sefaletine yol açıyor. Ancak esas problem endüstrileşmenin kendisi değil, kapitalizm.

“Tabii, ekolojik yıkımın vardığı boyutlardan endüstriyel gelişimi sorumlu tutamayız. Kapitalizmde küçük olan güzel değildir. Gerçekte seçme şansı olan kimse büyük tekstil fabrikaları yerine küçük kayıt dışı atölyelerde (sweat-shops) çalışmayı tercih etmez. Ücretler daha düşüktür ve çalışma koşullarını değiştirmek için örgütlenme şansı daha azdır. Kaldı ki küçük üretim birimlerinin ekolojik dengeyi korumaya daha çok önem verdiğini düşünmek yanlış olur, kapitalizmin rekabetçi dünyasında onlar da en kestirme ve karlı yolu kullanmakta tereddüt etmiyorlar... Fabrikaların tiranlığı bizzat büyük ölçekli üretimden kaynaklanmıyor. Sorun, içinde barındırdığı üretim ilişkilerinden, serveti yaratanla sahip olan arasındaki sınıfsal bölünmeden kaynaklanıyor. Mevcut toplum yapısı, kontrolsüz sanayiinin kimyasal madde üreten fabrikalarında zehirli gazları soluyan ya da gökdelenlerin gelişi güzel yapılmış iskelelerinden düşen işçilere üretim üzerinde denetim yetkisi vermiyor.”

Çözüm fabrikaları kaldırmakta değil güvenli kılmakta. Geri dönüş mümkün olsa bile ne kaderimizi ne de ideolojik, politik ve ekonomik birikimimizi neolitik teknolojiye

harcayabiliriz. Tam tersine, çağdaş bilim ve teknolojinin bize sunduğu tüm olanakları mevcut kirlenme, çevresel yıkım, yoksulluk, eşitsizlik ve sömürü gibi sorunların çözümü için seferber edebiliriz.

Kuşkusuz daha sofistike düşünürler, Tanrıça inancını antik mitolojiye değil, modern bilimlere dayandırarak radikal bir dönüşümle yeniden diriltmeyi hedefliyorlar. James Lovelock bu yaklaşımdaki Gaia hipoteziyle ünlüdür. Bütün gezegeni tek, kendi iç düzenine ve metabolizmasına sahip yaşayan bir organizma olarak tanımlamaktadır:

“Gaia hipotezi, bilinenin aksine yaşamın çevreyi şekillendirdiğini savunur. Canlı yaşam ya da biyosfer, iklimleri düzenleyerek atmosferin optimum bileşime ulaşmasını sağlar...”

“Gaia’nın oluşumunu anlamak için canlıların ya da biyosferin değil bütün sistemin işleyişinin farkına varmak gerekiyor. Mevcut Gaia teorisi, canlı organizmaların evriminin, canlıların fiziksel ve kimyasal çevreleriyle bütünleşen tek bir evrimleşme sürecine ait iç düzenin parçası olduğunu ifade etmektedir. İklim koşulları, kayaların dizilişi, hava ya da okyanuslar sadece birer jeolojik oluşum değil aynı zamanda canlı hayatın birer ürünüdürler... Canlı organizmaların sürekli aktiviteleri 3.6 milyar yıl boyunca gezegenimizi yaşanabilir kıldı. Örneğin, güneşin etkisinin yüzde 25 oranında artmasına rağmen sıcaklıkların sabit kalması veya bütün tepkime özelliklerine rağmen oksijen oranının yüz milyonlarca yıldır değişmemesi örnek olarak gösterilebilir. Çevreyi olumsuz yönde etkileyecek bütün türler kendiliğinden ayıklanırken, canlı türlerinin çevresel uyum sınavını geçemeyen zayıf üyeleri de yok olmaya mahkum oldular.”

Lovelock'un görüşleri hararetli tartışmalara neden oldu. Örneğin biyologlar Doolittle ve Dawkins, yeryüzündeki farklı canlı organizmaların simbiyotik bir ilişki kurarak gezegenin çevre koşullarını kendi lehlerine düzenlemelerinin mümkün olmadığını söylediler. Ayrıca Lovelock'un yaklaşımı neden sadece "aykırı" türlerin yok olmaya mahkum olduğunu açıklamıyor.

Tartışmalar çözüme ulaşmadı. Aslında Lovelock, canlı organizmaların, yeryüzünde yaşam için gereken çevre koşullarının oluşumunda milyonlarca yıl boyunca oynadığı merkezi role ilişkin tinsel bir savunma geliştirmiştir. Edindiği izlenimlerden yola çıkarak öne sürdüğü varsayımları çok uzun bir zaman dilimini veri alarak ortaya koymaktadır. Böylece yeryüzünün çevre koşullarında meydana gelen niteliksel değişimleri tespit edip, yaptığı çıkarsamaların doğruluğunu ampirik araştırmalar sonucu elde ettiği verilerle test edebiliyordu. Örneğin demetil sülfidin ve metil iyodun okyanuslardan karaya transferinin yağmurların düzenleyici etkisiyle gerçekleştiğine ilişkin iddiaları, kullandığı bu yöntemin ürünüdür.

Kuşkusuz bu tür geri bildirimlerle ortaya atılan iddialar Gaia hipotezinin ortaya çıkışından çok daha eskiye dayanıyor. Lovelock'un da dikkat çektiği gibi, foto-sentezciler, güneş enerjisiyle karbondioksit ve suyu sabitleyip şeker elde ettikten sonra oksijeni serbest bırakarak havaya karışmasını sağlıyorlardı. Amaç, karbondioksiti atmosferden ayırıştırıp sera etkisini gidererek gezegenin ısınısını azaltmaktır. Tüketiciler, fotosentezcilerin sağladığı organik maddelerin oksijenle tepkimeye girmesi sonucunda enerji elde ediyor. Kimi organik maddeler oksidasyondan kaçarak toprağın çökeltilerine doğru batıp fermentler (mayalar) tarafından özümşenerek karbondioksit ve metana dönüşürler. Ancak daima küçük bir miktar özümşenemez organik

madde çökeltisi yeryüzünün kabuğunda gizlenir. “Yerka-
buğunda gizlenen bu fotosentezciler havadaki oksijenin
çökmesine engel olurlar.”

Lovelock’un araştırmalarında buna benzer başka kar-
maşık geribildirimler de mevcut. Bu noktada önemli olan,
doğadaki canlıların bağımlılık ilişkilerinin yeryüzünün
çevre koşullarının sabit kalmasında ne derece etkili oldu-
ğudur; böyle bir mekanizmanın gerçekten varolup olmadığı
değil. Lovelock, canlı sistemler arası ilişkilerin etki de-
recesinin her düzeyde çok yüksek olduğunu iddia etmekte-
dir. Karşıtları ise canlı sistemlerin bağımlılık ilişkisinin et-
kilerini reddediyor ya da önemsemiyor.

Aslında tüm bu tartışmaların Ana Tanrıça inancıyla
doğrudan bir bağlantısı bulunmamaktadır. Lovelock haklı
olsa bile, yeryüzünü Ana Tanrıça olarak “kişileştirmek” ve
böyle bir tanrıçaya inanmak tümüyle anlamsız olmaya de-
vam edecektir. Çevre koşullarını düzenleyen sistemlerin
“iyi niyete” “fedakarlığa” ya da “dualara” cevap vereceği-
ne inanmak mümkün değil. Ayrıca Lovelock “gerçek” in-
san davranışlarının doğal süreçleri altüst edebileceğinin
pek farkında değil. Örneğin sera etkisine ilişkin şöyle di-
yor: “Gaia’nın temsil ettiği sistem ısınmayı durdurabilir ve
mevcut sıcaklıkları sabitleyebilir... Sera etkisinin sonuçları
ortaya çıksa bile bunlar ancak geçici olabilir. Daha çok se-
ra gazı havaya karışıp, yapılan tarım doğal ekolojik denge-
ye zarar verdiğinde sistem er ya da geç fazla yüklenme so-
nucunda iflas edecektir.”

Aslında bir tanrıdan çok hayli karmaşık bir doğa düze-
niyle karşı karşıya bulunuyoruz. Söz konusu kirlenmenin yı-
kıcı etkilerini gidermek veya yavaşlatmak için kullanacağı-
mız teknolojik kaynakları belirlemek için öncelikle sorunun
temelindeki bilimsel nedenleri ortaya çıkarmalıyız. Örneğin
Lovelock yeni bir tür elektrik üretimini savunmaktadır:

“Fosil yakıt kullanan enerji istasyonları CO2, SO2 ve nitrojen oksitlerin atmosferdeki en önemli kaynağı durumundadır. Elde edilen yakıtın en iyi ihtimalle yüzde 40’ ı bu tür atıklar üretmektedir... gökyüzü böyle ısınıyor. Enerji elde ederken yakılan kömürün neden olduğu kirliliği tek merkezde toplayarak yeniden kullanımını ya da zararsız hale getirilmesini engelleyen herhangi bir bilimsel gerekçe yok. Kömürü hidrojen ve CO2’ye dönüştüren pilot fabrikalar çoktan beri mevcut. Bu fabrikalarda hidrojen gazı türbinli enerji istasyonlarının yakıtı olarak kullanılırken CO2 de biriktirilerek yeraltına ya da okyanusa salınıyor.”

Lovelock, anti-hümanist, insanları canlı Gaia’nın “olağan” metabolizmasını altüst eden “patojen mikro organizmalar ya da tümör hücreler” olarak gören çok sayıda “gerçek-ekolojisti” cesaretlendirmiştir. Lovelock, bu dolayısıyla insanlık tarihini, doğaüstü güçlerin tarihinde küçük ve önemsiz bir durak haline getiriyor.

Aslında kendi kendini düzenleyen ekolojik sistemin insan karşısı öğeler taşıdığına dair bir şey yok. İnsan yavrularını besleyip gözeten veya silkinip onları elimine etmeye çalışan iyi ya da kötü bir toprak ana inanişına temel oluşturan herhangi bir somut neden görünmüyor.

DİĞER ADAYLAR

Ekolojik sistemin kendi kendini düzenlediğine ve bir Ana Tanrıçanın varlığına ilişkin görüşler, dünyayı çevresel bir felaketten kurtarmayı hedefleyen yegane tanrısal inaniş değil. Son yıllarda çok sayıda kaynak, belli başlı ulus ötesi kuruluşları “iyi huylu” insanüstü kurtarıcılar olarak değerlendiriyor.

70’lerden beri ulus ötesi holdingler, iş dünyasının engin

çevreci vizyonunu tanıtmak için birbiri ardına halkla ilişkiler kampanyaları düzenlemeye başladılar. Sürdürülebilir Kalkınma İçin İş Konseyi (Business Council for Sustainable Development-BCSD) ulusal ve uluslararası devlet kurumları düzeyinde lobi faaliyetleri yapmak amacıyla konferanslar düzenleyip, yetkilileri sorumluluk bölgelerinde çevre konulu eylem planları hazırlamaları için ikna etmeye çalışıyor. BCSD üyesi yaklaşık 600 ulus ötesi şirket, dünya üretiminin üçte birini gerçekleştirirken dünya ticaretinin yüzde 70'ini de kontrol ediyor. Sürdürülebilir kalkınma çalışmalarına öncülük edenler arasında DuPont, Unilever, Shell ve Rio Tinto Zinc gibi şirketler de var. Bu tür firmalar düzenledikleri geniş kapsamlı reklam kampanyalarıyla tüm dünyayı yerkürenin çevre sağlığıyla ilgilendiklerine ve koruduklarına inandırmaya çalışıyorlar. Kaygılanmamız gereken hiçbir şey olmadığını ve gereken önlemleri alacaklarından kuşku duymamamız gerektiğini söylüyorlar. Diğer yandan süper marketlerin raflarını ekolojik ürünlerle doldurarak biz tüketicilerin de üzerimize düşenleri yapabilmemiz için olanak yaratıyorlar. Tabii eski malları yeni paketleri içinde sunarak yeşilci kimliklerini vurgulamak istiyor da olabilirler.

Kuşkusuz bu tür şirketler bizim “güvenimizi ve sadakatimizi” kazanmak konusunda yeryüzü tanrıçalarından ancak bir adım önde gözükmüyorlar. Yeryüzü tanrıçalarından farklı olarak bunlar gerçekten varlar, sadece hayal dünyamızın bir ürünü değiller. İnsanüstü güçlere ve kaynaklara hükmedip dünyayı yeniden şekillendirebilirler. Bu şirketlerin kapitalist ekonomide egemenliklerinin en üst noktasına ulaştıkları ve özellikle teknoloji yoğun sektörleri kontrol altında tuttukları da düşünüldüğünde, kontrol ettikleri güçler açısından orta büyüklükteki ülkelerle rekabet edebilir düzeye gelmiş oldukları görülebilir.

Aslında propagandalarında sözünü ettikleri gibi davranmadıklarını düşünmek için yeterli neden var. İyiliksever ilahlar olarak tanımlanabilmekten çok uzaklar. Ekolojik sorumluluk söz konusu olduğunda ulus ötesi şirketlere “güvenmek” Ana Tanrıça’ya güvenmek kadar imkansız görünüyor.

Gerçekte, bu tür şirketlerin uzun vadeli yönelimleri, yatırım kararları üzerinde etkili ve hepsi insan olan küçük bir yönetici grup tarafından belirleniyor. Kararlar nihai olarak kısa ve orta vadeli karlılıklarına ve dünya pazarındaki rekabet olanaklarına göre şekilleniyor. İnsan ihtiyaçları, sağlığı ya da uzun vadeli çevresel sorunlar bu kararların alınışında herhangi bir etkiye sahip değiller. Rekabete dayalı pazar işleyişi kimseye farklı seçenek sunmuyor. Daha geniş vizyonlu ve sorumluluk sahibi şirketlerin hızla kar etmeye çalışanlar karşısında rekabet şansı yoktur.

Kuşkusuz, ulus ötesi şirketlerin yerel ülkelerdeki yerel rakipleri karşısında fiyatları belirleme şansı var. Aynı firma, farklı ülkelerdeki şubeleri aracılığıyla, kimi ticari malların hem alıcısı hem de satıcısı olduğunda, karları vergi oranlarının en düşük olduğu ülkelere transfer etme olanağına sahip oluyor. Yüksek faturalı ithalat ya da düşük faturalı ihracat işlemleri aracılığıyla vergi oranları yüksek ülkelerden vergi kaçırırken, maliyetleri şişirip, maliyet artı sabit kar oranı üzerinden ticaret yaptıkları devletlere yüksek fiyatlı malları satıyorlar. Kur dalgalanmaları ya da kontrolsüz döviz hareketleriyle ithalat ve ihracat vergilerinden sıyrılıp karları merkezlerinin bulunduğu ülkelere transfer ediyorlar.

Bazı bölgelerde tekel koşullarından yararlanmak için kendi aralarında yaptıkları fiyat sabitleme anlaşmalarıyla rekabetin gerektirdiği reklam masraflarından kurtulup ve-

rimliliklerini artırıyorlar. Böylece, koşullara uyum sağlamayanların piyasadan çekilmesiyle tekelleşen sektörlerdeki karlılık oranları hızla yükseliyor.

Ancak tüm bu operasyonlar, piyasa koşullarında mevcut pazarın yarattığı sınırlamalardan kurtulabilmek için belli bir düzeye kadar gerçekleştirilebiliyor. Sonuçta herhangi bir şirketin piyasa rekabetini ortadan kaldırabilmesi mümkün değil. Hiçbir tekel mutlak değildir, büyüyen kar oranları diğerlerinin tepkisini de tetikler. Fiyat anlaşmaları daima geçicidir ve dünyadaki ekonomik güç dengelerine sıkı sıkıya bağlıdır. Rekabet dünya ölçeğinde daima devam eder.

Gelecekteki başarılar bugünkü karlılığın sonucudur. Şirketlerin uluslararası ölçekte büyüebilmesi ve fiyatları belirleyebilmesi için ihtiyaç duyduğu hareket alanının sınırlarını mevcut karlılığı çizer. Bu yüzden bu tür şirketlerin karlarını maksimize etmek yerine yüce çevresel idealer peşinde koşacağını düşünmek safdillik olur. Yerli firmaların ulus ötesi operasyonlara yönelmesinin en önemli nedeni ulus devletlerin her türden kurallarından kurtulabilmektir -ki bunlara yasal kirlilik düzeyi ölçümleri ve vergilendirme gibi, ulus devletlerin yerel çevreyi korumak amacıyla koyduğu temiz kaynak kullanım şartları da dahildir.

Ulus devletlerin yeryüzündeki kaynaklara ulaşımı gitgide artan oranlarda ulus ötesi şirketlerin yatırımlarına bağımlı hale geldiğinden, bu şirketler dünya ölçeğindeki hareket kabiliyetlerine dayanarak, ulus devletleri kendilerine yönelik vergilendirme ve denetim kurallarını esnetmeye zorluyorlar. Yatırımlarını daha “liberal” uygulamaların hüküm sürdüğü off-shore/sınır ötesi bölgelere kaydırmakla tehdit ediyorlar. Esas hedefleri ise dolaylı veya dolaysız olarak sübvansiyon almak, ki buna altyapı olanaklarının tahsisi de dahil.

En “liberal” rejimlerin bulunduğu yerlere yatırımları yönlendirmek ulus ötesi şirketler için temel amaç haline gelmiş durumda. Bu ise dünyanın en az gelişmiş ülkelerine gitmek anlamına geliyor. İş dünyası açıkça, ücretlerin düşük, işsizlik oranının yüksek, polisin ve militarizmin etkin olduğu, sendikalaşma geleneğinin olmadığı, işçi haklarının ve örgütlerinin baskı altında tutulduğu ülkelere yatırım yapıyor. Yatırımlar “gelişmiş” bölgelerden kaydırılmaya başlandığında, işsizliğin artıp sendikaların güç kaybetmesiyle ücrete bağlı maliyetler de düşürülüyor.

Düşük ücretler ve politik haklardan yoksunluk, işçilerin çalışma ve yaşam koşullarını, tüketim alışkanlıklarını etkileyen çevresel sorumluluklar üzerinde ısrarcı taleplerde bulunmalarına engel oluyor. Yüksek gelir düzeyine sahip tüketicilerin dahi üretim üzerinde bir denetimi mevcut değil. Bu tür denetim mekanizmalarını işletme olanağına ancak toplumun üst sınıflarında yani ulus ötesi şirketlerin yönetim kademelerinde yer alanlar ulaşabiliyor. Nihai olarak karlılık hala tüketici seçimlerini belirleyen en önemli etken.

Birleşmiş Milletler’in Haziran 1992 tarihli Çevre ve Kalkınma Konferansında (Dünya Zirvesi) ulus ötesi şirketler, BCSD aracılığıyla, güçlü ve etkin bir lobi faaliyetine girişerek çevre sorunlarına ilişkin yasal düzenlemelerden muaf tutulmak için gerekli iç düzenlemeleri yapmayı taahhüt ettiler. Ayrıca konferansın karar altına aldığı Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eylem Planı’nın, GATT’a yönelik herhangi bir bağlayıcılığının olamayacağını teminat altına aldılar. Bir başka deyişle, dünya serbest ticaretine yönelik bir çevre koruma yaptırımını söz konusu olamayacaktır.

Ulus ötesi şirketlerin ve büyük holdinglerin geçmişlerine göz attığımızda, çevreyi korumak için gerekli iç düzenlemeleri yapacaklarına güvenmek için çok fazla neden bu-

lamıyoruz. Diğer yandan bırakın ekolojik sisteme sahip çıkmayı, bu şirketler kirlenmenin neden olduğu mevcut krizin bizzat sorumlusu durumundalar. Durumu düzeltmek bir yana her gün daha beter hale getiriyorlar.

Örneğin tanıtım kampanyalarında kendini çevre kurtarıcısı gibi göstermeye çalışan DuPont, ozon tabakasındaki delinmenin bir numaralı sorumlusu.

“DuPont’un önderliği ele geçirdiği tek alan klorofloro-karbonların (CFC) geliştirilmesi ve üretimi olabilir. 1931 yılında CFC’yi ilk kez piyasaya sürdüğünden beri elde ettiği tekel olma avantajıyla, aerosol sprej, yalıtım köpüğü, temizlik malzemesi, soğutucu ve otomobil kliması yapımında kullanılan malzemelerin dünya pazarındaki üretiminin neredeyse dörtte birini gerçekleştiriyor. Ürettiği maddelerin ozonda delinmeye yol açtığı belirlendiği 1974 yılında, ABD’nin aerosol sprejleri yasaklama girişimine karşı mücadele etmiş, sektöre yönelik tüm düzenleme girişimlerini geri çevirmişti. 1980’lerde Reagan’ın ultra-liberal politikaları alternatif üretim olanaklarına ilişkin araştırmaları gözden düşürürken, aerosol içermeyen ürünlere olan talebin artmasına rağmen DuPont Japonya’da da CFC üretimine başladı. 1988 yılında aldığı ani bir kararla, CFC yerine kullanmaya başladığı maddeler (ki bunların arasında hidrokloroflorokarbon -HCFC- ve hidroflorokarbon -HFC- gibi ozonda çok daha küçük oranda delinme yaratabilen maddeler söz konusuydu) tekel konumunu koruyabilmek için daima rakiplerinden önce harekete geçme stratejisinin bir parçasıydı. Stratejisinin diğer bir parçası da zaman kazanmaktı. Bush yönetimini CFC’lere alternatif tek ürünün kendininki olduğuna ikna ederek 190 Temiz Hava Yasası’na ilişkin düzenlemenin ertelenmesiyle HCFC ve HFC’lere yönelik tehdidi 2040 yılına kadar bertaraf etti.” (Treece)

Kuşkusuz DuPont en kötü örnek olarak göz önünde duruyor. Zehirli madde yayılımını güvenlik standartlarına indirdiğine ilişkin beyanlarının yalan olduğu da ortada. ABD hükümetinin istatistiklerine göre DuPont ülkeyi en çok kirleten şirket, yarattığı toplam kirlilik Dow Chemicals'ın 14, Mobil Oil'in ise 30 katı.

Bu gerçeğin görünen yüzünde yer alan ahlaksız ve vicdansız canavarlar tarafından yönetilen dünya üretim sistemi düşünüldüğünde, New Age taraftarlarının ve diğerlerinin iyiliksever Toprak Ana Tanrıçası ya da yerel kendine yeterlilik fantezileri de şaşırtıcı olmuyor. Hatta şiddetli inkar politikaları, bizzat ulus ötesi şirketlerin dahi kurtarıcı olarak görülmelerine neden olabiliyor. Yine de özellikle yeni endüstrileşen bölgelerde, ulus ötesi şirketlerin neden olduğu yoğun sömürüye ve çevre felaketlerine maruz kalan insanlar için gerçekler yeterince görünür durumda.

Peki Ana Tanrıça bizi ulus ötesi veya yerli şirketlerden koruyamayacaksa yüzümüzü kime döneceğiz? Tabii bu şirketlerin de bizi kendi eylemlerinin sonuçlarından koruyabileceğini düşünmüyorsak. Basın ya da politikacılar tarafından verilen cevap genellikle ulus devlet ya da yöneticileri, BM gibi devlet üstü örgütler, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar oluyor.

Kuşkusuz cevaplarda adı geçenlerin hepsi, mevcut hasarı onarma ve ekolojik sorumluluğu göz ardı etmeden teknolojik olanakları geliştirme gücüne sahip. Bütün yetkililerin hemfikir olduğu gerçek, ancak politik otoritelerin gerçekleştireceği küresel bir işbirliğinin yerkürenin çevre sorunlarına çözüm yaratabileceği değil mi? Bu noktada kaderimizi, seçilmiş temsilcilerimize mi yoksa seçilmedikleri halde mevcut düzeni yaratan ve denetim altında tutan açgözlü, vicdansız şirketlere mi bağlamanın çıkarımıza ola-

cağına karar vermemiz gerekiyor. Yaşadığımız yüzyılın son çeyreğinde bu kurtarıcı masallarına inanabilmemizi sağlayacak maalesef çok az neden var. Daha önce de değindiğimiz gibi ulus ötesi şirketlerin sahip oldukları iktidarın ardındaki güçler, aynı zamanda ulus devletlerin sahip oldukları kaynakları kontrol etmelerine, egemenlik alanlarında ve dünyada gerekli “temizliği” yapmalarına engel oluyorlar. Tabii üzerlerindeki nüfuzları düşünüldüğünde, devletlerin ve sivil otoritelerin ulus ötesi şirketlere karşı politika geliştirmelerinin ne derece mümkün olabileceği şimdilik belirsiz.

Gerçekte bu tür beklentilerin yükselmesine ampirik veriler neden oluyor. Dünyanın ekonomik ve askeri olarak en güçlü devleti olan ABD’yi örnek aldığımızda, Başkanın katılım konusunda gösterdiği gönülsüzlüğe rağmen 1992’deki Dünya Zirvesi, pek çok kişi için “sürdürülebilir kalkınma” politikaları üzerinde anlaşma sağlanabilecek son şans olarak değerlendirilmişti. Üstelik ABD Başkanı, biyolojik çeşitliliğin korunması ve atmosferik emisyonun kontrolü için gereken mali taahhütlerin uygun zaman dilimlerine paylaştırılmasını öngören bağlayıcı karar metnini imzalamadı.

Bilim dünyasının, sera gazlarının atmosferik emisyonun derhal yüzde 60 oranında azaltılması gerektiğine ilişkin çağrılarına rağmen konferans katılımcılarının çoğunluğunun onay verdiği, ancak yasal bağlayıcılığı olmayan bir kararla, emisyonun 1990 seviyesine düşürülmesi öngörüldü. ABD heyeti -ki Amerika dünyadaki zehirli gaz emisyonunun yüzde 25’inin faili- daha önce 110 ülke tarafından kabul edilen 2000 yılı hedefinin anlaşmadan çıkarılmasını sağladı.

ABD, dünyadaki mevcut bitki ve hayvan türlerini koru-

ma altına almayı hedefleyen biyolojik çeşitlilik anlaşmasını, gelişmekte olan imzacı ülkelere yardım amaçlı kaynak tahsis etmeyi kabul etmediği için imzalamadı. Sonuçta tropikal ormanların azalması mevcut hızıyla devam ederse, 2000 yılına kadar yeryüzündeki 3.5 ile 10 milyon arasında bitki ve hayvan türünün yüzde 15 ya da 20'si yok olmaya mahkum. Üstelik bahsi geçen biyolojik türler gelecekte, yenilenebilir enerji kaynağı, endüstriyel ürün, ilaç, genetik tarım girdisi ve biyolojik araştırma numunesi olarak kullanılabilme potansiyeli taşıyor. Böylesi bir felaket;

“Dünyanın gelecekte ihtiyaç duyacağı gıda ürünleri çeşitliliği için sahip olduğu kapasiteyi tehlikeye atmak anlamına geliyor. Dünyadaki 80 bin yenilebilir bitki türünden günümüzde yararlanılan 16 çeşidin dışında kalanların tropikal bölgelerde yetiştğini unutmamak gerekiyor. Orman yerlilerinin sahip olduğu tıbbi bilgi ve uzmanlıkla birlikte, AIDS ve kanser gibi hastalıkları kontrol altına almaya yarayacak bilimsel birikim de yok olacak.”

Ormanların yok olması uzun vadede tarım arazilerinin genişlemesini de sağlamayacak. Lovelock'un şu noktaya işaret ediyor:

“Islak ve bulutlu tropik iklim yeryüzünde kendiliğinden ortaya çıkmıyor. Tropik iklim koşulları, ağaçların biriktirdiği muazzam miktardaki suyun, yapraklar aracılığıyla buharlaştırılıp nem olarak gökyüzüne salınmasıyla oluşuyor. Yükselen buhar yoğunlaşarak önce bulutları meydana getiriyor, ardından yağmurun yağmasıyla ağaçlar büyüyor ve köklerini besinlerin bakteriler tarafından yenilediği toprak yüzeyine, dökülmüş yaprakların arasına salıyorlar. Ağaçların oldukça yüksek hacimlerde suyu buharlaştırma özellikleri, nemli tropik iklimin korunmasını ve bulutların yarattığı gölgeliğin sadece beyaz ışıkları yansıtmasıyla

dünyanın ılınmasını sağlıyor. Ağaçları yok ettiğinizde yağmurlar da kesilecektir. Ağaçlar ve yağmur birlikte giderler, biri olmadan öteki de olamaz. Yağmur yağmayınca toprak ölmeye başlar. Toprağı yaşatan bakteriyel ekosistem yok olurken erozyonlar da başlar. Ormanlar geri gelmez, toprak ise ya çalılık ya da çöl haline gelir.”

Canlı sistemlerinin çevre koşullarına ilişkin geliştirilen çok sayıda bilgisayar programı, yeryüzündeki canlıların temel yaşam koşullarının gerçekten de karmaşık geri dönüşüm sürecinin sürekliliğine bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Daha da önemlisi;

“Orman kayıplarının bu hızla sürmesi halinde 2000 yılı itibariyle orman alanlarının yüzde 65’i yok olmuş olacak. Gaia teorisine dayanan sayısal modeller... Bu kadar büyük bir kaybın gerçekleştiğini düşünün, kendini yenileyen ekosistemin ölümüyle iklimler ortadan kalkınca çöküş başlayacak.”

. Lovelock’un varsayımı şöyle:

“Eğer ağaçların yüzde 70’i yok olmadan gerekli kararları almazsak her şey için çok geç olacak, diğerlerini de kurtarma imkanımız kalmayacak. Orman kayıpları böyle devam ederse, bu bölgelerde yaşayan bir milyar insan, aşırı sıcak ve kurak iklim koşullarında Güney Sahra çölünde yaşanan sorunların belki yüz katıyla muhatap olacaklar.”

Birleşmiş Milletler konferansından çıkan tek kayda değer karar, gelişmiş ekonomilere sahip ülkeler tarafından yönetilen -Dünya Bankası gibi- kurumların Üçüncü Dünya ülkelerine dikte ettiği kalkınma stratejilerinde öncelikler sıralaması yapabilme hakkı oldu. Bu öncelikler her şeye rağmen, dünyanın mülksüz çoğunluğunun küresel boyuttaki sermaye birikiminin ve pazar rekabetinin yıkıcı etkilerinden korunması gerekliliğine işaret ediyor.

Kuşkusuz Dünya Bankası gibi kuruluşlar karlarını artırmak ve alacaklarını tahsil etmek için Üçüncü Dünya'daki hammadde talanlarını sürdüreceklerdir. Tarım arazileri yağmalanacak, tek ürünlü tarım üretimi sürecek, sağlanan maden işletmeciliği imtiyazlarında çevre korunması gözeltilmeyecek ve ormanlar yok olmaya devam edecek. Ticknell ve Hildyard'ın dediği gibi;

“Atmosferin ve biyolojik çeşitliliğin ‘küresel mülk’ olarak kabul edilmesiyle (büyük ekonomik güçlerin tasarladığı Küresel Çevre Hizmetleri Planı) büyük şirketlerin dünyanın öbür ucundaki doğal kaynaklar üzerinde bölgenin yerlileri kadar tasarruf hakkı olması öngörülüyor. Yerli halkların karşı karşıya kaldığı çölleşme, zehirli atıklar, toprak kaybı, böcek ilaçlarından zehirlenme gibi sorunlar küresel addedilirken, çevresel kaynaklar Kuzey ülkelerinin ve ittifaklarının kar güdülerine teslim edilmek isteniyor.”

Ancak ekonomik bağımlılıkları olmasa, Üçüncü Dünya ülkelerinin egemen güçlerinin de çevre kurtarıcılığı rolüne soyunup, ekolojik sorumlulukla sürdürülebilir kalkınma hedefleyecekleri oldukça şüpheli. Tam tersine, Üçüncü Dünya'da iktidardaki kapitalist sınıflar “modernizasyon” adı altında uyguladıkları zorba programlarla çevreci yaklaşımlara ve değerlere karşı korkunç bir baskı uyguluyorlar.

Treece'in dikkat çektiği gibi yüzyılın son çeyreğinde acil durum sinyali veren ülkeler Brezilya, Güney Kore, Tayvan, Endonezya ve tabii Hong Kong ile Singapur oldu.

“Bugün modası geçmiş de gözükse, Latin Amerika'nın ve Güneydoğu Asya'nın büyük ekonomilerini ‘Üçüncü Dünya’ olarak tanımlamaya devam ediyoruz. Hindistan gibi yeni-sanayileşen ülkeler, kendilerinden öncekilerin yaptığı gibi, savaş sonrasında, devlet eliyle hammaddele-

rin işlenmesi sonucunda elde edilen malların ihracatını artırabilmek için kendi nüfuz alanlarında bölgesel alt emperyalist güçler haline geldiler.”

Bu kalkınma stratejileri genellikle, endüstrileşmenin gereği olarak, uzak kırsal bölgelerdeki nüfusu ulusal pazarın bileşeni yapmak için uygulanan vahşi politikaların yarattığı yoğun toplumsal ve çevresel yıkımlarla anılıyor. Yüzyıllar boyu parçası olageldikleri eko-sistemin ürünü olan yerli kültürler günden güne kaybolurken, halklar yarı köleci çalışma koşullarına ya da yeni endüstri bölgelerinin varoşlarında dilencililiğe mahkum ediliyor.

Ancak Marks ve Engels'in de belirttiği gibi, endüstriyel gelişim süreci nitelikli ve ilerici yeni bir toplumsal gücün ortaya çıkışının habercisidir; sanayi proletaryasının ya da işçi sınıfının. Önceden politik ve ekonomik olarak tecrit koşullarında yaşayan halk, endüstrileşmeyle birlikte yan yana geldiğinde eninde sonunda sosyalist ideolojinin ve mücadelenin savunucusu haline gelecektir.

Açıkçası aşılması gereken çok engel var; berbat çalışma ve yaşam koşullarının neden olduğu ekonomik ve politik baskılar, işsizlik ve ahlaki çöküntü gibi; dini kaygılar, uyuşturucular ve “eğlenceler” gibi. Ancak kapitalist sanayileşmenin, kendi iç dinamikleri gereği işgücünün eğitimi, dayanışmasını ve gücünü artırdığını da görmek gerekiyor. Zenginliği üreten güç, bir noktadan sonra üretim sürecinin ve toplumsal yaşamın demokratik kontrolünü ele geçirip gezegenin çevre sağlığı için hayati önemdeki düzenlemeleri de gerçekleştirecektir.

ALTINCI BÖLÜM

SINIF, DEVLET VE DİN

MATERYALİZM VE POLİTİKA

Tarihsel materyalist sosyal bilimler, insan toplumlarının ayırt edici özelliğinin üç temel ölçütü veya işlevsel gereksinimle tanımlanabileceğini iddia eder. Birinci maddi ya da işlevsel ölçüt; gerekli ilişkiler ve kurumlar aracılığıyla maddi malların üretimini ve bölüşümü gerçekleştirebilmek -buna yiyecek, giyecek, barınak temin etmek, maddi malların üretim ve dağıtımını sağlayacak alet ve makineleri yapmak da dahil. Maddi birer varlık olan insanların ve toplumun varlığını sürdürebilmesi için maddi ihtiyaçlarının düzenli olarak karşılanması gerekir. İhtiyaçların karşılanma yöntemini belirleyen kurumlar ve gelenekler ise toplumun maddi altyapısını meydana getirir.

İkincisi, ideolojik ölçüt ya da işlev: Üretim ile bölüşümü mümkün kılan değer yargılarıyla inançları düzenleyen ilişkilerin ve kurumların ortaya çıkması. Öncelikle felsefi, dini, ahlaki, politik, hukuki düşünce ve dünya görüşlerinin

oluşturulması. İnsanlar iki lokma bir hırka için yaşamayacaklarsa varoluşlarına ilişkin daha derin anlamlar bulma ihtiyacı duyacaklardır. Tarihsel bağlamda yaşamlarına anlam kazandırmayı isteyecek, evreni ve kaderi sorgulayacaklardır. Bu kurumlar ve gelenekler toplumsal üstyapının en önemli bileşenini oluştururlar.

Bu iki işlevin yanı sıra varolan yaşamsal önemdeki bir üçüncü işlevin önemi -ki diğer ikisinin başarısı buna bağlıdır- çoğu kez kavranamamıştır. Bu, toplumsal davranışları bütünleştirip örgütlemekle alakalı olan politik işlevdir.

Modern dünyada politika üzerine düşündüğümüzde, aklımıza ilk olarak bir bütün halinde çağdaş devleti oluşturan parlamenter, hukuki, bürokratik, yönetsel ve güvenliğe ait yapılanmalar geliyor. Ancak devlet, tarihin büyük bölümünde ve tarih öncesinde varolmayan bir gelişmedir. Önceki bölümlerde incelediğimiz kabile toplumları devlete ait kurum ve geleneklerin mevcut olmadığı toplumsal sistemlerdi. Elbette devlet aygıtının olmayışı politik entegrasyonun ve yönetimin de olmadığı anlamına gelmiyordu. Tam tersine, toplumun örgütlenmesini sağlamak için yerine getirilmesi gereken pek çok işlem vardı. Doğa olaylarıyla, düşman kabilelerle, saldırganlarla mücadele etmek için birlik içinde, koordineli davranmaları gerekiyordu. Anlaşmazlıkların adil çözümü ve gerekli cezaların uygulanabilmesi için örgütlenmek zorundaydılar.

Seller ya da yangınlar sonucu karşı karşıya kaldıkları ekonomik yıkımlara ortak çözümler üretmeli, hızla harekete geçmeli, toplumsal istikrarı sağlayabilmek, kaçınılmaz münakaşalara ve toplum dışı davranışlara hemen tepki verebilmek için örgütlenmeliydiler. Neredeyse tüm kabile toplumlarının, bir noktadan sonra yiyecek kaynakları ya da başka şeyler için savaşmak zorunda kaldıkları düşünülürse, neden örgütlü olmaları gerektiği daha kolay anlaşılabilir.

Bu görevlerin çoğu toplumsal düzeni ve uyumu sağlamak için gerekli yaptırımların dayatması ya da sınırların zorlanmasıyla ortaya çıktı. Marksist yaklaşım, toplumsal yaşamın politik boyutunun temel özelliğinin, toplumun bütünlüğünün korunması için oluşturulan normlar, kurallar ve kanunların ancak bilinçli, açık ve zora dayalı baskı aracılığıyla uygulamaya konulabilmesi olduğunu söyler.

Burada sözü edilen baskının niteliği, doğa kanunlarının ve güçlerinin (rüzgar, yağmur, sel ya da kuraklık) insanları barınak aramaya veya göçe zorlamasından farklıdır. İnsan davranışlarının ardındaki bilinçli kararların “oluşumunu yönlendiren” toplumsal üst-benliğin “töresel” baskılarından ayırtmak gerekir.

Hal Draper tüm diğer baskı çeşitlerini “kör” baskı olarak tanımlar. “Kör baskının temel karakteristiği bireyin yapması gerekeni yapmak ‘istemesisidir’. Dış baskının -ya da politik baskının- temel özelliği ise bireyin bizzat ifade edilen ya da ima edilen zorun tehdidi altında tutumunu belirlemesidir. Kör baskının kabile toplumlarının yaşamındaki etkisi önemlidir. Bu bağlamda Draper, Southall’dan yaptığı alıntıda şuna dikkat çekmektedir: “Devletsiz toplumlarda herkes, pratikte veya sezgisel olarak, parçası olduğu toplumun dokusuyla uyum sağlamak için yerine getirmesi gereken sorumlulukların bilincindeydi.”

Nüfusun azlığı ve teknolojik gelişmişlik düzeyinin düşüklüğü kabile toplumlarında böylesi “töresel” sınırlamaları mümkün ve gerekli kılıyordu. Varlığını korumak isteyen bir toplumun karşı karşıya kaldığı hassas ekolojik denge göz önüne alındığında, grup içindeki tüm bireylerin günlük yaşamda birbirlerine neden bağımlı oldukları anlaşılabilir. Önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi kabile toplumlarında yaşamı düzenleyen karşılıklı sorumluluk ve yü-

kümlülük ilişkilerinin çerçevesini akrabalık bağı oluştuyordu. “Uzmanlaşmış rollerin bulunmayışı ve toplumsal ağın çok yönlü niteliği, ekonomik ya da politik amaçların topluma zarar vermesine olanak tanımıyordu. Amaçlarda ortaklaşma, yeni geleneklerin oluşmasını ve bu gelenekleri denetim altında tutan dini ifadelerle inanmayı da beraberinde getirdi.”

Elbette, ortaklaşa alınan kararların hayata geçirilişi esnasında, baskıcı politik uygulamaların hiç görülmediği söylenemez. Ancak bu tür kararlar, tüm yetişkin üyelerin özgürce tartışıp mutabakat oluşturmaya çalıştıkları açık toplantılarda ya da konseylerde alınıyordu.

Engels’in dediği gibi, “ilkel çağlarda, barış dönemindeki tüm kamu gücü, salt adli bir güç idi ve tüm halkın meclisine dayanıyordu.” Bu tür toplantılarda gerekli görülürse zora dayalı yaptırımlar da uygulanabiliyordu. Alınan kararların hayata geçirilmesinden tüm topluluk sorumluydu. Ağır suçluların dışlanması ya da sürgün edilmesi gibi kararları uygulamak için bütün grup silahlanıyordu. Aynı şekilde yabancı düşmanlara karşı yapılan savunma savaşlarına da, anlaşmazlıkların çözümü için alınan kararlara da tüm topluluk katılıyordu. Böylece politik güç tüm grubun yararına ve grubun çıkarlarına aykırı davrananlara karşı kullanılıyordu.

Materyalist yaklaşıma göre, politik gücün kolektif denetimi kabile toplumundaki temel üretim kaynaklarının kolektif denetiminin uzantısıdır. Kaynakların azınlık tekelinde olmadığı bir toplumda politik güç tekellerinin ortaya çıkması da mümkün değildir.

Ancak toplumun ekonomik altyapısında ortaya çıkan sınıfsal bölünme, her şeyin şiddetle değişmesine neden oldu.

Draper'a göre, "toplumun iç ilişkilerini düzenleyen otorite, ortaya çıkan yeni sınıfların çıkarlarının uzlaşmazlığı nedeniyle, bütün toplumu temsil iradesini kaybeder." Toplumun, temel üretici güçlerini kontrol eden egemen sınıf ve egemenler için artık üretmek üzere çalıştırılan ezilen sınıf olarak bölünmesi, sömürülen kesimlerin ayaklanma ihtimalini de daima beraberinde taşır. Egemenlerin, kurdukları polis gücü, hapisane, işkence odaları gibi uzmanlaşmış baskı aygıtları aracılığıyla uyguladıkları şiddetin gerisinde, mülksüzlerin başkaldırısını engelleme ihtiyacı yatmaktadır.

Sınıfların oluşumuna ilişkin ilk akla gelen varsayım, yerleşik zengin tarım kabilelerinin yaşadığı neolitik köy, kasaba veya daha geniş yerleşimlerin, muhtemelen daha az nüfuslu ancak askeri yönden gelişmiş (atlara, savaş arabalarına ve bronz silahlara sahip) göçebe çoban kabileleri tarafından işgaliyle ortaya çıktığıdır. Bu noktada, Rusya'nın güneyinden gelen ve Hint-Avrupa dillerini konuşan kabilelerin fetihleriyle, eski tarihte bahsedilen Ispartalılar akla geliyor. Askeri üstünlük, çok daha az sayıda insanın kendini egemen sınıf olarak örgütleyerek çoğunluğun ürettiği artığa el koymasını mümkün kılabilmişti. Üretim düzeyi düşünüldüğünde, artık miktarının o kadar işgalciyi doyurmaya yetmeyeceği ortaya çıkıyor. Ancak ardından gelen uygulamalar egemenlerin, silahlı güçleri ve sürekli hareket kabiliyetleri aracılığıyla, çoğunluğun emeğini ihtiyaç duydukları şekilde yönlendirebildiklerini ortaya koyuyor.

Doğrudan baskı, toplumun ekonomik altyapısının ayrılmaz bir parçasıydı. Ancak doğrudan baskı, altyapıdan uzaklaşıp uzmanlaşmış üstyapı kurumlarında yoğunlaşmaya başladıkça devletin kökenine doğru ilk adımları atmaya başlıyoruz. Draper'ın belirttiği gibi, "devlet, dolaysız baskının kurumlaşmış aracıdır. Mümkün olduğunca dolaylı

baskı biçimlerini uygulamaya koyan devlet, gerektiğinde zora dayalı başkırıya başvurur.”

Kuşkusuz sınıfların ve devletin ortaya çıkışına ilişkin farklı görüşler de mevcut. Marks ve Engels’in öncelikle “toplumsal fonksiyonların dönüşümüyle” ilgilendiklerini söyleyebiliriz. Burada önemli olan devletin, toplumsal iş-bölümünün gerçekleşmesiyle ortaya çıkmasıdır. Engels’in dediğı gibi ilkel kabile toplumlarında “başından beri, korunması için tüm topluluğun kontrolü altında belirli kişilerin görevlendirildiğı belirli ortak çıkarlar söz konusuydu.”

Bu yaklaşıma, topluluğı dışardan gelen akıncılara veya istilacılara karşı korumak için oluşturulan örgütlenmenin başına tayin edilen geçici “savaş şefleri” uygun örnek olabilir. Zamanla kabiledaki köylerden biri yeni bir savaş şefinin öncülüğünde askeri eğitim kampı ve garnizon olarak örgütlenmiş olabilir.

Marks ve Engels’in özellikle ilgisini çeken bir başka olgu ise topluluk adına büyük sulama projelerini organize eden “su denetim görevlilerinin” varlığıydı. Kuraklığın ve çölleşmenin hüküm sürdüğü bölgelerde, toplumun çalışma düzeni sulama amaçlı inşa edilen baraj, bent ve kanallara hızla bağımlı hale gelirken, bu karmaşık yapıyı kontrol altında tutan kişinin artan gücüne bağımlılık da aynı hızla artmıştı.

Böyle bir su kontrol görevlisine günümüzde verilecek ad olsa olsa “büyük müteşebbis” olurdu. Kabile toplumlarında yakın akrabalarına önderlik ederek üretimi artırıcı projeler geliştiren bu insanlar kısa vadede grup içinde prestij kazanırken uzun vadede de nüfus artışının hızlanması önünü açmış oluyorlardı. Nüfusun artışı ise üretim artışını destekleyen faaliyetlere olan bağımlılığı besliyordu,

özellikle bölgesel uzmanlaşmanın artmasına rağmen yine bölgesel kendine yeterliliğin düştüğü topluluklarda. Üretim ve nüfusun hızla artmasına neden olan programlar da uzmanlaşmış askeri savunma örgütlenmelerinin ortaya çıkışına zemin hazırlıyordu. Daha büyük nüfus daha fazla asker anlamına gelirken, daha fazla artık ürün de yeni savaş kaynakları yaratıyordu.

Bu noktada modern antropoloji, kabile düzeni ile devlet arasındaki toplumsal örgütlenme formunu “şeflik” olarak tanımlar. Şeflik, akrabalığa ve ortak mülkiyete dayalı toplumsal örgütlenmenin henüz çözülmediği ancak farklı akraba gruplarının şefin egemenliğinde hiyerarşik olarak sıralandığı bir toplum biçimidir. Kaynakların ortak mülkiyeti söz konusu olmasına rağmen hiyerarşinin üst sıralarındakiler elde edilen ürünler üzerinde daha fazla hakka sahiptiler.

Burada öne çıkan nokta, sınıf ve devlet yapılanmalarının toplumsal artığı kontrol etmek için ortaya çıkmış olmasıdır. Belli bir aşamadan sonra artık ürünün ortak çıkarlar adına denetlenmesi yerini polis ve asker gibi uzmanlık aygıtları aracılığıyla toplumun geri kalanına karşı kullanılmasına bırakır. Böyle “Pretoryan korumalar” (Roma İmparatorluğu muhafızları) kendilerinin ve efendilerinin sahip olduğu imtiyazlı yaşam koşullarını sürdürmek için gitgide daha büyük oranlarda artığa el koyarak kendilerini toplumun geri kalanından ayırıştırırlar.

Değindiğimiz olgular, sınıf farklılıklarıyla devletin oluşumunun tek bir sürecin parçaları olduğunu ifade ediyordu. Devlet gücünü elinde tutan şefler, krallar, yüksek rütbeli din adamları ve askeri önderler toprağın ve topraktan elde edilen ürünlerin sahibi veya denetleyicisi olmuşlardı. Nüfusun geri kalanı ise, geçinebilmek için uzun çalışma saatlerine katlanmak zorunda kalan köylü serfler haline gel-

mişti. Çalışmaları sonucunda ortaya çıkan artık ürün vergi ya da zorunlu çalışma olarak devlete devrediliyordu.

Ancak temel yönelimde bir değişiklik söz konusu değildi. Sınıfların ortaya çıkışı devletin oluşumunun öncesine denk gelir. Devlet bir kurum “veya toplumun zora dayalı uzmanlık aygıtlarının oluşturduğu kurumlar bileşkesi olarak, egemen sınıfın iktidarını korumak ve mevcut mülkiyet ilişkilerinde köklü değişimleri engellemek için diğer sınıfların özgürlüklerini kısıtlar.”

Devlet, belli bir bölgede faaliyet gösterir ve sınırlarını çizer; insanların, fikirlerin ve malların o bölge içindeki hareketlerini belirler. Sınırlar öncelikle yabancı işgali veya nüfusun ülkeyi terk etme ihtimaline karşı kontrol altına alınır. Yeni bir toplumsal örgütlenme yaratılırken ortak sınırlar içinde yaşıyor olmak, kabile toplumlarındaki akrabalık bağlarının yerine ikame edilir. Gerçekten de devlet gücünün büyümesi ister istemez geniş akrabalık bağlarının çözümlmesine, kabile toplumuna ait sorumlulukların devlet gücünün özel uzmanlık aygıtları tarafından gasp edilmesine neden olur.

Devlet, sınırları içinde yaşayanlardan işledikleri toprak miktarıyla orantılı olarak vergi toplar. Bu vergiler genellikle üzerinde tarım yapılan arazinin kirası ya da imtiyaz hakkı olarak değerlendirilir. Tabii devletler kısa bir süre sonra artan giderlerini karşılamak için ya para basar ya da borçlanır.

Vergi olarak toplanan paranın artmasıyla birlikte bürokrasi de gelişir. Böylece, temel üretici kesim arasından bir grup insan, kabilenin, ailenin veya başka bir mutat örgütlenmenin başına geçerek yapılan işin zihinsel gereksinimlerini üstlenirken altta kalanlar kol emeğiyle, daha doğrusu emeğin maddi yönüyle ilgilenir.

Siyaset felsefecisi John Burnheim bürokrasinin, merkezi otorite tarafından yönetilen, tepede belirlenen politikaların hayata geçirilişinden sorumlu, özel çalışma yöntemlerine ve hiyerarşik emir komuta zincirine sahip daimi bir örgütlenme olduğuna dikkat çeker. Memurlar genellikle özel yeteneklere ve işlevlere sahip, okuryazarlık ve sayısal becerileri yüksek, bilgi işlemlerinden ve kayıtların tutulmasından sorumlu, tam zamanlı çalışan görevlilerdir.

Görünüşe göre yazı ve sayılar ilk olarak, Mezopotamya ile Mısır devletlerinde, yöneticilerin topladıkları vergi ve harçlar aracılığıyla hızla büyüyen servetlerine ilişkin tutulan muhasebe kayıtlarıyla gelişmiştir. Ardından sivil, dini ve askeri otoritelerin geliştirdiği hızla artan sayıdaki inşaat projelerini kolaylaştırmak amacıyla bir üretim aracı olarak kullanılmaya başlandı.

Sohn Rethel'in dediği gibi, "Zihinsel faaliyetlerin kol emeğinden ayrılmasının, emeğin ürünlerinin emekçi olmayanlara tahsisinin gerçekte üretime herhangi bir katkısı olmamıştır. Vergilerin hesaplanmasından, dini otoritelerle ya da firavununun memurlarıyla borçlular arasındaki kredi ve geri ödemelere ilişkin hesapların tutulmasından, tahsis edilen ürünlerin depolanmasından ve listelenmesinden, giren çıkan malzemelerin kayda alınmasından ve benzeri işlerden sorumluydular."

Sohn Rethel antik Mısır'daki memurları ve ipleri ellerinde tutanları anlatmaya devam eder. Piramitlerin ve tapınakların ölçümelerini yapan uzmanları belirlemek, barajların yapımı, tahıl ambarlarının inşası ve ölçülerinin belirlenmesi, firavunlar tarafından atanan üst düzey bürokratların görev alanında yer alıyordu. Ancak en önemlisi, Nil nehri'nin her yıl düzenli olarak yaşanan taşkınlarının ardından toprakları paylaşdırmakla görevliydi. Bu paylaşımın tek-

rarlanma nedeni, köylülerin ertesi yıl ödeyeceği vergi miktarını yeniden hesaplamaktı.

Bürokrasiler muazzam olanaklara sahipti. Oldukça büyük nüfusları doyurmaya yetecek oranda verimlilik artışına önderlik ettiler. Bürokrasinin denetiminde ortaya çıkan mimari ve sanatsal başarılarla, kasaba planlamaları ile Mısır ve Meksika'daki piramitlerin inşası eşlik etti. İstikrarlı bürokratik yapılar kimi devletlerin (Mısır- Çin) yaklaşık bin yıl boyunca pek de değişmeden vazgeçilmez parçası olageldiler. Burnheim, bürokrasinin yerleşik kurallara uygun, keyfi kararlara dayanmayan çalışma tarzının onları risksiz ve güvenilir kıldığını öne sürüyor. Hiyerarşik ve profesyonel yapıları, genel politikaların uzmanlar tarafından kolayca özel yönergelere tercüme edilmesini mümkün kılıyor. Hiyerarşi, politikaların ve eylemlerin sürekli olarak izlenebilmesini sağlarken tabandaki bilgi birikimini de politik yaklaşımların oluşumu için merkeze taşıyabiliyor. Geniş bürokrasiler, ekonomilerin gelişmesini, büyük ölçekli projeler için gerekli kaynakların toparlanmasını, gerekli bilgi birikiminin oluşmasını ve kullanılmasını sağlıyor.

Sorun, geleneksel olarak tiranlıklara ve oligarşilere hizmet edip, kralların ya da kilise ve devlet seçkinlerinin emirlerini eksiksiz uygulamalarında yatıyor. Burnheim'ın dediği gibi, bürokrasi yaratıcı düşünce ve davranışların, yeniliklerin, ilerlemenin, verimliliğin önündeki en büyük engeldir. Farklılık, deneysellik ve esneklik, tek tipliğe, riskten kaçınmaya, gelenekselliğe feda edilir.

Sınırları belli, değişmez kurallarla yaşayan görevlilerden düşünce veya davranışlarında esneklik beklemek mümkün değildir. Uzun emir komuta zincirleri bilgi akışını zedeler. Objektif bilgiler önyargılara, dar görüşlülüğe,

ıkar çelişkilerine ve atalete çarptıkça kırılmaya uğrar. Sorunlar karşısında ortaya çıkan yeni yaklaşımların, farklı seçeneklerin veya davranışların önü kesilirken verimlilik analizlerine ilişkin problemler ortaya çıkar. Bürokrasiler konuları niteliksel değil niceliksel ölçütlerle değerlendirmeyi tercih ederler -ki bu yüzden daima bir nitelik kaybı ortaya çıkar. Hiyerarşinin farklı kademelerindeki her birimin düzenli olarak yapması gereken işler vardır. Genel eğilim bütün birimlerin kendine yeterlilik ilkesiyle çalışmaya devam etmesidir. Sonuçta ortaya kullanılmayan veya israf edilen kaynaklar, mükerrer işler, yerel iktidar alanları ve hesap sorma mekanizmasının işlemediği bir aygıt çıkar.

Bürokrasi genişleyen hareket alanının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla vergilendirmede gitgide daha açgözlü davranmaya başlar. Bürokrasi büyüdükçe eskiden toplumsal olan her şeye egemen olurken, bireysel karar alma süreçlerine de müdahaleye başlar. Davranış özgürlükleri sınırlanan sıradan insanlar kendilerini çaresiz ve yabancılaşmış hissetmeye başlarlar. “Bürokratik sistem toplumsal ilişkileri bir yandan tek tipleştirirken diğer yandan atomize eder.” Kendi içindeki ve dışındaki yaratıcı düşünce ile çalışma tarzının önünde duvar gibi yükselir. Basit işlevsiz parçalara bölünen işler mekanikleştiginde, çalışma prosedürleri sıkıcı, kendini tekrar eden anlamsız süreçlere dönüşür.

Bürokrasi dahil bütün devlet, altyapının (yol, liman, köprü, baraj vs.), sağlık hizmetlerinin ve toplumsal refahın örgütlenmesinden sorumludur. Hatta kıtlık dönemlerinde tahıl ambarlarının halka açılmasından da... Devlet, diğer devletlerle ticareti düzenlerken başka bölgelerdeki hammadde kaynaklarına ulaşmaya ve genellikle kendi egemen sınıflarının çıkarlarını diğer ülkelerin egemen sınıflarına karşı korumaya çalışır.

Toplumun savunmasını, sınırları dahilinde belirlenen hukuk kurallarının ve normların uygulanmasını üstlenir. Genişleyen egemen sınıf içindeki birey ve gruplar arasında ortaya çıkan çelişkilere çözüm üretmeye çalışmak, devletin en önemli görevleri arasındadır. Parlamenterlerle mahkemelerin, karşıt fikirlerin ve çıkarların bir uzlaşmaya varmasını, tartışmaların sonucunda ortaya çıkan çözümden sistemin minimum hasarla sıyrılmasını sağlamaya çalışır.

Tabii bunlar devletin temel işlevine oranla tali sayılabilecek görevlerdir. Esas olarak egemen sınıf adına, örgütlü ya da örgütsüz bütün işçi sınıfına karşı, militarist baskı aygıtlarının sürekli hazır tutulmasından sorumludur. Draper'ın da dediği gibi "devletin elemanları işçi sınıfının kendi kışkırlarını tehdit ettiğini düşündükleri anda milli düşmanlarla bile işbirliği yapmaktan çekinmeyeceklerdir."

DEVLET, İDEOLOJİ VE DİN

Aslında toplumsal düzeni sağlamak için sürekli olarak şiddet tehdidinde başvurmanın da oldukça sorunlu yanları bulunuyor. İnsanları silah zoruyla çalıştırmmanın onları sömüren ve baskı altına alan sisteme yönelik tepkileri körükleyeceği kesin. Sistemin bekçilerinin de işçi sınıfının arasından devşirildiği düşünülünce bu yöntemin maliyetiyle birlikte riskleri de ortaya çıkıyor. İşçileri denetim altında tutabilmek için başka yöntemler bulup, polis ve asker gibi uzmanlık örgütlerini diğer seçenekler tüketildiğinde devreye sokmak, çok daha makul bir çözümdür. Kuşkusuz ilk ortaya çıktığından beri devlet güçleri vatandaşlarının itaatini sağlamak için değişik yöntem ve araçlar kullandılar. Irka, kabileye veya kasta dayalı bölünmeler aracılığıyla kimi gruplara imtiyazlar verip kalanını zarara uğratmaktan

çekinmediler. Bazıları devlet hiyerarşisinin alt basamaklarında kalırken bazıları daha çok mal mülk edinme imtiyazına kavuştular. Hedef kitleyi kendi içinde bölerek egemen devlete ve ekonomik güce yönelik düşmanca hislerini birbirlerine yöneltmeleri sağlandı.

Egemenler, ezilen sınıfların en tehlikeli yönlerini ortaya çıkardıktan sonra bir kısmının sadakatini satın alıp yönetici elitlere dahil ederek riskleri bertaraf ederler. Marks bu durumu, egemen sınıf iktidarının sahip olduğu güç ve sürekliliğin bir göstergesi olarak tanımlarken, koşullar yeni görüş ve inisiyatiflerin ortaya çıkışının zeminini de hazırlayabilir kuşkusuz.

Ancak toplumsal denetimi sağlamak söz konusu olduğunda, şiddetin ya da şiddet tehdidinin en önemli alternatif ideolojidir. Devletler sınırları dahilindeki bilgi akışını kontrol ettikleri sürece, baskıcı iktidarlarını koruyabilmek için sistematik olarak gerçekleri tahrif etme olanağına sahip olurlar. Böylece oluşabilecek düşünsel veya fiili tepkilerin önünü kesebilirler. Örneğin sınırlarının ötesinde karmaşa ve vahşet olduğu izlenimi verip devletin vatandaşların güvenliğini sağlayacak tek güç olduğunu iddia ederler. Hiçbir isyan, işçi eylemi, toplumsal çalkantı ve mevcut sistemin neden olduğu sefalet tarih kitaplarında yer almaz. Yerine rejimin borazancılarının birlik, düzen, ilerleme, istikrar ve mutluluk masalları anlatılır. Dini inanışlar, ritüeller ve devlet tarafından örgütlenip korunan dini kurumlar, devletin tarihi boyunca doğrudan baskının en önemli alternatif olmuştur. Başından itibaren seküler ve kutsal otoriteler -şeflerle Şamanlar, krallarla rahipler- el ele verip emekçi nüfusun düşüncelerini ve davranışlarını denetim altında tutmak için Tanrılardan, şeytanlardan, hayaletlerden, ruhlardan, cennetten veya cehennemden yararlanmışlardır.

Engels'in dediği gibi, "insanlar töresel araçlarla denetim altında tutulmak istendiğinde kitlelere karşı kullanmak için ilk akla gelen daima din olmuştur ve olacaktır."

Kabiledeki büyük düzenleyicinin insanüstü güçlere veya Şamanın desteğine sahip olduğu düşünöldüğünde çok daha kolay hareket edilebiliyordu. Daha önce de değindiğimiz gibi Şamanizm ilk olarak avcı-toplayıcı topluluklarda ortaya çıkmıştır. Doğaüstü güçlerle ilişki kurdukları düşünöldüğünden, Şamanlar kabilede, özellikle genç nüfus arasında, korku kaynağı olarak görülürlerdi. Kimi avcı-toplayıcı gruplarda Şamanların yargıç ve jüri olarak, hatalı davrananları, düzeni bozanları belirleyip cezalandırdıklarını görüyoruz. Şeflerin de ilk zamanlar Şamanlar, hekimler ya da büyücü kadınlarla işbirliği yaparak toplum üzerindeki etkinliklerini artırdıkları biliniyor.

İlk devlet oluşumlarında ruhani iktidar genellikle -belki de her zaman- devlet yapılanmasının odağında yer almıştır. Yüksek rütbeli papazlar devlet gücünün merkezi temsilcileri olmuşlardır. Roux'un da belirttiğı gibi, eski Mezopotamya'daki bilinen ilk devletler bu iddianın örneklerini oluşturur. "Sümer toplumu esas olarak tapınaklar çevresinde bir araya gelmiş ve varoluşunun gerisindeki teokratik esasları asla kaybetmemiştir. Teoriye göre, toprak daima Tanrının malıydı ve hükümdarlıkları Nil'den Hazar'a kadar uzanan büyük Asur kralları, Lagaş'ın (eski bir şehir devleti) yöneticisi olarak Sümer topraklarının bir bölümünü Tanrı Ningirsu adına idare ediyorlardı."

Tabii bu inanış, dünyadaki değışik toplumların içinde hızla büyüyen güç ve zenginlik uçurumunu maskeleyerek, Tanrıya itaatin herkesi eşitlediğı yanılsamasının kolayca benimsenmesini sağladı. Yeryüzünde ortaya çıkan sömürünün ve savaşların sorumluları Tanrının hizmetkarları olarak saygı gördü.

Muhtemelen ilk rahipler, sulama projelerinin hayata geçirilmesinde önemli roller üstlenerek, çölleri verimli Sümer toprakları haline getirip hızla artan nüfusu beslemesini sağlamışlardı. Böylece toprağın kullanımına ilişkin ilerlemeler, arazilerin verimliliğini artırmak için ilahi güçlere ulaşma çabasıyla bütünleşmiştir. Belki de bu yüzden toprağın gerçek sahibinin Tanrı olması gerektiği düşünülmüştür.

Tabii topraklar Tanrılarının olduğunda (her şehrin mabedinin bağlı olduğu o şehrin Tanrısına ait olduğunu düşünmek daha makul) çalışan nüfusun ödediği kira veya vergilerin de Tanrılara gittiğine inanmamak için bir neden yoktu. Elbette rahipler de, Tanrılarının yeryüzündeki temsilcileri ve ödemelerin muhatabı olarak, yine Tanrılarının uygun gördükleri payı kendilerine ayırıyorlardı.

İlk zamanlarda bu tam da şöyle oluyordu: “Topluluğun sahip olduğu toprak (görünüşte Tanrıya aitti) üç parçaya bölünüyordu. Birinci parça kur alanlarıydı- Sümerlerde alt sınıflara verilen toprak. İşlenmek üzere paylaştırılan bu topraklardan halkın yaşamını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu yiyecekler elde ediliyordu. Bir diğer parça ise -ki toplam arazilerin yaklaşık dörtte biriydi- Tanrıya ayrılmıştı. Nigenna adı verilen bu arazilerin ürünleri ise tapınakta toplanıyordu. Tapınak arazilerinin üçüncü parçası ise işlemleri için tek tek kişilere kiralanıyordu. Bütün halk tapınak arazilerini işlemek, sulama kanallarının gerektirdiği angaryayı yapmak zorundaydı. Topraktan elde edilen mahsulün haricinde kullanılan araç gereçler, ibadet için ayrılan nesneler, kurbanlık hayvanlar ve insanların geçimlik yiyecekleri bile tapınakların mülkü sayılıyordu. Hatta bazı zanaatkarlardan becerilerini Tanrının hizmetine sunmaları isteniyordu.” (Frankfort)

Bu erken dönem Mezopotamya devletleri, doğaüstü güçlerin devlet hiyerarşisi olarak kabul edilmesinde model oldular. Roux'un dediği gibi;

“İlahi toplumlar insanlardan oluşan Sümer toplumunun bir kopyası kabul edildi ve bütün düzen buna bağlı olarak şekillendirildi. Cennetler olağanüstü güçlere sahip insan benzeri varlıklarla dolduruldu. Her birinin faaliyet alanı ve görevleri farklıydı. Örneğin bir tanesi gökyüzü, diğeri hava, bir başkası ise tatlı su Tanrısıydı ve böylece devam ediyordu. Daha mütevazı Tanrılar ise sabandan, tuğladan, çakmaktaşıdan ya da kazmadan sorumluydular... Mezopotamya'da Tanrılar eşit değildi. Aralarındaki hiyerarşinin en tepesinde An, Enlil ve Enki vardı... Dünyayı otorite, güç ve bilgelikle yönetiyorlardı. Dünyanın nasıl işleyeceğinden sorumlu olan bu üçlü, aynı zamanda evrenin düzenini de sağlamakla yükümlüydüler... Hatta evreni de yaratmışlardı.”

Bu ilahi üçlünün sahip olduğu kudret yeryüzündeki kralların, yüksek rütbeli rahiplerin, *sangu mah*'ın veya şehir devletinin hükümdarının sahip olduğu otoriteye eş değerd. Cennetle yeryüzü arasındaki bu yakın işbirliği, dünyadaki otoriteyi Tanrının yeryüzündeki temsilcileri haline sokuyordu.

Mısır'da bu süreç bir adım daha ilerleyerek dünyevi kral ve kraliçelerin Tanrılaşmasına neden oldu. Bütün evren tek bir krallık olarak tasavvur ediliyordu. Mısır'ın ilk kralı aynı zamanda dünyanın ilk Tanrı-kralıydı -ki buna ölümden sonraki dünya da dahil edilmişti. Bu rol, sonraki halefleri olan firavunlarca da benimsendi.

Firavunlar kendilerini yaşayan ilahi varlıklar olarak ilan etmekle kalmayıp, ulu Tanrı Horus'un reenkarnasyonla yeryüzündeki firavunların bedeninde yaşadığını ileri sür-

düler. Frankfort'un dediği gibi, "Tahtın sahibi Osiris'in oğlu Horus'tu. Başka bir deyişle taht Ra'nın oğlundu... Firavun... ilahi evrenin bir parçası ve insanüstü bir varlıktı."

Sıradan insanlar bu tür fikirleri kabullenmeye ikna edilebilseydi hiyerarşik devlet yapısının istikrarını sağlayacak en önemli kurumlaşma sağlanmış olacaktı. Tanrının gücüne başkaldırmak anlamsız kabul edilecek, yaşarken olduğu gibi öldükten sonra da insanları yargılayıp denetleyebilen bir güce karşı çıkmak anlamsızlaşacaktı. Bu bağlamda, devasa piramitlerin, tapınakların yapımına, karmaşık dini ritüellere ve festivallere ayrılan kaynakların, insanları doğaüstü güçler tarafından yönetildiklerine ikna etmek için harcadığını görebiliyoruz.

Daha dünyevi bir yaklaşım ise Çin devletinin yasalara saygılı vatandaşlarını ölümlerinden sonra kutsamasıdır. Devlete sadakatle hizmet ettikleri için, devletin yeryüzündeki simgesi olan kutsal -bürokratik- hiyerarşi içinde yer almalarına izin veriliyordu. "Zealot askerler, üst düzey memurlar veya ülkelerini savunurken ölen yurttaşlar, hepsi ilahi kişilikler, devletin sarsılmaz değerleri olarak lanse ediliyordu." (Ahern)

Ahern, dini inanışların ve ritüellerin Çin'deki devlet otoritesini nasıl desteklediğine ilişkin şu örnekleri sıralıyor:

"Devlet, ihtiyaçları için Tanrıya yakarılan ibadetlerle (devlet görevlilerinin gösterileri) yurttaşlarının kalbini kazanıyor... Sulh mahkemelerine olan ilgi, sistemli bir çabayla yok edildi. Sonuçta mahkeme sürecinin her adımında karşılaşılan masraflar, sonuçların garanti olmayışı, Tanrının yardımını tercih edilir hale getirdi, üstelik boşa gidecek masraflar da söz konusu değildi. Devlet memurlarının ilgilenebildiği sorunlar Tanrılardan beklenenlerin yanında ol-

dukça nahif kalıyordu. Resmi anlaşmaların bozulması veya felaketlerde görülen zararların telafisi, bir annenin kızına aradığı münasip bir kocanın ya da bir çiftçinin mahsulüne istediği yağmurun yanında önemsiz görünüyordu.”

Böylece Tanrılar, devletin baskısını azaltan emniyet supapları haline geldiler. Daha da önemlisi ortaya çıkan felaketlerin sorumluluğunu Tanrılara yıkan devlet, kendi meşruiyetini artırıyordu. Son olarak Ahern şöyle diyor: “Din olgusunun, mevcut kaynakların ve gücün farklı ellere dağılmasına engel olduğu söylenebilir. Din, geleneksel sınıflı sistemde, iktidara ortak olabilecek alternatiflerin ortaya çıkmasına engel oldu. İktidar sahiplerinin yargıç koltuğuna oturup sıradan insanlara lütuf dağıtışını hiç sorgulamadı. İnsanlar üzerindeki gücün baskısını görürken, gerçek iktidarı temsil eden bürokratik hiyerarşinin sahip olduğu kaynaklara değer verdi. Arthur Wolf’un dikkat çektiği gibi, Çin’de devrimci hareketler yükselmeye başladığında geleneksel Tanrılar yasaklanıp Budizm ve Hristiyanlık gibi yabancı dinlere ait imgelerden yararlanılmaya başlandı. Bu anlamda ruhani dünya, yönetenler lehine çalıştı ve ruhlar alemi hiçbir zaman daha radikal bir dünyanın kapılarını açmadı.”

YEDİNCİ BÖLÜM

ESKİ MISIR'DA DEVLET VE DİN

SUYUN DENETİMİ VE DEVLETİN KÖKENİ

Önceki bölümde Marks ve Engels'in, su kaynaklarının kontrolü için yapılan işbölümünün, eski dünyada özellikle kuraklığın ve çöllerin yoğun olduğu bölgelerde, sınıflar ile devletin ortaya çıkışındaki can alıcı rolüne ilişkin görüşlerine değinmiştik. Özellikle Çin, Mezopotamya ve Mısır üzerine kafa yordukları belli.

Eski Mısır üzerine odaklanırsak, arkeolojik bulguların, sınıfların ve devletin ortaya çıkışında suyun etkilerine ilişkin görüşleri destekler nitelikte olduğunu göreceğiz. Suyun kolektif denetimine bağımlılığın yarattığı iktidarı, önce kabilenin büyük adamları ve şefler, sonra ise krallar ve egemen sınıfın bürokratları ele geçiriyor.

İlk sulama projelerinin yarattığı koşulların, işbölümünün ortaya çıkışına uyarıcı etkide bulunduğu söylenebilir. Toplulukların merkezi olarak örgütlenmesine duyulan ihti-

yaç, kontrollü planlama, yeniden yapılanma ve kendini idame ettirme gibi ihtiyaçlar sulama projeleriyle ortaya çıkmıştı. Böylece Hoffman'ın dediği gibi, "Oldukça karmaşık bir sistemin parçası olarak baktığımızda, sulama teknolojilerinin politik iktidar oyunlarında manipülasyona açık konumuyla, toplumsal duyarlılıkların da odağına yerleştiğini görüyoruz."

Nil'de meydana gelen taşkınların yatağının değiştirilmesi, yeraltı sularının yükselişi ve yeni yerleşimlerin artması Nil vadisindeki neolitik yerleşimlere ait izlerin çoğunun kaybolmasına neden oldu. Ancak eldeki bulgular, ilk bahçeciliğin kadınlar tarafından geliştirildiğini ve büyük av hayvanlarının azalmasıyla, erkek avcılarının önemli bir bölümünün tarımsal üretime yoğunlaşarak alternatif bir geçim kaynağı, güç ve prestij göstergesi yaratmaya başladıklarını ispatlamaya yeterli. Engels, ataerkilliğin ve devletin ortaya çıkışına ilişkin çalışmasında bu süreci bütünlüklü bir şekilde anlatıyor.

Sürecin yukarıda değindiğimiz gibi ilerlediğine ilişkin bir mutabakat mevcut. Ancak azalarak da olsa, tarımsal üretime ilişkin bulguların dayandığı MÖ 5000'li yıllarda da büyük hayvan avlarının temel yiyecek ihtiyacını karşılamaya devam ettiğini görüyoruz. Butzer, MÖ 15000-3000 yılları arasında, sahrada, avcı grupları bir mevsim boyunca doyurmaya yetecek kadar büyük av hayvanlarının var olduğunu, söylüyor. Aslında aynı dönemde sahra bozkırlarında bir dizi yenilebilir ağaç ve bitki çeşidi -muhtemelen yabani arpa da- ilk toplayıcılık faaliyetlerinin yoğunlaşmasına, sonradan ise otlak olarak evcil hayvanların yetiştirilmesine olanak tanıyordu.

Paleolitik çağın sonlarında bölgedeki insan yerleşimlerinin büyük bir kısmı nehir boylarında yoğunlaşmıştı. "İlk

tarım toplumları, tepelerin yamaçlarındaki yerleşimleri terk ederek nehir kenarındaki orman alanlarını kullanıyor, alüvyonlu düzlüklerdeki çimenlik ve otlaklarda hayvanlarını otlatıyorlardı... Suların çekilmesiyle nemli kalan topraklarda yılın sekiz ya da dokuz ayı ekim yapıyor, su baskınlarının meydana geldiği verimli toprakları terk etmiyorlardı.” (Butzer)

Frankfort, son dönem Nubia’nın Taka bölgesindeki Bedevi deve yetiştiricilerini temel alarak ilk tarımsal uygulamalar hakkında şu yorumları yapıyor:

“İnsanlar daimi yerleşim konusunda cahildiler. Düzenli ekilen tarlaları yoktu. Tek tahıl ürünleri Dhourra’yı çadırlarıyla dikenli ağaçların arasında kalan yere ekmek için, kazdıkları çukurlara avuç dolusu tohum serpiyorlardı. Hasattan sonra yeniden çobanlık işlerinin başına dönüyorlardı... Kuyu açarak rahatça sulama yapabilecek olmalarına rağmen hiçbir zaman ikinci kez ekim yapmayı düşünmüyorlardı. Ekilebilir alanların yüzde 80’inden fazlası sürülmediği halde Dhourra üretimi ihtiyacı karşılıyordu.”

Butzer de değerlendirmesini şöyle bağlıyordu:

“Burası Mısır’ın ilk sulama arazisiydi -doğal sulama. Vadileri yerleşime uygun hale getirmek için drenaja ihtiyaç yoktu. Her yıl düzenli olarak gerçekleşen nehir taşkınları sulama ihtiyacını karşılıyordu, zaten Hanedanlık öncesi (devlet öncesi) dönemdeki nüfus yoğunluğu da suni sulama sistemini kurmak için yetersizdi. Nil’in yatağındaki doğal su taşkınlarını ve boşaltımlarını düşününce ortalama bir taşkının alüvyonlu yüzeyin üçte ikisini ekilebilir hale getirdiği ortaya çıkar.”

Asuan’ın kuzeyinde, Nil vadisindeki MÖ 8000-5000 yıllarına ait jeolojik kalıntıların azlığı bitki yetiştirilmesine

tam olarak nasıl ve ne zaman başlandığına ilişkin anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden oluyor. Bahçeciliğin başka bölgelerden mi öğrenildiği, yoksa yerel bitkilerin yabani özelliklerinin mi ayıklandığı belirsizliğini koruyor. Ancak sulamasız tarımla da olsa, MÖ 5000 yılından itibaren Mısır'da buğday, arpa ve keten tohumu yetiştirildiği biliniyor. Aynı dönemde, toplayıcılığın, balıkçılığın ve avcılığın devam ediyor olmasına rağmen koyun, keçi, sığır ve domuz gibi hayvanların evcilleştirilmesine de başlandığına ilişkin somut bulgular mevcut.

Önceki bölümlerde yer verdiğimiz önermeler, tohumları ayırıştırarak toplayıcılık yapmayı öğrenen kadınların geliştirdikleri tekniklerle bitki yetiştirmeye de başladıklarını varsayıyordu. Büyük av hayvanlarının sayısı azalırken kadınlar ek yiyecek maddesi elde etmek için bahçeciliğe yönelmiş, erkekler ise kısmen avcılığa devam ederken hayvanları evcilleştirmekle uğraşmaya başlamışlardı. Neolitik dönemin yaşandığı diğer bölgelere oranla Mısır'da bulunan Ana Tanrıça figürlerinin sayısının sınırlı olduğu söylenebilir. Neolitiğin yaşandığı yerlerde (Amratianlarla Badarianların döneminden MÖ 3500'lü yıllara dek) insan türünü temsil eden objelerin hepsinde kadın bedeni vardı. Büyük Mısıroloji bilgini Flinders Petrie, ilk Mısır hanedanlıklarında yönetim kademelerinin anasoylu dizgeye göre belirlendiğini ve evlilik sonrası yerleşimin de yine kadının ikametgahında gerçekleştiğini söylüyor.

Burada, kadın merkezli tarımın toplumsal örgütlenme formunu ve ideolojik yapıyı belirlediği varsayımı öne çıkmaktadır. Komünal yaşam anasoylu, kadın merkezli kurumlarla, Toprak Ana Tanrıçasını yaşamın ve verimliliğin kaynağı gören dini inanışların çevresinde şekilleniyordu.

Butzer'in dikkat çektiği gibi, sulamasız tarım ve çoban-

lığın önemli nüfus artışlarına neden olduğuna ilişkin sağlam kanıtlar mevcut değil. Marks ve Engels'in hipotezine göre, Hanedanlık öncesi dönemde su yataklarının değiştirilmeye başlanmasıyla kimi vahşi bitki ve hayvan türlerinin tümüyle ortadan kalkması, bazılarının ise önemli oranda azalmasıyla, toplumsal yaşamda büyük ölçekli niteliksel değişimler ortaya çıktı. Vahşi hayvanların tükenmeye başlaması -hatta evcil olanların da- erkek nüfusun ekonomik faaliyetlerinin marjinalleşmesi sonucunu doğurdu. Bu durumun, erkeklerin tarımsal üretime yönelerek sulama tarımını geliştirmelerine ve üretim alternatiflerini sulamasız tarıma oranla bir hayli artırmalarına yol açmış olması kuvvetle muhtemel.

Ancak hala bilinmeyen, Mısırlıların toprağı sulamayla ekilebilir hale getirmeyi ve sabana öküz koşarak sürmeyi başkalarından mı (örneğin Sina üzerinden Mezopotamya'dan) öğrendikleri, yoksa kendilerinin mi geliştirdikleridir. Kuşkusuz ekonomik faaliyetin dışına düşen erkeklerin yeni teknikler geliştirmek için yeterince nedeni ve zamanı vardı. Sonuçta yeni buluşları kendi başlarına geliştirmiş veya başkalarından öğrenmiş olmaları sonucu değiştirmiyor. Erkeklerin ilk atılımı gerçekleştirmeleriyle birlikte derhal, hemcinsleriyle dayanışmayı artırdıklarını, özsaygılarını ve ekonomik özgürlüklerini yeniden kazandıklarını, hatta kadınlar üzerinde egemenlik kurmaya başladıklarını görüyoruz. Sabanın İroqualarda yarattığı değişime baktığımızda, yeni teknolojilerin erkek egemenliğini ne kadar etkilediğini daha kolay kavrayabiliyoruz.

Mısır'ın Hanedanlık mitolojisinde çok net tasvirler mevcut: İlk Tanrı önce toprağı sudan çıkartıp kaostan sonraki ilk düzeni başlattı. *The Book of Apophis*'de (Apophis'in Kitabı) Güneş Tanrısı Ra'dan şöyle bir alıntı var:

“Önce ben varoldum. Sonra diğerlerini yarattım. Her şey ağzımdan çıktığı haliyle şekillendi. Gökyüzü olmayacaktı, yeryüzü olmayacaktı... Durabilecek yer bulamadım.”

Frankfort şöyle diyor:

“Bu son cümle Güneş Tanrısının ilk eyleminin ne olduğunu anlatıyor. Engin suların içinden kuru toprağı, Primeval Hill'i (Primeval Tepe) yaratmış. Dünyanın merkezi olan veya dünyanın çevresinde cisimleştiğı toprağı. Yerel gelenekler detaylarda farklılaşsa da yaradılış yeri hep aynıdır. İlk toprak kaostan çıkmış ve yaşamsal gücü temsil etmekle görevlendirilmiştir.”

Gelinen noktada dişi rahminin yaratıcı gücünü terk edip, dünyanın varlığını erkeklerin kolektif mücadelesine bağlayan erkek yaklaşımına yelken açan, köklü bir değişimle karşı karşıya kalıyoruz. Bu durumda koşulların değişiminin, Nil'in verimli taşkın yataklarından suyu çekerek yeni tarım topraklarının açılması talimatını veren büyük erkek peygamberlerin, Güneş'in ilahi gücünü yeniden ortaya çıkardığından, başka bir açıklaması kalmıyor.

Butzer'in dediğı gibi:

“Nehir taşkınlarına bağılı olarak ortaya çıkan yıllık ekim alanı miktarı, suni sulama işlemleriyle birlikte hızla genişledi. Küçük çaplı nehir taşkınlarının sularını havuzlarda biriktirerek taşkın yataklarının çevresinde yeni ekim alanları açılıyor, böylece bahçelik alanlardan yılda iki hatta üç kez ürün elde etmek mümkün oluyordu. Sulama sistemlerinin doğal arıtma işlemini de gerçekleştiriyor olması, harcanan emeğin az da olsa artırılmasıyla verimliliğin katlanarak büyümesini olanaklı hale getirdi. Tarımdaki gelişmenin bu birinci evresinde her yıl; su taşım bölgelerinde oluşan kanalların temizlenme ve derinleştirme işlemi yapılıyor; do-

ğal su yollarının kenarına küçük hendekler kazıp yarıklar oluşturuluyor; doğal baraj suları serbest bırakılıyor; taşkından kalan suların oluşturduğu göletlerden açılan kanallarla bitişikteki araziler sulanıyordu.”

Hoffman’ın araştırmalarına göre, “Mantıken, böyle bir sulama teknolojisini geliştirmek için önemli bir kişinin (kadın veya erkek) ortaya çıkması ve yeteneklerine koşulsuz güven duyacak insanlar bulması gerekiyordu. En basit sulama sistemini kurmak isteyen kişinin bile gerekli bilgi birikimiyle birlikte yönetsel ve muhakeme yeterliliğine de sahip olması gerekiyordu.” Böylece işlevsizleşmiş erkek nüfusunu geliştireceği yeni olanaklarla yeniden ekonomik güce ve refaha kavuşturmak için sadece “fazladan biraz daha emek harcamaları gerektiğine” ikna edebilirdi.

Bu noktada eril, politik ve ekonomik hiyerarşik düzen ve denetim eski –doğal– dişil düzen üzerinde egemenliğini kurar. Kadın düzeni, duyarlılığa ve mevcut ekolojik sistemle uyumlu yaşamaya dayanıyordu. Toplumsal önceliklerin doğa güçlerini egemenliği altına aldığı bir sistem kuruyordu. Eril ideoloji doğayla kurduğu ilişkilerdeki dönüşümü ve egemenliği erkek “düzene” ve geçmişteki “kaosa” dayandırıyor.

Neolitik dönemde yeryüzünün, rahminde yeni buğday ve arpa ürünlerini taşıyan Tanrıça olarak temsilinin tersine, Ra tarafından sulardan çıkarılan toprağın yeryüzü Tanrısı Ptah-Ta- Tjenen –erkek *Ka*, bütün tanrıları yaratan enerjiciliğine büründüğünü görüyoruz. Arpa “Geb’in yapraklarının damarında büyüdüğünde” “Nil’in Geb’in sırtında büyümesine izin verdiklerinin” hasadı yapılacak. Tohumun ekilmesi, büyümesi ve hasadının oluşturduğu döngü; doğum, ölüm ve gökyüzü Tanrıçası Nut ile Geb’in oğlu Osiris’in yeniden doğumuyla oluşan döngüye benzetiliyor-

du. Tanrı Osiris, tohum perisi olarak ekinin büyümesine can veriyor ve bakımını sağlıyordu. Nil'in temiz ve genç suyunun taşıdığı kavrulmuş toprağın Osiris tarafından taşındığı ya da gücünün göstergesi olarak yeryüzüne akıtıldığı düşünülüyordu. Frankfort'un çıkardığı sonuç şu: "Nil'in suyunda veya bir bitkinin yaprağında yeryüzünden yayılan hayat Geb'in oğlu Osiris'in manifestosudur."

Erkeklerin tarımda yarattığı radikal değişiklikler -yeni toprak yarattıkları bile söylenebilir- muhtemelen olağan kozmolojide de köklü dönüşümler ortaya çıkmasına neden olmuştu. Toprak, yaratıcılarının eril kimliğini özümseyince, yeryüzü Tanrısı da Toprak Ana Tanrıçasının koruyucu ve besleyici özelliklerini özümsemiş olmalı.

Havza tarımının bazı özel koşulları vardı; ihtiyaç duyulan kanalları, bentleri ve sulama yollarını inşa etmek için kolektif ve örgütlü çalışma zorunluluğu, özel aile mülklerinde toplumun geri kalanından bağımsız tarım yapmayı mümkün kılmıyordu. Diğer yandan, üretim artışına bağlı olarak yükselen nüfusun, yeni projelere hız verilmesini zorunlu kılması, mevcut örgütlenmeyi yöneten "büyük adamların" iktidarını da güçlendirdi. Büyük adamlar bir süre sonra, kendi mirasçılara devrettikleri yetkilerle kabile reisliğini de bir tür aile mülkü haline getirerek, hiyerarşik toplumsal sistemin tepesine oturdular.

İlerleyen süreçte daha da büyüyen ve karmaşılaşan bu tür deneyimler, (taşkın havzalarına kurulan barajların ayrı işlem ünitelerine bölünmesi, havzalardaki su miktarını kanallar ve bentler aracılığıyla sabitleme, küçük kanalların birbirleriyle bağlantılandırılması gibi) Nil vadisinin değişik bölgelerinde çok sayıda şeflik yapılanmasının ortaya çıkmasına neden olup, verimliliğin, nüfusun ve toplumsal hiyerarşinin hızla büyümesini sağlamıştır.

Sözü geçen gelişmelerin güneyde kuzeyden çok daha hızlı gerçekleştiğini görüyoruz. Suyu tahliye etmenin kolaylığı, büyük av hayvanlarının azlığı, Abydos'un güneyindeki havzaların küçüklüğünün sel sularını biriktirmeyi kolaylaştırması, yerleşim yerlerinin birbirine yakınlığı gibi nedenler, Nil üzerindeki su taşımacılığının insanların ve fikirlerin hareketine kazandırdığı kolaylıkla bir araya gelince, kuzeydeki deltada birbirinden uzakta, tecrit olmuş kabilelerinkinden çok daha hızlı bir gelişim seyri ortaya çıktı.

Güneyde, özellikle de Nil vadisiyle Kızıldeniz arasında kalan bölgede, Mısır'ın altın maden yatakları bulunuyordu. Zengin Mezopotamya şehir devletlerindeki tacirlerin ilgisini çeken altın, gemilerin doğrudan Kızıldeniz yoluyla veya kuzeyden içerilere doğru yolculuk ederek güneye inmelerine neden oluyordu. "Ancak tacirlerin aradıkları pahalı, lüks ve kolay taşınabilir mallar güneyde olduğu için, kuzeyden yapılan yolculuklarda delta bölgesinde duraklama yapılmıyordu."

Günümüzde alınan kararları da daha iyi anlamak için Trigger'in söylediklerine dikkat etmek gerekiyor; "Bu ticareti denetim altına alma çabası ve doğu sahrayı daha iyi sömürebilme arzusu Güney Mısır'ın stratejik yerleşim birimlerinde ortaya çıkan şefliklerin hızla gelişmesine neden olmuştu." Trigger'a göre, bu şefliklerin hızla büyümesinin kökenindeki gerçek, "sahraya en yakın noktadaki yerleşimler güce ve zenginliğe kavuştukça önce 'büyük kasabalar ardından küçük şehirler' ortaya çıktı."

Sulama, üretim ve nüfus yoğunlaşması, merkezi denetim gibi somut olgular, askeri-politik-ekonomik yapılanmanın kurulması, dış ticaretin büyümesi, merkezi tahıl rezervlerinin oluşturulması, yeni yaklaşımların ve ithal teknolojinin kullanılması, uzman zanaatkarların yetişmesi gibi önemli ve kapsamlı gelişmelerin yolunu açtı. Bu tür de-

ğışimler de yine merkezi iktidarı sağlamlaştırıp etki alanını genişletti.

Bir başka dikkat çekici nokta ise, aynı dönemde Mısır'ın başlıca bakır madeni yataklarının da (malakit ve kri-zokol maden cevherleri) doğu sahrada bulunuyor olmasıydı. Büyük ihtimalle gelişkin Mezopotamya kültürüyle kurulan ilişkiler sonucunda maden cevherinin nasıl işleneceği öğrenilmiş ve silah üretimine başlanılmıştı. Tabii bakır madenlerini de denetim altında tutuyor olmak bölgenin kabile şeflerine daha kısıtlı olanaklara sahip diğer şefler karşısında avantaj sağlıyordu.

Güneydeki en büyük ve gelişkin yerleşim birimleri İkinci Gerzean kültüründen Naqada ve Hierakonpolis'de tuğla evlere, mabetlere ve sofistike türbelere, ortaya çıkan toplumsal katmanların göstergesi süslemeli mezarlıklara, uydu köylere rastlanıyordu. Naqada ve Hierakonpolis, dönemin en gelişmiş yönetsel düzenine sahip iki şeflikti. Artan nüfusun baskısıyla ortaya çıkan kaynakları ele geçirme çabası iki şefliğin savaşmasına neden oluyordu. Su, toprak ve madenleri ele geçirmek, dış ticareti denetim altına almak için verilen mücadele, “Hanedanlık öncesi Dönemde” Asuan'ın kuzeyindeki Nil vadisinin bütününe kapsayan ilk birleşik Mısır devletinin ortaya çıkmasında merkezi rol üstlenmiştir. Benzer bir çelişkiyi mitolojide sözü geçen Hierakonpolis'in şahin tanrısı Horus'la, Naqada'nın tanrısı Seth arasındaki savaşta da görüyoruz.

Sonradan oluşturulan Mısır ideolojisinde birleşik Mısır devletinin, Aşağı Mısır'ın (Seth'le özdeşleşen) Yukarı Mısır (Horus'la özdeşleşen) tarafından fethedilmesiyle ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Hoffman'a göre, Hanedanlık öncesi devrin son dönemlerinde Naqada ve Hierakonpolis, kuzeydeki ve güneydeki çok sayıda şefliği fetihler sonucunda bünyelerine katmış ve ilk devlet yapılanmasının başkentle-

ri haline gelmişlerdi. Varsayımına göre devlet yapısının büyümesiyle birlikte Hierakonpolis mücadeleden zaferle çıkarken Naqada bölgesel bir başkent olarak kalmıştı.

Hoffman şöyle diyor: “Eğer Mısır birleşmenin hemen öncesinde iki rakip krallık olarak var olabilseydi, ki tarihte bu yönde pek çok iddia mevcut, en kuzeydeki krallık olacak Naqada, Nil deltasına kadar olan bölgeyi denetim altına almış olacağı için krallığına ait egemenlik sembollerini de kuzeye taşıyacaktı. Savaşçı güneyliler Hierakonpolis’li Narmer tarafından kazanılan zaferle, delta bölgesini de içine alan çok daha büyük bir Yukarı Mısır’ı fethetmiş olacaktı. Scorpion, Narmer ve Aha’nın kanunlarına dayanarak oluşturulan politik birlik muhtemelen Aşağı Mısır’ı kendine coğrafi olarak en yabancı delta bölgesiyle birlikte yeniden yapılandırmak zorunda kalacaktı.”

Kısa bir süre sonra Abydos’ta ortaya çıkan krallık mezarlarıyla resim tamamlanıyor. Muhtemelen Hierakonpolis’in yöneticileri başkenti nehrin aşağı kısımlarına, Abydos’a taşımışlardı. Bir başka olasılık ise üçüncü bir gücün Naqada ve Hierakonpolis’i egemenliği altına almış olmasıydı. Trigger diğer bir seçenek üzerinde duruyor ve Yukarı Mısır’ın büyük şeflikleri arasında yapılan ittifakın, “bütün ülkenin fethedilmesini mümkün kılan Güney Mısır gücünün ortaya çıkışı” kadar önemli olduğunu söylüyor.

SONRAKİ GELİŞMELER

Kuşkusuz Mısır’daki birliğin sağlanmasına ilişkin detayların tartıştığımız konuyla doğrudan bir bağlantısı yok. Hangi güney şefliğinin, birleşik bir krallığı mı, yoksa çok sayıda bağımsız kabile yerleşimlerine sahip şefliği mi yenerek zaferini ilan ettiği çok da önemli değil. Önemli olan İkinci Gerzean kültürünün son dönemlerinde yükselişe ge-

çen hidrolik mühendisliğine ilişkin kanıtlar, yeni egemen sınıfın devletle ilişkileri ve birleşik Mısır devletinin kurulmasının ardından, ilk Hanedanlık dönemlerinde, sulama sistemlerinin yayılmasında egemen sınıfın etkileri.

Elimizde, sulama sistemlerinin yaygınlaşmasının nüfus artışı ve gücün merkezileşmesiyle birlikte büyük şeflikler arasındaki rekabeti beslediğine ve uzun vadede yine sulama sistemlerinin, nüfusun ve hiyerarşik denetimin ivme kazanmasına neden olduğuna ilişkin kanıtlar mevcut. Rekabet fetihler sonucu bütün şefliklerin bir arada toplanması ve devlet yapılanmasına yönelinmesiyle son buldu. Ancak üretim ve nüfus artışı – nüfus nihai istikrarına kavuşmadan önce- yeni egemenlerin ve varislerinin artık ürünün maksimum düzeye çıkmasını sağlayıp nüfusun tamamını denetim altına almayı başarmalarına kadar devam etti.

Butzer’ın değişik kaynaklardan elde ettiği kanıtlar, ki bunlara suyu biriktirmek veya taşkın sularını boşaltmak için gereken kanalların yapımında gereken işgücü miktarı, Eski Pharaohs Krallığına ait piramitlerin ve mabetlerin inşası esnasında harcanan emek gibi veriler de dahil, nüfusun 1500 yıl içinde Eski Krallığın zirvesindeki rakamın MÖ 2500’lü yıllarda dört katına çıktığını gösteriyor. Trigger’ın yaptığı alıntıda sözü geçen, “Kral Mace’nin tebaasındaki, aralarında mahkumların da olduğu, 120 bin erkek” ve Hanedanlık öncesi son dönemdeki yaklaşık 200 bin kişilik nüfus düşünüldüğünde, ilk Hanedanlık dönemindeki iki milyonluk nüfusa ulaşmak için, nüfus artış hızının Butzer’in belirttiğinden çok daha yüksek olması gerekiyor.

Butzer, “Geç Hanedanlık öncesi dönemde suni taşkınlar meydana getirerek yapılan sulamanın doğal taşkınları biriktirerek gerçekleştirilenin yerini almasıyla birlikte sulama teknolojileri hızla gelişti” demektedir. Trump ise, yuka-

rıda değindiğimiz gibi, “hızlı nüfus artışının” “ekonomik ve toplumsal devrimle” birlikte gerçekleşme nedeninin, “öncelikle” verimli “Nil vadisi topraklarının sulama çalışmalarıyla tarıma açılması” olduğundan şüphe duymuyor.

Merkezi otoritenin sulama sistemlerinin kuruluşuna verdiği özel önem, Hanedanlık öncesi dönemin son krallarından Scorpion’ın esasının başındaki topuzda resmedilen kanal açma töreninden anlaşılmaktadır. Heredot, Nil’in akışında değişiklik yapan büyük hidrolik mühendislik projelerinin yarattığı yeni yerleşim alanlarında ortaya çıkan Memphis kentinin ve Tanrı Ptah’a sunulan tapınağının, birleşik Mısır’ın efsanevi kralı Menes -muhtemelen MÖ 3000’li yıllarda yaşayan ilk Hanedanlık kralı Narmer’le aynı kişi- tarafından yaptırıldığını düşünmektedir.

Butzer, sonraki dönemlerde I. Pepi’ye ait (MÖ 2390-2360) geniş bir araziye sular altında bırakan bir kanalın yapımına ilişkin göndermelerin olduğunu söyler. Hoffman ise Hanedanlığın onuncu kralı I. Kheti’nin zamanında (MÖ 2100) yapılan kanaldan övgüyle söz ederken “bölgesel politik hegemonyasını meşrulaştırmaya çalışan herkes teknik ve yönetsel uzmanlık alanlarına önem vererek yerel sulama ağı kurmaya çalışıyordu” demişti.

Konunun uzmanı Butzer, “Merkezi bürokratik aygıtın yerel, bölgesel veya ulusal ölçekte sulama işlerinin yönetimiyle ilgili herhangi bir görev üstlendiğine dair kanıt yok... Ekolojik sorunlar ise Orta Krallıktaki Fayum açılana dek, yerel düzeyde büyümeden ele alınıyordu” diyor. Suni sulama yapıları küçük boyutlarda olduğundan, doğal bentleri ve kanalları güçlendirmek üzere, esas olarak da doğal havzalardaki taşkın yataklarını birbirinden ve Nil’den ayırmak amacıyla inşa edildiklerini ekliyor.

Ancak Harris, Butzer’in bazı iddialarının yine kendisinin ortaya koyduğu verilerle çeliştiğini söylüyor:

“Butzer, her havzada, kullanılan sulama teknolojisinin bir biriminin işletilebilmesi için, ‘sadece’ o kırsalda yaşayan nüfusun emeğine ihtiyaç duyulduğunu söylüyor. Her havzanın akıntı aşağı ve akıntı yukarı olmak üzere iki ucu olduğu düşünülünce Butzer’in tezinin yanlışlığı da ortaya çıkıyor. Sular yükseldiğinde havzanın içindeki bentlerin yetersiz kalması ve drenaj kanallarının düzgün çalışmaması akıntının aşağı kısmında istenmeyen taşkınlara neden olmalıydı. Nil’deki taşkın beklenenden büyük olduğunda üst akıntıda yoğunlaşan su miktarı sadece bitişindeki değil sonraki havzayı da tehdit edecektir. Aşağı doğru oluşacak basınç havzalar arasındaki bentleri söküp sürükleyebilirdi. Nil’in çekilmesiyle birlikte yukarı akıntıdaki havzaların suyunun yetersiz gelmesi ve aşağı akıntıdaki havzalara ulaşan suyun azlığı gibi sorunlar karşısında da oldukça sistemli bir çalışma gerekiyordu. Butzer’in çizdiği resimde kıtlık, yoksulluk, kitlesel ölümler, çürümeye terk edilmiş cesetler, intiharlar, yamyamlık, anarşi, yoğun göçler, iç savaş, yaygın yağmacılık, çok sayıdaki yağma çeteleri hatta mezarlık soygunlarının, yıllık taşkınların yetersiz kalmasıyla ortaya çıktığı açıkça anlatılmaktadır. Kazanımların bu kadar önemli, kayıpların ise bu kadar büyük olduğu koşullarda, 100 bin kişiyi çalıştırma olanağına sahip bir iktidar gerektiğinde, çöle taş bloklardan suni tepeler yapmak için harekete geçip, acil durum koşullarına uygun biçimde suyun hareketine şöyle ya da böyle müdahale eder.”

Bu noktada James’in araştırmalarını dikkate almak gerekiyor; “Kıtlık yıllarına ilişkin en somut bulgulara, merkezi yönetimin güçsüz olduğu veya tümüyle olmadığı dönemlerin metinlerinde rastlanıyor, aynı İlk Ara Dönem gibi.” James, yerel iktidarlara yetki devrinin hızlandığı, Mısır devletinin parçalanmaya başladığı dönemden söz ediyor; “Devletin güçlü olduğu dönemlerde işlerin yolunda

gittiği görünüyor. En çarpıcı olan, 18. Hanedanlık döneminde Nil'den kaynaklanan herhangi bir sorundan veya açlıktan hiç bahsedilmiyor olması.” Yerel iktidarların çözümlmesiyle güçlenen merkezi bürokratik mekanizma “her açıdan krala sadakatini sergiliyordu.”

James'in yazılı kaynaklarda bulduğu kanıtlar vezirlerin konumuna işaret ediyor. Merkezi bürokrasinin başı ve kralın en önemli bakanı konumundaki vezirler yerel sulama teknolojisinin tüm sorumluluğunu üstleniyorlardı. “Tüm ülkeden aldıkları raporlarla işlerin gidişatını her mevsim düzenli olarak takip ediyorlardı... Yazları toprağın işlenmesini sağlamak için bir tür ‘belediye başkanları’ veya bölge valileri atayabiliyorlardı.” Vezirler denetledikleri bölgelerin sınırları içindeki özel malikanelere ait topraklardan da sorumluydular. Her on günde bir su kaynaklarını kontrol etmek zorundaydılar.

Özel mülk konumundaki sulama havzalarının denetiminin tarih öncesi dönemlere kadar uzandığını ve ülkenin birliğinin sağlanmasına dek meydana çıkan askeri girişimlerin politik altyapısını oluşturduklarını rahatlıkla söyleyebilirim. Birliğin kurulmasının ardından merkezi otoritenin, yerel toplumsal örgütlenmelerin (havzalar çevresindeki kırsalda yaşayan, her an başkaldırmaya hazır yığınsal işgücünün) hayati önemini yok sayarak, yaptığı planlama ve denetimlerin kapsamı dışında tutması neredeyse imkansızdı.

Merkezi otoritenin memurları bölgesel yönetimde üstlendikleri görevlerin yanı sıra -özellikle bölgesel işgücünü mobilize etmekten sorumluydular- özel havzalardaki sulama düzenini de denetliyorlardı. Sulama sistemlerinin işleyişinden sorumlu olan bu memurlar ilk zamanlarda merkezi otoriteyle oldukça sıkı bağlar kuruyorlardı. Devlet yapı-

sındaki kırılganlık ve sürekli isyan tehdidi, kriz dönemlerinde bölgesel iç operasyonları gerçekleştirmek, ideolojik denetimi sağlamak ve fonksiyonel bir örgütlenme kurmak için güçlü bir merkezi denetime ihtiyaç duyuluyordu.

Eski krallıkta daima, “Tüm ülkede vergi toplayan büyük ve iyi örgütlenmiş bürokrasi, devletin depolarında topladığı malların imtiyaz sahibi sınıflara bahşiş olarak dağıtımını da denetliyordu. Elde edilen mahsulden yıllık olarak alınacak vergiyi hesaplamak için her yıl Nil’deki taşkınının seviyesi hesaplanırken, vergilendirilecek kaynakların krallık adına dökümünü yapma yetkisi iki yılda birle sınırlandırılmıştı.”

Butzer’in de kabul ettiği gibi, eski krallık döneminde, “Firavunların mutlak egemenliği söz konusuydu. Piramitlerin inşası gibi ulusal projelere veya gıda maddelerinin toplanması, depolanması ve ihtiyaç halinde dağıtılmasını öngören devlet denetim programlarının hazırlanmasına karar veriyorlardı.” Kemp’e göre, piramitlerin inşası için gereken yoğun işgücü farklı bölgelerden çok sayıda erkeğin bir araya toplanmasını zorunlu kılıyordu. Sonuçta tüm yerel yöneticiler sorumluluk alanlarının sınırlandırılması ve periyodik olarak bir bölgeden diğerine gitmek gibi uygulamalarla karşı karşıya kaldıkları için merkezi otoriteyle bağlarını güçlü tutmaya zorunluydular.

James’e göre, kanal ve tünel kazmak, bentlerin yükseltilerini onarmak, taşkınların hemen ardından su kapaklarını mümkün olan en kısa zamanda toprak kurumadan açıp kapamak gibi işlerde uygulamaya sokulan kitlesel işgücü mobilizasyonu, piramitlerin inşası için de gerekliydi. “Mısır’ın olağan uygulamaları angarya, zorunlu çalışma veya silah zoru piramitlerin yapımında da kullanılıyordu.” Piramitler için gereken kitlesel işgücünün mobilizasyonunu

koordine etmekle görevli bürokratlar doğrudan veya dolaylı olarak Firavun'un emirlerini ifa ediyorlardı.

Butzer, sonraki dönemlerde (MÖ 2000) merkezi iktidarın büyük hidrolik projelerle bizzat ilgilenmeye başladığını kabul eder. Fayum gölündeki su seviyesinin kontrolü veya delta bölgesindeki büyük ölçekli drenaj işlemleri merkezi iktidarın denetimi altındaydı. Bu noktada yeniden devlet otoritesinin ilk ortaya çıkışına ve kurumsallaşmasına ilişkin temel tezlerimize geri dönüyoruz.

Yukarıda değindiğimiz yaklaşımların bugün açısından önemli yanı, İlk Hanedanlık ve Eski Krallık dönemlerine ilişkin olarak incelediğimiz devlet oluşumlarının, Marks ve Engels'in "Asyatik despot" devlet tanımında ortaya koydukları düşüncelerin doğruluğunu ispatlar nitelikte olması. Bu tür devletlerde toplumsal artığı, gerçek üretici kesim olan köylülerden alınan vergi -devlete toprağı ettikleri için ödedikleri bir tür kira- veya angarya oluşturuyordu. "Bütün devlet mekanizması muazzam miktarlarda tarımsal artığın toplanması, depolanması ve bölüşümü işlemlerini gerçekleştirmek için örgütlenmişti." Sulama sistemlerinin yeterli yaygınlığa ulaşmasıyla, kriz dönemlerinde toplumsal tüketime sunulacak ürünlerin payı düşüldükten sonra kalan toplumsal artık, devletin egemen sınıflarının lüks tüketim giderlerinin karşılanması için kullanılıyordu. Toplumsal artık; tapınak, saray, piramit, lahit gibi büyük inşaat projelerine, gösterişli ibadet törenlerine, lüks el işlemelerine, bu işlere kullanılan malzemelerin alımı için yapılan dış ticarete veya maden aramalarına ve savaşa harcanıyordu.

Tabii yeni ortaya çıkan toplumsal yapı, kabile toplumlarının gelişmiş şeflik düzenlerine ilişkin pek çok özelliği bünyesinde barındırmaya devam ediyordu. Üretim artışı-

da yaşanan değişimler, fetihler ve büyük şefliklerin işbirliği sonucunda ortaya çıkan yapının eskiye dair izler taşıması kaçınılmazdı. İlk Mısır bürokrasisinin yöneticileri arasında akrabalığa dayalı hiyerarşiler varlığını koruyordu. Düzenli olarak gerçekleşen stratejik evlilikler ve değişik düzeylerdeki görevlere akrabaların yerleştirilmesi yoluyla, en azından bürokrasinin üst katmanlarının diğer şefliklere karşı zafer kazanan klanın hiyerarşisiyle uyumlu olması sağlanıyordu.

Benzer nedenlerle, Mısır ideolojisinin kutsal krallıklara ilişkin karakteristik özellikleri, inanışlarının merkezine kutsal atalarını ve büyülu yaratıcı güçlere sahip şefleri yerleştiren, güçlü şeflik sistemlerinin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Merkezi bürokrasinin sulama sistemlerini kurma ve çalıştırma ile sınırlı görünen rolünün ardında, kutsal krallık ideolojisine dayandırılan, işlenebilen tüm toprakların aslında firavuna ait olduğu düşüncesinin meşrulaştırılması bulunmaktadır. Firavun toprağı yaratan, sulayan, besleyen, koruyan ve ihtiyaç duyduğu mevsim döngüsünü sağlayan güç olarak kabul edildiği için, gerçek üreticiler ettikleri toprağın vergisini ödemekle yükümlü kılınıyordu. Aynı şekilde Mısırlılarda görülen ölüm törenleri de düzenleniş nedenleri ve şeklinden çok yapılan muazzam harcamalarıyla dikkat çekmektedir.

Hiyerarşik akrabalık bağlarının, bürokratik yönetim hiyerarşisinin etkinliğini sınırlandırdığı gözüküyor. Ancak aşağıya doğru inilip egemenlik altına alınan nüfusun üretici güçlerine varıldığında keskin bir sınıfsal bölünme ortaya çıkıyor. Her koşulda toplumsal artığın çok küçük bir kısmı gerçek üretici sınıfa geri dönüyordu.

Zafer kazanan şefliklerin önderleri isyan tehlikesini ortadan kaldırmak, toplumsal artığ üretimine el koyabilmek için ilk iş olarak fethettikleri bölgenin insanlarını silahsız-

landırıyorlardı. Bu noktada eski kralların, ellerinde harman sopaları veya düşmanlarını yere devirmiş olarak resmedilen saldırgan ve savaşçı imgelerinin, isyankar bölgelere karşı ipleri sıkı tutma ihtiyacından kaynaklandığı düşünülebilir. Dikkat çekici olan, ilerleyen yıllarda firavunların daha cömert, güçsüzlerin koruyucusu, iyiliksever hükümdarlar olarak algılanmalarına ve ordu komutanlığı rolünü çok daha az üstlenmelerine rağmen, angarya emeğinin sömürsünde, şiddet tehdidiyle vergilerin toplanmasında veya bu baskılardan kurtulmak için başkaldıranlara uygulanan vahşette bir azalma gözlemlenmiyordu. Devlete ait kayıtlar incelendiğinde üreticilerin kendi emek güçleri üzerindeki tasarruf hakkını kullanmaktan ne kadar uzak oldukları anlaşılıyor. Özellikle de angarya dönemlerine bakılınca... James'in belirttiği gibi, "angarya yapan özgür erkeklerle, köleler ve mahkumların muhatap olduğu davranışlar, yüklendikleri işler ve denetlenme biçimleri arasında görülen farklılıklar, uygulanan ayrımcılığın boyutlarını da yansıtıyordu."

Devletin oluşumuna ilişkin detaylı olarak tarif ettiğimiz bu süreç, feodal öğelerin, merkezi otoritenin en güçlü olduğu dönemlerde bile Mısır toplumunda neden varolduğunu da açıklıyor. Ülkenin değişik noktalarına yayılmış yarı özerk, büyük malikanelerin sahip oldukları tarım arazileri krallığın vergisinden, malikanelere "bağlı" emek güçleri de merkezi yönetimin öngördüğü angaryadan muaftı. Bu yerel merkezler önceki dönemin yerel dini kültlerini sürdürmek amacıyla tapınaklar çevresinde şekillenen düzeni örnek alırlar. Bölgesel iktidarlar yerel şeflerin iktidarının gelişimine hizmet eden ideolojik meşruiyeti ve bütünleşmeyi sağlayan dini değerleri sahiplenirler. Eskiye ait dini kültürlerin sahiplenilmeye devam etmesi hatta daha kapsamlı hale gelmesi, şeflik iktidarlarının yıkılması ve akrabalığa dayalı hiyerarşilerin ortadan kalkmasıyla birlikte, yerel

kimliklerin oluşumunu ve entegrasyonunu sağlayan bir odağın ortaya çıkmasını da mümkün kılıyordu. Diğer yandan eskiye ait değerler toplumsal artık ürünün merkezi iktidara devrini meşrulaştırma işlevini de üstleniyordu.

Bu noktada savaşı kazanan şefliklerin dini ve askeri önderlerinin iktidara ortak edilerek, bağımsız üretim hizmetleri edinmelerine izin verilme nedeninin, zafere katkılarının çok, merkezi otoriteye bağımlı kılınarak sınıf iktidarının istikrarını daha geniş bir alana yayma isteği olduğunu düşünebiliriz. İşbirlikçilerin eski güçlerini korumalarına izin verildiği sık sık görülmüştür.

“Taşradaki tapınakların etkinliği ve sürekliliğinin, merkezi iktidarın kararlarını belirler durumda” olmasına ilişkin kanıtlar bizim açımızdan önemli. Maddi bulguların yanı sıra, yerel dini kültlerin yeniden şekillendirilmesi için merkezi iktidarların yaptığı doğrudan müdahalelerin ardından, devlet otoritesini meşrulaştırmak ve yaygınlaştırmak olduğuna ilişkin pek çok veri mevcut. Trigger’ın dediği gibi, “Dogmalar tarihsel süreçte, merkezi otoritenin yerleşik toplumsal politik ilişkileri denetleme çabasına hizmet etmiştir. Yerel kurumlara ait ritüeller ve bunların resmediliş şekilleri krallara taşradaki tapınaklarda düzenlenen seremonilerde de biat edilmesini sağlamıştı.”

Memphis’deki yeni başkentin rahiplerince ortaya konan ideolojinin ekseninde Tanrı Ptah vardı. Mısır devletinin birliğini oluşturan büyük şefliklerin, eskiden kalma muhtelif kültlerinin harmanlanmasından ortaya çıkan ruhani gücü simgeliyordu. Yeni sistemde eski tanrılar ana gövdenin veya bütünün işlevsel parçaları haline geldiler. İçlerine yerleşmiş, sonsuz yaşam gücü taşıyan *ka* (yaratıcı enerji) aracılığıyla farklı dini merkezlerde de olsa devletin önceliğini vurgular olmuşlardı.

“Böylece Ptah için dendi ki ‘Her şeyi yaratan ve tanrılara can veren o’. O tanrıları getiren Yükselen Toprak, her şey ondan çıktı; besinler- yiyecekler, tanrıların sunuları, iyi olan her şey. Böylece O’nun gücünün bütün tanrılarınınkinden daha büyük olduğu keşfedildi ve anlaşıldı. Ve Ptah her şeyi ve bütün kutsal kelimeleri yaratınca tatmin oldu. Tanrıları biçimlendirdi, şehirleri yaptı, eyaletleri kurdu, sunduklarıyla kutsal mekanları döşedi. Bedenlerinin suretlerini yaratıp kalplerini hoşnut etti ve tanrılar ağaçtan, taştan, kilden yapılmış bu bedenlere girip içinden çıktıkları varlığın üzerinde büyüdüler.”

Ptah’ın kalbi aynı zamanda arzu ve zekanın mekanıydı, “vücut bulmuş bütün organların efendisi.” Ptah’ın ağzından çıkan kelimelerin yaratıcısı Horus olarak tanımlanmıştı. Horus, “yaratıcı güç Osiris’in yeniden dirilişiydi”, tabii merkezi yönetim hiyerarşisinin zirvesindeki firavunla birlikte.

“Böylece bütün tanrılar ve ‘ka’ları bir olmuş (yani Ptah) ve birleşen iki toprağın Efendisi olmuştu.” (Piramit yazıları, MÖ 2350-2175) Campbell’in dediği gibi, “Bütün panteon, hatta Dünya, yaratıcının kozmik bedeninde asimile edilmişti.” Bir başka deyişle bütün yerel güçler Mısır devletinde birliği sağlamış ve her sözü kanun sayılan firavunun politik gücüne biat etmişlerdi.

SONUÇ

Din ve ideoloji konusunda ve dinsel düşüncenin modern bilim içindeki yeri üzerine daha söylenecek çok şey var kuşkusuz. Biz bu çalışmada Marks ve Engels'in, Freud ve Klein'in görüşlerini temel alarak konuya genel bir yaklaşımda bulunduk. Bu bağlamda günümüzün büyük ve evrensel dinleri üzerine daha verimli tartışmalar, değerlendirmeler yapılabilir ve yapılmalıdır.

Bu çalışmada belki de eksik bıraktığımız en önemli konu ölüm ve ölüm korkusu oldu. Çünkü dini inancın sosyopsikolojik açıklaması içinde ölümlülük bilinci ve ölüm korkusu önemli bir yer tutmaktadır. Ancak ölüm konusu gerçekten ayrıca ele alınması gereken son derece önemli bir sorundur ve doğrusu bu çalışmanın içine sığmayacak kadar da geniştir. Konuya materyalist ve psikanalitik açıdan yaklaşarak yeni şeyler söylenebilir, ufuk açıcı katkılar yapılabilir ama bir başka çalışmada. İnsanın ölümlülük bilinci ve ölüm korkusu sadece olumsuz bir etken değil, insanın yaratıcılığını ve potansiyellerini zorlaması açısından olumlu etkileri de dikkate alınması gereken ilginç ve tartışmalı bir sorundur.

Bunun ötesinde insanın toplumsal yaşamı ve dinin, dini inancın bu yaşam içindeki yerinin anlaşılması açısından materyalizmin ve psikanalitik teorilerin yaklaşımını aktardığımı sanıyorum. Bu bağlamda Marks'ın, Engels'in, Freud'un hakkını teslim etmek özellikle de post-modernizmin revaçta olduğu son zamanlarda daha da önem kazandı. "Gerçek artık gerçek değildir ve artık varolmaya devam etmemektedir" diye cüretle iddia edildiği koşullarda tarihsel materyalizmin tezlerini hatırlatmak anlamlıdır. Ve aslında bizzat post-modernizmin analizini materyalizmin ve psikanalitik teorilerin ışığında yapmak gerekmektedir. İnsanın bilimsel düşünme ve gelişme kapasitesine getirilen yeni engeller ve gizemler belki de ancak böyle aşılabilecektir...

İSTEYİN GÖNDERELİMİ

KİTAPLARIMIZI

İsterseniz web adresinden (www.aykiri.net)

İsterseniz telefonla (0212 513 81 57) temin edebilirsiniz.

Dilerseniz peşin alır % 20 indirimden yararlanabilirsiniz.

Dilerseniz peşin fiyatına vadeli alabilirsiniz.

Siparişlerinizi iki gün içinde posta/kargoyla yolluyoruz.

35 milyon TL ve üzerindeki siparişlerinizde gönderi ücreti almıyoruz.

Ödemelerinizi kredi kartıyla da yapabilirsiniz.

*İnternet üzerinden yapacağınız siparişleriniz
Garanti Bankası'nın güvencesi altındadır.

Dağıtım Büromuz

Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok. Fırat Han No: 30 Kat: 2

Cağaloğlu/İSTANBUL

Tel: 0.212.513 81 57 Faks: 0.212.511 62 52

aykiri@aykiri.net www.aykiri.net

DOĞU-BATI KISKACINDA TÜRKİYE

- Ahmet Çakmak
- Hâseyin Hasanoğlu
- Kenan Somer
- Mehmet Ali Kılıçbay
- Fikret Başkaya
- Tevfik Çavdar
- Seyfi Öngider
- Erdoğan Aydın
- Yücel Demirer
- Yusuf Eradam



avkırı
GÜNCEL

Derleyen
Seyfi Öngider

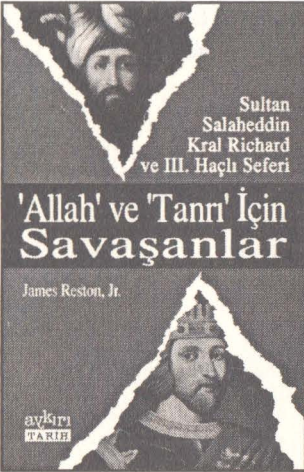
Vanilyalı ideoloji

Küresel Bellek Üzerine Denemeler



YUSUF ERADAM

avkırı
TARİH



KORKUNÇ TÜRK

Batı'nın Gözüyle Osmanlı

